Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România aurelrustoiu@yahoo.com

Muzeul Județean Mureș Muzeul Județean Mureș, România sberecki@yahoo.com

Cuvinte cheie - coif calcidian, inventar funerar, epoca fierului târzie, aristocrație, elită războinică, secolul al IV-lea î.Hr.

Ocna Sibiului (județul Sibiu, maghiar Vizakna, german Salzburg) este o localitate din sudul Transilvaniei, situată într-o zonă cu bogate resurse de sare. Mormântul discutat în această lucrare a fost descoperit întâmplător în 1884. Contextul și detaliile descoperirii sunt necunoscute, astfel încât informațiile privind ritul și ritualul funerar lipsesc, dar o parte din inventar a fost adusă la Muzeul Brukenthal din Sibiu, iar artefactele se află încă în colecțiile acestuia (nr. inv. A5731/13044; A5732/13045; A5738; A5739; A5753/13066). Inventarul recuperat include mai multe piese din tablă de bronz, și anume obrazul unei căști, patru bucle simple, două bucle având fiecare câte trei grupuri de butoni, patru discuri și un obiect cu utilizare necunoscută.

Aceste artefacte au rămas necunoscute comunității științifice pentru o perioadă considerabilă. La aproape un secol de la descoperirea lor, au fost publicate pentru prima dată de Mircea Rusu (1969, 293-294, pl. 147; Rusu-Bandula 1970, 37-39, 59, pl. 18a-b). Când a fost publicat celebrul mormânt cu coif de la Ciumești, Rusu a menționat și grupul de artefacte recuperate de la Ocna Sibiului. El a considerat că descoperirile provin dintr-un mormânt celtic, obrazul aparținea unui coif etrusc, iar discurile de bronz și buclele erau monturi de ham, fără a exclude utilizarea buclelor cu butoni ca brățări. Cronologic, întregul ansamblu a fost datat în LT B.

Atribuirea mormântului de la Ocna Sibiului perioadei celtice din Transilvania, identificarea coifului ca fiind de tip italic sau italo-celtic, precum și datarea înmormântării în LT B sau spre sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. au fost acceptate ulterior și de alți specialiști, uneori cu anumite variații, de exemplu de Crișan (1971, 152-153, fig. 1; Crișan 1973, 59, nr. 41), Zirra (1971, 176, n. 34, 182-183, fig. 3/11; Zirra 1975, 52, pl. 2A/1-2, care au considerat că „brățările” cu butoni de la Ocna Sibiului, având analogii în zona Dunării de Jos, atestă legăturile dintre celți și populațiile indigene). Gumă (1991, 102), Ferencz (2007, 129), etc.

Recent, Teleagă (2008, 39, nr. 143, 240,441, nr. 949, pl. 176/5-7) a redeschis discuția privind inventarul funerar de la Ocna Sibiului și în special despre obraz. El a considerat, similar lui Rusu, că obrazul și obiectul ascuțit din bronz aparțin unui coif italo-celtic care ar trebui datat în jurul anului 300 î.Hr. sau puțin mai târziu. Artefactul ar fi ajuns în Transilvania în

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 161-181

la fel ca alte coifuri de fier sau bronz (de la Ciumești, Silivas și Apahida), în timpul expansiunii spre est a culturii La Tene.

Apoi, în urmă cu câțiva ani, în timp ce scria articolul Ocna Sibiului pentru Lexikon zur keltischen Archäologie, Aurel Rustoiu a remarcat următoarele: „Opercul aparține unei căști grecești de tip calcidian, cu obraji mobili (tipul V din Pflug). Piesele rămase sunt elemente de ham. Ținând cont de cronologia piesei de cască, mormântul de la Ocna Sibiului poate fi datat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., precedând orizontul celtic din Transilvania. Descoperirea ilustrează legăturile stabilite între Bazinul Carpatic și Balcanii de Nord înainte de sosirea celților în Transilvania" (Rustoiu 2012a). Recent, Stoyanov (2005, 649) a remarcat, de asemenea, că obrazul de la Ocna Sibiului aparținea unei căști calcidiene.

Acumularea recentă de informații valoroase privind coifurile calcidiene din nordul Balcanilor, precum și observațiile lui Sandor Berecki privind inventarul de la Muzeul Brukenthal din Sibiu, permit o reevaluare a descoperirii de la Ocna Sibiului și o discuție mai amplă privind importanța acestui loc funerar. Pornind de la aceste date primare, primul obiectiv al acestui articol este de a reanaliza întregul ansamblu pentru a determina cronologia precisă a mormântului. Al doilea obiectiv este de a identifica mediul cultural căruia îi aparține acest ansamblu funerar, în contextele mai largi ale sudului Transilvaniei și nordului Balcanilor.

Inventarul funerar

Toate artefactele din mormântul Ocnei Sibiului au fost realizate dintr-un aliaj de bronz și, după descoperire, au fost curățate mecanic. Din această cauză, suprafața lor este puternic zgâriată, culoarea reală fiind maro deschis, în timp ce zonele necurățate sunt de culoare gri-maronie până la verzuie. În afară de aceasta, artefactele sunt remarcabil de conservate, aliajul fiind de o calitate excelentă.

Obrazul (Pl. 1/11; 2/11)

Obrazul drept al unei căști, realizată din tablă de bronz, este parțial deteriorat pe partea superioară. Are o margine curbată semicirculară spre spate și o margine zimțată spre față. O mică perforație (de aproximativ 0,2 cm) pe partea inferioară permitea legarea căștii sub bărbie. Alte două perforații cu dimensiuni aproape similare (dintre primele trei, una fiind pe zona deteriorată) se află pe partea superioară. Rolul lor era de a susține balamalele care permiteau fixarea obrazului pe cască. Marginile erau ușor curbate spre interior, iar pe interior se află o incizie care înconjoară marginea, la 0,5 cm de margine. Înălțimea piesei este de 13,5 cm, iar lățimea este de 8,5 cm. 2. Buclele simple (Pl. 1/7-10; 2/7-10)

Inventarul conține, de asemenea, patru bucle simple cu forme morfologic diferite, dar dimensiuni și funcționalități similare:

Bucla din bronz, realizată în matriță, cu secțiune transversală semicirculară. Diametru: 6,5 cm (Pl. 1/7, 2/7).

Bucla de bronz similară cu prima, dar având un diametru de 7,5 cm (Pl. 1/6, 2/8).

Bucla de bronz cu secțiune transversală în formă de U. Diametru: 7 cm (Pl. 1/9, 2/9).

Bucla de bronz similară cu cea anterioară, dar având diametrul de 7,5 cm (Pl. 1/10, 2/10).

Buclele cu butoane (Pl. 1/1-2; 2/1-2)

Cele două bucle de bronz cu butoni au fost, de asemenea, realizate diferit, față de cele simple:

Bucla din bronz, realizată în matriță, cu secțiune transversală semicirculară. Pe partea exterioară sunt amplasate simetric trei grupuri de câte trei butoni. Diametru: 6,5 cm (Pl. 1/1; 2/1).

Bucla de bronz cu secțiune transversală în formă de U și trei grupuri de câte patru butoni, amplasate simetric pe partea exterioară. Diametru: 7,5 cm (Pl. 1/2; 2/2).

Discurile de bronz (Pl. 1/3-6; 2/3-6)

Au fost găsite și patru discuri de bronz care formează două perechi:

Disc realizat dintr-o placă de bronz turnat, de formă convexă, cu marginea decorată cu incizii oblice, paralele, în relief. Această margine decorată este separată de corpul convex al discului printr-un șanț circular. Sistemul de prindere constă dintr-o buclă semicirculară. Diametrul discului: 5,2 cm (Pl. 1/3; 2/3).

Disc aproape similar cu primul, dar având diametrul de 5,1 cm (Pl. 1/4; 2/4). c. Disc aproape similar cu primul, dar având diametrul de 6,5 cm (Pl. 1/5; 2/5). d. Disc aproape similar cu primul, dar având diametrul de 6,5 cm (Pl. 1/6; 2/6). 5. Piesă cu funcționalitate incertă (Pl. 1/12; 2/12)

Piesă din bronz, alcătuită din trei părți distincte morfologic: o parte superioară alungită, ascuțită, cu secțiune transversală hexagonală; o parte centrală de formă globulară, cu o perforație centrală, perpendiculară pe axa piesei (diametru de 0,8 cm); o parte inferioară tubulară, cu un șanț spre capătul inferior. Dimensiuni: lungime: 8,5 cm; lățimea bazei: 2,3 cm; lungimea perforației de montaj: 3,1 cm; diametrul perforației de montaj: 0,6 cm. Funcționalitatea acestei piese este dificil de identificat până în prezent, dar o serie de analogii pot sugera unele interpretări care vor fi detaliate mai jos.

Cel mai important element pentru determinarea cronologiei întregului inventar funerar este obrazul. Obiectul nu are analogii între tipurile de coifuri nord-italice, nici în Europa temperată, dar este similar cu unele obraje aparținând coifurilor calcidiene.

Denumirea acestui tip a fost stabilită la începutul secolului al XIX-lea de către Furtwangler, care a studiat o serie de descoperiri din Olympia și a observat că acestea sunt diferite de coifurile corintice și atice, fiind reprezentate pe ceramica calcidiană cu figuri negre datată în secolul al VI-lea î.Hr. Aceasta este originea denumirii alese de savantul german pentru acest tip de coifuri. El a citat ca exemplu o amforă de la Muzeul Pergamon din Berlin pe care este reprezentată o astfel de cască (Furtwängler 1890, 170; Dintsis 1986, pl. 63/6; Pflug 1988, 137, fig. 1). Coifurile calcidiene au fost răspândite pe scară largă din secolul al VI-lea până în

secolul al III-lea î.Hr. Sunt prezente în Grecia, sudul Italiei și partea de nord-est a Peninsulei Balcanice, precum și în regiunile din jurul Mării Negre. Cu toate acestea, în ciuda acestei arii largi de răspândire, ele nu au fost niciodată analizate în mod cuprinzător.

Emil Kunze a creat o tipologie generală bazată pe descoperirile de la Olympia, împărțindu-le în șapte grupuri tipologice (Gr. I-VII), dintre care două (Gr. V-VI) cuprind forme care nu puteau fi atribuite primelor patru grupuri sau erau hibride (Kunze 1967, 137). Ulterior, această tipologie a fost rafinată de Pflug (1988, 138, fig. 2), care a păstrat primele patru grupuri și pe cel de-al șaptelea definit de Kunze, rezultatul fiind o serie de cinci tipuri, din care ultimul constă din căști cu obraji articulați. Contemporan, Dintsis (1986, 136-141) a propus o tipologie bazată în principal pe forma obrajilor. Totuși, așa cum s-a menționat anterior, în comparație cu tipologia propusă de Dintsis, cea creată de Pflug permite și identificarea și adăugarea ulterioară a altor variante noi ale seriei de bază (Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005, 521).

În ultimele două decenii au fost publicate o serie de studii privind tipologia, cronologia și distribuția coifurilor calcediene în părțile estice și nordice ale Peninsulei Balcanice și în regiunea Mării Negre, oferind o perspectivă mai clară asupra rolului și frecvenței de utilizare a acestor artefacte în zonele menționate anterior (Gumă 1991, 93-100; Terzan 1995, 85-89, fig. 10; Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005; Stoyanov 2005; Cernenko 2006, 86; Teleagă 2008, 235-239; Lazăr 2009).

Revenind la obrazul de la Ocna Sibiului, artefactul aparține unei căști ce poate fi atribuită tipului V Pflug. Acest tip include căștile cu obraji articulați. În general, forma obrajilor diferă de la o piesă la alta, dar se poate observa o tendință de adaptare a unor forme deja utilizate pentru alte tipuri de căști calcidiene.

Piesa de la Ocna Sibiului (Pl. 3/1) prezintă analogii strânse printre obrajii descoperiți în sanctuarele din Olympia (Pl. 3/2) și Dodona (Pl. 3/3) (Kunze 1994, 73-74, fig. 71; pl. 26/2a), precum și printre piesa decorată în relief de la Tithorea (Pl. 3/4), din centrul Greciei (Andriomenou 1976). În același timp, forma acestei bare de protecție este similară cu unele coifuri aparținând tipului II Pflug, de exemplu descoperirile din tumulul Shipka-Go/yamn Kosmatka (Pl. 3/5) sau de la Doina Koznitsa, ambele din Bulgaria (Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005, 527, nr. 12-13, pl. 3/2-4; Teleagă 2008, 237-238, nr. 29, 46/b) sau casca miniaturală de aur reprezentată pe mânerul unei sabii din așa-numitul Mormânt al lui Filip al II-lea de la Vergina (Andronicos 1984, 142-145, fig. 99-101).

Căștile calcidiene au fost foarte populare în nordul și nord-estul Balcanilor. Exemplarele aparținând tipului V sunt concentrate în mare parte în regiunea dintre Munții Balcani și Munții Rodopi, precum și în nord-estul Bulgariei, o serie de descoperiri fiind documentate la nord de Dunăre (Fig. 1).

Coifurile calcidiene de tip II sunt, de asemenea, numeroase. După cum a menționat Pflug, printre alții, pe lângă tipul „standard” (Pl. 4/1), o altă variantă locală a tipului de bază a fost creată în Balcanii de Est, datată ulterioară descoperirilor grecești (Pflug 1988, 141-142).

Marginea interioară a obrajilor aparținând acestei variante este dreaptă și zimțată (Pl. 4/2). Aceste piese sunt predecesoarele coifurilor bogat decorate din argint și aur din bazinul Dunării de Jos (Pl. 4/4-5), de exemplu cele de la Agighiol, Cucuteni-Băiceni, Peretu, Coțofenești și regiunea Porților de Fier (Gumă 1991, 99; Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005, 519-521). Coifurile de tip II sunt concentrate între Balcani și Munții Rodopi, dar se găsesc mai ales în nord-estul Bulgariei (Fig. 2).

În ceea ce privește proveniența căștilor din Balcani, probabil că unele dintre ele au fost realizate de ateliere din Grecia sau din coloniile de pe coasta Mării Negre. Altele au fost produse în mediul local de către meșteri instruiți în ateliere grecești. Originea „etnică" a acestor meșteri este irelevantă. Aceștia posedau cunoștințe remarcabile privind tehnologia metalelor prețioase și a aliajelor de bronz și aveau legături strânse sau erau subordonați elitelor și liderilor comunităților din nordul Balcanilor. Aceștia din urmă erau principalii consumatori de produse de lux și, prin urmare, impuneau diverse tendințe, simbolice...

Fig. 1. Harta distribuției coifurilor calcidiene Pflug tip V în nordul Balcanilor (vezi lista descoperirilor în Stoyanov 2005 și Teleagă 2008).

semnificațiile sau caracteristicile funcționale ale diferitelor podoabe sau obiecte utilitare, sau ale structurii echipamentului militar și panopliei de arme și așa mai departe. Pe de altă parte, meșteșugarii erau caracterizați de un grad ridicat de mobilitate în timp și spațiu. Aceștia transmiteau cunoștințe și tehnologii specifice de la o generație la alta în cadrul acelorași familii sau grupuri de meșteșugari, ceea ce explică perpetuarea unor tipuri de artefacte sau a tehnicilor de producere a acestora. În același timp, mobilitatea spațială a meșteșugarilor era determinată de necesitatea de a găsi clienți capabili să furnizeze materii prime și să plaseze comenzi și, în unele cazuri, să ofere și protecție (în ceea ce privește statutul și mobilitatea meșteșugarilor, vezi Rustoiu 1996a; 2002, 63-70). În consecință, ar putea fi posibil ca o serie de căști să fi fost realizate, alături de alte obiecte din metal și bijuterii, de către meșteri greci - sau de către alții instruiți în mediul grecesc - care lucrau pentru conducătorii locali. Această conexiune nu neobișnuită este ilustrată, de exemplu, de o inscripție pe un vas de argint din tezaurul de la Rogozen. Această inscripție îl numește pe meșterul Disloias care a realizat vasul pentru un conducător local pe nume Kotios din Beos - Kotios e.g. Beo(s)/Disloias epoiese (Rogozen 1989, 80, nr. cat. 29; Alexandrescu 1987, 242).

Cel puțin un astfel de atelier de fabricare a căștilor a funcționat probabil în nord-estul Bulgariei, așa cum sugerează numărul mare de descoperiri concentrate în regiune. Unele dintre piesele din această regiune,

Fig. 2. Harta distribuției coifurilor calcidiene Pflug tip II, varianta tracă (pătrate negre) și coifurile de paradă din argint și auriu (pătrate albe) (vezi lista descoperirilor din Terzan 1995; Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005; Teleaga 2008).

precum și din alte zone, precum și coifurile de argint și aur derivate din cele calcidiene din bronz, ilustrează existența unor cunoștințe tehnologice excelente privind prelucrarea metalelor în regiune. O cască descoperită recent în tumulul Golyamata Mogila, lângă satele Malomirovo și Zlatinitsa din regiunea Jambol, estul Bulgariei, era decorată în partea de sus cu un șarpe cu trei capete (Agre 2011, 84-90, fig. III/21-24), motiv simbolic prezent și, de exemplu, pe o placă decorată din tezaurul de la Letnica (Kull 1997, fig. 4/10), care înfățișează probabil scene mitologice. Acest exemplu demonstrează din nou practica adaptării anumitor reprezentări materiale grecești la nevoile practice și ideologice ale elitelor locale.

Pe de altă parte, o serie de coifuri din nordul Balcanilor prezintă semne ale unor reparații antice. Este cazul unor coifuri de la Judelnik sau Budești (Pl. 4/3), la care obrajii articulați au fost înlocuiți cu unii fixe (vezi Teleagă 2008, 235-236, 436-438, cu ilustrații detaliate ale reparațiilor). Aceste reparații sunt de o calitate inferioară în comparație cu tehnologia avansată implicată în fabricarea coifurilor, ceea ce sugerează că unii dintre liderii locali nu aveau acces la serviciile unor artizani de top, precum cei care realizau produse similare pentru prestigioasele curți aristocratice din Tracia.

Cronologic, cele mai vechi exemple din Balcanii de nord-est, aparținând tipului II „standard”, provin din Bulgaria (Ruec, Obretenik, Sadovec, Branicevo, Razgrad), fiind datate în secolul al V-lea î.Hr. (Teleagă 2008, 235, 435-436). Majoritatea acestor piese, și mai ales varianta „tracă” a coifurilor calcidiene, au fost utilizate în secolul al IV-lea î.Hr., în timp ce de la mijlocul acestui secol au apărut și așa-numitele coifuri „de paradă”, din argint sau aur (Teleagă 2008, 235-237, 436-438). În ceea ce privește cronologia coifurilor cu obraji mobili, acestea au apărut în Grecia încă de la începutul secolului al V-lea î.Hr., judecând după prezența lor pe ceramica pictată contemporană (Pflug 1988, 143, fig. 10). Coiful de la Tithorea, cu obraji de formă similară cu cea a exemplarului de la Ocna Sibiului, a fost datat la începutul secolului al IV-lea î.Hr. (Andriomenou 1976, 199), în timp ce descoperirile de același tip de la Olympia aparțin primei jumătăți a acestui secol (Kunze 1994, 73-74). E. Teleagă a acordat aceeași datare și altor coifuri de tip V descoperite în contexte funerare din Bulgaria și România, de exemplu cele de la Zavet, Mortogonovo, Kălnovo, Făcău și Zimnicea (Teleagă 2008, 236, 438-440), dar unele ar fi putut fi folosite și puțin mai târziu, conform cronologiei propuse recent de Măndescu (2010, 158-159).

Prin urmare, datarea coifului din mormântul de la Ocna Sibiului poate fi restrânsă la prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. și chiar la începutul celei de-a doua jumătăți a acestui secol. Această delimitare cronologică corespunde evoluției etnice și istorice din Transilvania și Balcanii de Nord, aspect care va fi discutat mai jos.

Piesele rămase din inventarul funerar de la Ocna Sibiului sunt monturi de ham. După dimensiuni, buclele simple și discurile pot fi împerecheate, în timp ce buclele cu buton au dimensiuni diferite. Discurile menționate au analogii din argint sau bronz într-o serie de inventare sau tezaure funerare, fiind asociate cu alte elemente de armătură. De exemplu, obiecte similare sunt prezente în tezaurul conținând monturi de ham descoperit la Craiova (Pl. 5/2) (Berciu 1969, 133, fig. 102; Berciu 1974, 150-151, fig. 69; Kull 1997, 214, fig. 7/18), sau în mormintele de la Peretu (Pl. 5/1) (Kull 1997, 215, fig. 8/11-13) și Agighiol (Pl. 5/3) (Berciu 1969, 67-68, fig. 41/1-6; 47/1-3, 5; Berciu 1974, 76-78, fig. 32/7, 9-11; Kull 1997, 246, fig. 24/40-43). Trei discuri de argint sunt asociate cu o buclă simplă și cu alte elemente decorative de ham în tumulul descoperit recent de la Malomirovo-Zlatinitsa (Agre 2011, 116-118, fig. III.IV-15/ab-16).

Buclele cu nasturi sunt frecvent asociate cu alte monturi de ham, de exemplu în mormântul de la Găvani (Pl. 6/1) (Kull 1997, 283, fig. 39/18; Sîrbu-Harțuche 2000, 140, fig. 3-7) sau în cel de la Panagjuriste (Pl. 6/2), datat în secolul al IV-lea î.Hr. (Kull 1997, 296-297, fig. 49/20). Prezența unor astfel de bucle în inventarele unor morminte lipsite de armament sau echipament de harnașament (de exemplu, în mormântul de la Enisala-Movila 6-B, m. 5, Simion 1971, 118, fig. 31/g; SlMlON 2003, 279, 314, fig. 14/5), uneori legate în grupuri de câte două sau trei - cum este cazul unui mormânt de la Ciucurova (Pl. 6/3), sau altul de la Zimnicea (Simion 1976, 159-163, fig. 10/3; Simion 2003, 155, fig. 1/4; Alexandrescu 1980, 22, fig. 50/8) - indică faptul că funcționalitatea acestor obiecte era diversă. Ar fi putut fi folosite și ca accesorii vestimentare. Modul în care acestea erau folosite ca elemente de legătură pentru curele și chingi este indicat și de o serie de bucle descoperite la Magdalenska gora (Pl. 6/4) (Hvala et al. 2004, pl. 35/36; 45/8-12; 71/2-5; 159/1-13; etc.). Buclele cu butoni au fost utilizate o perioadă extinsă în zona de la nord de Dunăre, până la sfârșitul La Tene și chiar mai târziu, având diverse funcționalități (vezi Rustoiu 1996b, 106-107).

Piesa de bronz, având o jumătate inferioară tubulară și o jumătate superioară ascuțită, discutată anterior de autorii de față (Rustoiu-Berecki 2011), era considerată elementul potrivit pentru o crestă sau un panaș de coif (Rusu 1969, 293; Rusu-Bandula 1970, 37-38; Teleagă 2008, 441, nr. 949). Imaginile de pe ceramica pictată grecească indică faptul că aceste coifuri calcidiene aveau creste ornamentale pe partea superioară (Dintsis 1986, pl. 63/2,4,6; 64/1, 5; Pflug 1988,143-144, fig. 10). În anumite cazuri, au fost observate urme de lipire în punctul în care erau fixate aceste elemente decorative, probabil realizate din materiale organice (Stoyanov 2005, 648). În alte situații, coifurile erau decorate deasupra cu alte tipuri de ornamente, tot lipite (probabil cu cositor). Este cazul șarpelui cu trei capete montat pe coiful din tumulul Golyamata Mogila de la Malomirovo-Zlatinitsa, menționat anterior, sau al ornamentelor spiralate de pe alte coifuri (Dintsis 1986, pl. 67/1-2). Totuși, obiectul din mormântul de la Ocna Sibiului nu este un ornament de acest fel. Piesa este lipsită de orice urmă de lipire, în timp ce baza tubulară nu permite montarea sa pe partea superioară a coifului.

O serie de artefacte cu o asemănare strânsă sunt documentate ulterior în perioada imperială romană timpurie. Acestea constau în accesorii din bronz aparținând tipului de instrumente muzicale utilizate în contexte militare,

numit cornu (Feugere 2002, 57-59, fig. 57-63). Un fragment de acest fel descoperit la Murrhardt, în Baden-Württenberg (Nuber 1988, 110, fig. 80), este un bun exemplu. Aceste instrumente muzicale au apărut în lumea etruscă și, mult mai devreme, în Grecia. Totuși, dimensiunile piesei de la Ocna Sibiului sunt mult mai mici decât cele ale acestor potențiale analogii, astfel încât această identificare funcțională este mai puțin convingătoare. În concluzie, obiectul din bronz nu este un element potrivit pentru o blazonă, așa cum s-a sugerat anterior. Astăzi funcționalitatea sa este dificil de stabilit, dar ipotezele actuale indică mai probabil echipament militar sau hamuri.

Sintetizând toate aceste observații, în lumina cronologiei obrazului și a pieselor rămase din inventarul funerar, mormântul de la Ocna Sibiului poate fi datat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. și începutul celei de-a doua jumătăți a secolului. Alte argumente pentru această datare pot fi oferite de interpretarea generală a evoluției etno-istorice a regiunii Transilvaniei în această perioadă, așa cum va fi prezentată mai jos.

Mormântul de la Ocna Sibiului în contextul etno-istoric al regiunii carpatice interne și nord-balcanice la începutul epocii fierului târziu

O serie de detalii privind identificarea cronologică a mormântului de la Ocna Sibiului sunt furnizate de analiza contextului etno-istoric din zona studiată. Această perioadă corespunde orizontului precedent colonizării celtice în Transilvania. Primele grupuri celtice au sosit în partea estică a Bazinului Carpatic și în Transilvania la sfârșitul LT Bl și începutul LT B2, conform unei serii de descoperiri funerare. Ulterior, în LT B2, noi grupuri au ocupat teritorii în regiune (Fig. 3). Fuziunea coloniștilor și a comunităților indigene a determinat apariția unor noi identități comunale exprimate printr-o cultură materială mixtă sau „hibridă”, diferită de cea identificată în alte zone central-europene. Cronologic, această perioadă corespunde ultimelor trei sau patru decenii ale secolului al IV-lea î.Hr. (vezi mai departe pe acest subiect în Rustoiu 2008, 65-90; Rustoiu 2012b).

Fig. 3. Cimitire celtice datând din LT B1/B2 (cercuri) și LT B2 (puncte negre); așezări fortificate din Maramureș (triunghiuri); morminte incineratoare indigene din Olteni și Ocna Sibiului (pătrate negre).

Celții nu au ocupat întreg teritoriul Transilvaniei. Așezările fortificate din Maramureș, precum și mormintele și așezările din estul Transilvaniei (printre care cele din Olteni sunt semnificative), ilustrează existența unor comunități locale care au continuat să evolueze fără a fi influențate semnificativ de elemente ale culturii La Tène (Fig. 3). În același timp, natura așezărilor, riturile și ritualurile funerare și ansamblurile acestora par să sugereze că aceste comunități erau mai degrabă orientate spre mediul cultural din afara Carpaților (Rustoiu 2008, 65-90; Rustoiu 2012b, ambele cu bibliografie suplimentară).

În schimb, în sudul Transilvaniei au fost documentate o serie de descoperiri funerare timpurii - de exemplu siturile Vurpăr și Toarcla (Horedt 1944) - care ilustrează colonizarea celtică a regiunii (Fig. 3). Similar altor zone colonizate, a fost documentată o amalgamare de elemente din La Tène și culturi indigene. Cu toate acestea, în ciuda acestui amestec etnic și cultural, elitele războinice celtice și-au menținut și exprimat o identitate particulară prin utilizarea anumitor elemente simbolice specifice. Din acest punct de vedere, panoplia de arme, constând dintr-o sabie lungă, o suliță și un scut, a jucat un rol important. Aceste arme erau uneori însoțite de coifuri, de exemplu coiful italic din bronz descoperit în împrejurimile orașului Hațeg (pentru tip și distribuție, vezi Schaaff 1974, 188-189, n. 20, fig. 31/2 și fig. 32), sau de care de luptă - de exemplu cel de la Toarcla. Deși unii dintre războinicii celtici au reușit să ajungă în Grecia și în nordul Balcanilor, mai probabil ca mercenari, suita de arme La Tène a rămas principalul element simbolic al identității personale și de grup.

Un mormânt de incinerare cu rămășițele plasate într-o cistă, descoperit într-un tumul la Plovdiv, este relevant din acest punct de vedere. Inventarul funerar conține gama obișnuită de arme, inclusiv o sabie La Tène îndoită ritualic și mai multe sulițe, împreună cu o broșă La Tène. Ofertele funerare constau în numeroase vase grecești și locale, inclusiv lămpi. Înmormântarea a aparținut probabil unui războinic celtic care a murit în jurul mijlocului secolului al III-lea î.Hr. în Tracia și care poate fi recunoscut datorită prezenței gamei de arme și a unor accesorii vestimentare. Detaliile ritului și ritualului funerar indică mai degrabă practicile și credințele comunității locale în care războinicul și-a găsit sfârșitul (pentru inventarul funerar și interpretarea acestuia din diverse perspective, vezi mai departe în Bouzek 2005, 97-99, fig. 7-9; Emilov 2010, 80-82, fig. 4-7). Anastassov (2011, 235) consideră, de asemenea, că acest mormânt poate fi legat de activitatea mercenară a unor grupuri celtice angajate de diverși conducători din perioada elenistică. O situație similară poate fi observată și în cazul unor morminte descoperite recent la Ohrida (Gustin et al. 2011), în care ritualul funerar și suita de arme sunt de tip La Tène, în timp ce alte elemente din inventar indică o anumită hibriditate culturală.

Având în vedere argumentele menționate anterior, mormântul de la Ocna Sibiului trebuie datat anterior colonizării celtice în Transilvania (în special în sudul Transilvaniei), mai precis înainte de ultimul sfert al secolului al IV-lea î.Hr. Această datare este susținută și de cronologia generală a artefactelor din inventarul funerar, în special în ceea ce privește coiful. Inventarul funerar demonstrează o modalitate diferită de exprimare a identității războinice, diferită de cea care caracterizează mediul celtic, dar legată de mediul elitelor militare și aristocratice din nordul Balcanilor. Astfel, pentru a discuta semnificația culturală a acestui mormânt, analiza trebuie orientată către situația din zona studiată și către evenimentele care au caracterizat perioada premergătoare colonizării celtice.

Mormântul de la Ocna Sibiului nu este un exemplu izolat (Fig. 4). Mormântul incinerator (probabil dintr-un tumul, vezi Medeleț-Bugilan 1987, 102, 125-126; Gumă 1991, 95) de la Cuptoare-S/ogea (Pl. 7/1-2), în Banat, care conține un coif calcidian (Oprinescu 1987; pentru corecții importante privind contextul, cronologia și identificarea culturală a acestuia,

vezi Gumă 1991, 93-102), precum și coiful similar (Pl. 7/3) de la Mercina (comuna Vărădia, județul Caraș-Severin), descoperit uneori între 1910 și 1915 în zona satului, la locul de descoperire numit Vrsacki Breg, și păstrat astăzi la Muzeul din Vârșeț (Brukner et al. 1974, 547-548, fig. 255-256; Medeleț). mss,

sv Mercina). Acest coif, probabil tot dintr-un context funerar, sugerează aceleași legături cu zona sudică carpato-balcanică, evidențiate de ritul și ritualul funerar al mormântului de la Cuptoare și care pot fi datate în jurul mijlocului sau în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. (vezi Gumà 1991, 101).

Fig. 4. Harta distribuției mormintelor din nordul Balcanilor, Transilvania și Banat (puncte negre) și coloniile grecești de pe coasta Mării Negre (pătrate negre).

Mircea Babeș a remarcat că inventarele unor morminte din zona carpato-balcanică de sud indică existența unei ierarhii în rândul aristocrației din regiunea Dunării de Jos și o „interpretare" locală a mijloacelor sudice de exprimare a statutului. De exemplu, înmormântările principilor de la Agighiol, Sveshtari sau Vraca sunt construite după un model macedonean, în timp ce contextele funerare din nordul Dunării, precum cele de la Peretu sau Găvani, au o arhitectură mai simplă, dar un inventar bogat, în timp ce alte înmormântări, de exemplu cele de la Zimnicea, Facău și Fântânele, pot fi atribuite unor membri de rang inferior ai aristocrației locale (Babeș 1997, 232-233). Mormintele de același tip de la Ocna Sibiului și Banat pot fi, de asemenea, atribuite acestui nivel social care a caracterizat periferia mediului cultural nord-balcanic.

Această ierarhizare socială și funcțională - adică o distribuție a funcțiilor sociale și poate religioase în cadrul acestei structuri - este sugerată și de aspectul căștilor și al echipamentului militar de paradă, realizate din metale prețioase și bogat decorate cu scene simbolice și mitologice, în contrast cu echipamentul militar mai simplu recuperat din mormintele aparținând războinicilor de rang inferior (Pl. 8).

În acest context, trebuie menționat și faptul că aceste coifuri au jucat un rol important în afirmarea statutului social și simbolic al proprietarilor. În general, coifurile, ca simbol al autorității, laice sau religioase, sunt frecvent utilizate, din preistorie până în timpurile moderne, în diverse societăți. Printre acestea se pot menționa căciulile purtate de aristocrația militară și religioasă dacă sau coroanele purtate de diferiți monarhi medievali și moderni ai Europei. Forma și natura acestor obiecte diferă de la o cultură la alta în funcție de anumite criterii estetice și simbolice specifice societății care le-a creat, deși ideea de a „marca" simbolic capul liderilor este similară (vezi, de exemplu, Babic 2001). Într-un studiu privind coifurile greco-ilirice de la sfârșitul epocii timpurii a fierului din Balcanii de Vest, Blecic (2007) a subliniat multiplele semnificații ale unor astfel de obiecte: embleme de rang, simboluri ale unei ierarhii războinice, subiecte ale ofrandelor votive sau sacrificiilor etc. Având în vedere aceste...

Conform observațiilor, ar putea fi semnificativ faptul că rămășițele incinerate ale defunctului de la Cuptoare-S/ogea erau plasate în coif înainte de a fi depuse în mormânt. O practică similară a fost întâlnită și în alte situații aparținând unor medii istorice și culturale diferite. De exemplu, într-un mormânt de la Săvârșin (probabil datat în secolele IV-III î.Hr.), rămășițele umane incinerate erau plasate într-un coif de fier acoperit cu un vas, reutilizarea coifului ca urnă fiind foarte clară în acest caz (Barbu-Hügel 1999, 109; Ferencz 2007, 44, nr. 19). Într-o înmormântare tumulară de la Popești (tumulul nr. 4; secolele II-I î.Hr.) s-a observat că o parte din rămășițele umane incinerate fuseseră plasate într-un coif de bronz (Vulpe 1976, 203). Aceste practici ilustrează rolul simbolic jucat de coifuri, care erau păstrate în contexte funerare. E Medeleț sugerase deja că ar fi putut exista o legătură între aceste practici rituale și un cult al capului atestat la populațiile din Balcani (ms. Medeleț, sv Cuptoare).

Revenind la societatea nord-balcanică din secolele V-III î.Hr., trebuie menționat și faptul că și alte expresii materiale, vizibile în arhiva arheologică, au fost folosite pentru a afișa un statut particular. Printre astfel de dovezi se pot menționa așezările fortificate mari - uneori având lucrări defensive inspirate din modele grecești, de exemplu zidurile de cărămidă de la Coțofenii din Dos și Bâzdâna (Babeș 1997) - bogatele tezaure care conțin numeroase obiecte din aur și argint, înmormântările cu cameră funerară și inventare fastuoase, dar și așezările fortificate mai mici și structurile funerare, toate acestea indicând o ierarhie a comunităților și a elitelor acestora.

***

Deși a fost descoperit în urmă cu peste un secol, inventarul funerar de la Ocna Sibiului oferă o serie de detalii importante privind compoziția și cronologia sa, dar mai ales despre contextele etno-istorice generale din nordul Balcanilor la începutul epocii fierului târzii.

Mormântul este datat într-o perioadă care acoperă prima jumătate și începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea î.Hr. Această datare este susținută de cronologia fragmentului de coif calcidian și de asocierea sa cu monturi de harnașament specifice aceleiași perioade. Prin urmare, mormântul de la Ocna Sibiului nu este „celtic", în timp ce obrazul nu aparține unui coif etrusc sau italico-celtic, așa cum s-a sugerat anterior. Înmormântarea precede orizontul celtic din Transilvania. Compoziția sa ilustrează legăturile culturale dintre sudul Transilvaniei (și Banat) și nordul Balcanilor, în perioada care precede și continuă atât în timpul domniilor lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare.

Societatea din Balcanii de Nord era caracterizată de influența modelelor grecești și macedonene, de o interpretare a acestor modele într-o manieră particulară, precum și de o ierarhie simbolică și funcțională pronunțată. „Aristocrația tracă - straturile sociale superioare ale odrizilor, geților sau tribaliilor - își exprima poziția socială și statutul privilegiat prin utilizarea unor simboluri materiale bine definite. Printre acestea, înmormântările tumulare cu cameră funerară și inventarele fastuoase susțin elocvent această idee. Ierarhia socială internă a acestor elite poate fi observată în diferențierea inventarelor și a echipamentului militar personal în cadrul ceremoniilor funerare (Pl. 8).

Din această perspectivă, mormântul de la Ocna Sibiului, precum și descoperirile din Banat, de la Cuptoare-S/ogea și Mercina, ilustrează practica copierii simplificate a modelului nordic și nord-est balcanic, definind periferia acestui fenomen. Inventarul funerar al mormântului de la Ocna Sibiului, în special casca și echipamentul hamurilor, imită funcțional echipamentul elitelor războinice din sudul Carpaților, chiar dacă acesta din urmă este departe de ostentația afișată în regiunea nord-balcanică. Elitele celtice impuseseră, la mulți ani după înmormântarea defuncților de la Ocna Sibiului, un alt model cultural și noi modalități de exprimare a identităților, definite de alte structuri funcționale și tipologice ale echipamentului militar.

Așa cum am menționat mai sus, coifurile aveau multiple semnificații funcționale și simbolice. Acest fapt poate explica și zonele de distribuție bine delimitate ale anumitor coifuri care altfel aveau origini tipologice și de fabricație diferite. Terzan (1995, 85-86, fig. 5) a observat în urmă cu aproape două decenii că așa-numitele coifuri greco-ilirice se întâlnesc cu precădere în comunitățile „ilirice" din Balcanii de vest și nord-vest, în timp ce cele calcidiene erau utilizate cu precădere în Balcanii de nord-est. Gumă (1991, 100-102) a identificat, de asemenea, o succesiune cronologică și tipologică a coifurilor din nordul Dunării, relevantă pentru studiul conexiunilor interculturale. Pentru sfârșitul epocii timpurii a fierului, Gumă a remarcat prezența unor coifuri greco-ilirice în partea de vest a României de astăzi. Grupul include coifurile de la Gostavăț în Oltenia, Ocna Mureș în Transilvania, Berzovia (fostul Jidovin) în Banat și coiful frumos decorat, recent recuperat din râul Timiș, la Găvojdia (Medeleț-Cedică 2003). Aceste piese ilustrează relațiile stabilite între localnici sau imigranți.

elite militare cu regiuni din Balcanii de Vest și de Nord-Vest în secolul al V-lea î.Hr. și definesc limita ariei de distribuție a unor astfel de artefacte. Căștile calcidiene din Transilvania și Banat (Fig. 4) subliniază un mecanism similar, deși atrag atenția asupra modelelor sociale care caracterizează mediul „trac" în secolul al IV-lea î.Hr.

În final, trebuie menționat și faptul că pentru intervalul cronologic dintre sfârșitul orizontului „scitic" din Transilvania (în jurul anului 450 î.Hr.) și începutul orizontului „celtic" (350-330/320 î.Hr.), de aproximativ un secol, dovezile arheologice sunt limitate. Contextele funerare sau așezările contemporane acestora lipsesc. Totuși, cauza principală este mai probabil stadiul actual al cercetărilor. Mormântul de la Ocna Sibiului ar putea sugera o posibilă direcție pentru investigații viitoare, cel puțin pentru zonele care acoperă limitele podișului Transilvaniei.3

3 Autorii le sunt recunoscători lui S. Mustață (Cluj-Napoca) și lui J. Emilov (Sofia) pentru că au atras atenția asupra unei bibliografii relevante, precum și lui M. Gustin pentru permisiunea de a citi în avans studiul privind mormintele de la Ohrida, aflat în curs de tipar.

Sîrbu-Harțuche 2000 Sîrbu, V.-Harțuche, N., Remarques sur le tumulus aristocratique de Gâvani, IN: Lungu,

Lista figurilor

Harta distribuției căștilor calcidiene Pflug tip V în nordul Balcanilor (vezi lista descoperirilor în Stoyanov 2005 și Teleagă 2008).

Harta distribuției coifurilor calcidiene Pflug tip II, varianta „tracă” (pătrate negre) și coifurile de paradă din argint și auriu (pătrate albe) (vezi lista descoperirilor din Terzan 1995; Ognenova-Marinova-Stoyanov 2005; Teleagă 2008).

Fig. 3. Cimitire celtice datând din LT B1/B2 (cercuri) și LT B2 (puncte negre); așezări fortificate din Maramureș (triunghiuri); morminte incineratoare indigene din Olteni și Ocna Sibiului (pătrate negre).

Hartă de distribuție a mormintelor din nordul Balcanilor, Transilvania și Banat (puncte negre) și din coloniile grecești de pe coasta Mării Negre (pătrate negre).

Lista plăcilor

pl. 1-2. Inventar funerar de la Ocna Sibiului.

Pl. 3. Piese de obraz calcidiene. 1. Ocna Sibiului; 2. Olympia; 3. Dodona (după Kunze 1994); 4. Tithorea (după Andriomenou 1976); 5. Shipka-GoZyama Kosmatka (după Gold der Thraker 2007). 1-3, 5. fără solză.

Pl. 4. Coifuri calcidiene. 1. Tipul II „standard” de la Ruec; 2. Tipul „trac” de la Balș; 3. Coif reparat de la Budești; 4. Coif de argint de la Agighiol; 5. Coif de argint de la Peretu (1-3. după Lazăr 2009; 4. după Kull 1997; 5. după SÎRBU 2006; 1-3, 5. fără scară).

Pl. 5. Ansambluri de elemente de ham conținând discuri de argint. 1. Peretu; 2. Craiova; 3. Agighiol (după Kull 1997, fără scară).

Pl. 6. Ansambluri de elemente de ham descoperite în morminte și conținând bucle cu proeminențe (1-2) și diferite forme folosind bucle cu proeminențe. 1. Găvani; 2. Panagjuriste (după Kull 1997); 3. Ciucurova (după Simion 1976); 4. Magdalenska gora (după Hvala et al. 2004).

Pl. 7. 1. Inventarul mormântului de la Cuptoare-S/ogea (după Gumă 1991); 2. Coif de la Mercina-Vrsacki breg (după Brukner et al. 1974, fără scară).

Pl. 8. Diferite niveluri de ierarhizare (conform structurii inventarelor funerare) ale aristocrației și elitelor războinice din Balcanii de Nord și de la periferia acestora (vezi și Fig. 4). Legendă: A. Agighiol; B. Peretu; C. Găvani (după Kull 1997); D. Zimnicea, mormântul C1D (după Alexandrescu 1980; Sîrbu 2006); E. Ocna Sibiului; F. Cuptoare-S/ogea (după Gumă 1991).

Planșa 1. Inventar funerar de la Ocna Sibiului.

Planșa 2. Inventar funerar de la Ocna Sibiului.

Planșa 3. Piese de patină calcidiene. 1. Ocna Sibiului; 2. Olympia; 3. Dodona (după Kunze 1994); 4. Tithorea (după
Andriomenou 1976); 5. Shipka-Go/yama Kosmatka (după Gold der Thraker 2007). 1-3, 5. fără solz.

Planșa 4. Coifuri calcidiene. 1. Tipul II „standard” de la Ruec; 2. Tipul trac de la Balș; 3. Coif reparat de la Budești; 4. Coif de argint de la Agighiol; 5. Coif de argint de la Peretu (1-3. după Lazar 2009; 4. după Kull 1997; 5. după Sirbu 2006; 1-3, 5. fără scară).

Planșa 5. Ansambluri de elemente de ham care conțin discuri de argint. 1. Peretu; 2. Craiova; 3. Agighiol (după Kull 1997, fără solz).

Planșa 6. Ansambluri de elemente de ham descoperite în morminte și conținând bucle cu proeminențe (1-2) și diferite forme folosind bucle cu proeminențe. 1. Gavani; 2. Panagjuriste (după Kull 1997); 3. Ciucurova (după Simion 1976);

4. Magdalenska gora (după Hvala et al. 2004).

Planșa 7. 1. Inventarul mormântului de la Cuptoare-S/ogea (după Guma 1991); 2. Coif de la Mercina-Vrsacki breg
(după Brukner și alții 1974, fără scară).

Planșa 8. Diferite niveluri de ierarhizare (conform structurii inventarelor funerare) ale aristocrației și elitelor războinice din Balcanii de Nord și de la periferia lor (vezi și Fig. 4).

Legendă: A. Agighiol; B. Peretu; C. Găvani (după Kull 1997); D. Zimnicea, C1D sever (după Alexandrescu 1980;

SIRBU 2006); E. Ocna Sibiului; F. Cuptoare-S/ogea (după Gumă 1991).

Rituri funerare din epoca fierului târziu în estul Austriei

Peter C. RAMSL

Osterr. Academia de Științe, Präh. Comm.

c/o

Naturhistorisches Museum Viena, Präh. cca.

Viena, Austria

Peter. ramsl@univie.ac.at

Cuvinte cheie: La Tene, cimitire, Austria de Est, ritualuri funerare

Această lucrare își propune să ofere o imagine generală asupra riturilor funerare din perioada La Tene din estul Austriei și să stabilească câteva puncte principale cu privire la riturile speciale care ar putea fi explorate în proiecte viitoare.

În anii 1950, Jan Filip (1956, 65) a postulat Flachgrdberhorizont, un termen istoric prin care autorul definea „expansiunea celtică” în Italia și alte părți ale Europei (LT B). Pe baza rezultatelor săpăturilor mormintelor timpurii La Tene din Boemia centrală, modelul Flachgrdberhorizont a fost extins în Europa Centrală (Filip 1956, Obr. 17). După o jumătate de secol, luând în considerare dovezile arheologice actuale, termenul Flachgdber ar trebui reconsiderat. În estul Austriei au fost identificate cazuri de înmormântări în tumuli, datând din LT A până în LT C. Un astfel de sit cu trei tumuli datati în LT A/Bl a fost investigat în iarna anului 2004 la trecerea pe lângă râul Perschling, la est de Traisental (Preinfalk 2005). Înmormântări LT B în tumuli sunt cunoscute în Katzelsdorf, raionul... Wiener Neustadt (Urban și colab. 1985). Tumulii de la Pottenbrunn cu morminte LT B2/C1 (Ramsl 2002) pot fi observați pe o hartă din secolul al XVIII-lea (Josephinischer Kataster, 1785-1789).

Arhitectura mormântului

Structurile interioare și exterioare ale elementelor funerare au fost realizate din materiale diferite. În zona alpină austriacă și în apropierea aflorimentelor de calcar, cum ar fi pe Leithagebirge, au fost observate structuri din piatră. Acestea apar ca pietre individuale (de exemplu, la colțurile mormântului), cum ar fi mormântul 153 din Mannersdorf (Ramsl 2011, Abb. 14), ca linii de pietre sau ca acoperire completă, cum ar fi mormântul 4 din Mannersdorf (Ramsl 2011, Abb. 33), și camere complete din piatră, cum ar fi Au am Leithagebirge, mormântul 15 (Nebehay 1973, Abb. 9); acestea pot fi alcătuite din mai multe straturi de pietre. Structuri din lemn apar sub formă de stâlpi/stâlpi la stânga și la dreapta lângă groapă, ca în mormântul 565 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Taf. 67) sau în colțurile gropilor funerare, de exemplu, mormintele 277 și 289 din Inzersdorf (Neugebauer 1996, Taf. 17, 24), presupuse sicrie din trunchiuri de copac, ca în mormântul 400 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 6A). Camere din lemn (sicrie?) pot fi observate în mormântul 574 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Taf. 16) și probabil în mormântul 79 și 86 din Mannersdorf (Ramsl 2011, Abb. 10), scânduri sau scânduri individuale - presupuse a fi rămășițele unor camere din lemn - au fost identificate în mormântul 284 din Inzersdorf (Neugebauer 1996, Taf. 11). În cele din urmă, există și dovezi ale unor intrări sau trepte în morminte (tromos?), cum ar fi în mormântul 4 din Mannersdorf (Schutzbier 1977, 379).

Structurile externe apar și din diferite materiale - lemn sau piatră. Pentru început, se pot recunoaște găuri pentru stâlpi în jurul gropilor funerare. Acestea apar fie simple, duble, cvadruple, fie cinci, ca în mormintele 99, 68, 89 și 233 de la Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 147), dar și multiple, în linie cu exteriorul.

incintă - internă, ca la mormântul 972 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 147) sau externă la mormântul 54 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 147), similară cu galeriile (Fig. 1). Pe lângă aceste structuri cu stâlpi, poate fi reconstituită prezența unor clădiri din lemn. Acestea pot fi interpretate în mai multe moduri; acestea ar putea fi părți temporare ale unor rituri funerare sau, în cazul structurii cu șase stâlpi identificată în jurul mormântului 854 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 147), ar putea fi și locuințe mortuare.

Un fenomen unic în Austria a fost identificat la cimitirul Au am Leithagebirge, Kleine Hutweide, unde au fost găsite zone pavate cu piatră. Cu toate acestea, deși există documentație fotografică (Fig. 2), locația exactă este încă dezbătută (Nebehay 1973, 3). Fenomene comparabile pot fi recunoscute la cimitirul Casalecchio di Reno, lângă Bologna (Ortalli 1995, fig. 20), unde pavajul este plasat în interiorul unei zone închise, cu găuri pentru stâlpi, dispuse în formă de pătrat.

Incinte circulare care înconjoară gropi funerare apar în Inzersdorf, mormântul 289 (Neugebauer 1996, Taf. 6) și una aproximativ pătrată în Pottenbrunn 160 (Ramsl 2002, Befundplan 4). Unele dintre acestea au o intrare, ca în Pottenbrunn, mormântul 961 (Ramsl 2002, Befundplan 8), sau erau

continuu fără intrare în Pottenbrunn, mormântul 233 (Ramsl 2002, Befundplan 5); la Mannersdorf 225 exista o singură incintă (Ramsl 2011, Abb. 5), în timp ce structura 989-990 de la Pottenbrunn avea două astfel de structuri (Ramsl 2002, Befundplan 9).

Funcția sau forma inițială a acestor incinte este parțial relevată de structurile interioare ale șanțurilor. Pe de o parte, acestea au o secțiune transversală triunghiulară, ca la Pottenbrunn 562 (Ramsl 2002, Befundplan 7), indicând faptul că aceste incinte erau șanțuri în jurul unei anumite zone. Pe de altă parte, în mai multe cazuri au fost observate găuri de stâlpi în interiorul sau ca parte a acestor structuri, de exemplu, precum cele din jurul mormântului 400 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Befundplan 8); acestea pot indica garduri. Mormântul 22 de la Au am Leithagebirge prezintă un așezare pătrată înconjurătoare din pietre (Nebehay 1973, Abb. 8), care poate fi interpretată ca ziduri joase (Fig. 3).

Alte semne externe, cum ar fi stelele de piatră, sunt foarte rare în estul Austriei. Acestea au fost găsite în cazul mormintelor 109 și 116 de la Mannersdorf, Môrbisch (Fig. 4) și Viena (Ramsl 2012), precum și în Transdanubia, la Șopron-Krautacker.

Structuri

Comparând distribuția incintelor din cimitire, se pot observa diferite tipuri de structuri. În cimitirul Franzhausen au fost observate incinte individuale, mai degrabă decât interconectate (Neugebauer 1992, Abb. 13), în timp ce în alte cazuri au fost identificate diferite tipuri de incinte conectate: în Inzersdorf au fost interconectate două sau trei astfel de incinte (Neugebauer 1996, Taf. 2), în Pottenbrunn numărul lor crește la patru (Ramsl 2002, Abb. 147), în timp ce la Mannersdorf numărul acestor incinte este chiar mai mare, indicând sisteme structurale mai mari și mai complexe (Ramsl 2011).

Analizând sistemul de caracteristici și structuri, o interpretare a acestor caracteristici ca situri rituale sau ceremoniale este plauzibilă. În Franzhausen (Neugebauer 1992, Abb. 13)

incintele erau aproape exclusiv șanțuri circulare simple în partea de nord și incinte pătrate în partea de sud, în timp ce la graniță existau doar incinte duble, una circulară în nord și alta pătrată în sud, lipsite de orice semn de morminte, indicând utilizarea acestor structuri ca situri ceremoniale de către două grupuri diferite pentru practici cultice, ca demonstrații ale identităților sociale și așa mai departe.

Un alt exemplu este sistemul intern din jurul mormintelor 400 și 520 din Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 147). Mormântul cu o incintă dublă era conectat la șanțul nr. 426, fără un mormânt în interior, în timp ce în șanțul propriu-zis a fost găsită o sabie îndoită ritualic (Ramsl 2002, Taf. 57). Analogiile cu astfel de descoperiri au fost de obicei interpretate ca fiind sanctuare.

În cadrul grupării de cimitire pot fi identificate și alte zone speciale. În Pottenbrunn și în Mannersdorf, unele dintre sistemele de împrejmuire interconectate erau specifice genului. În Pottenbrunn, acestea sunt datate într-o secvență cronologică relativ scurtă, aceste morminte fiind, cu o singură excepție în Mannersdorf, înmormântări feminine.

Comparând structurile de incintă ale cimitirelor din diferite regiuni, se poate observa că în cimitirele La Tène din sud-vestul Slovaciei (Holiare, Horny Jatov sau Pălărikovo) există doar câteva morminte cu două până la patru incinte în care au fost plasate înmormântări de elită.

Orientarea înmormântărilor și caracteristicile rituale speciale

În ceea ce privește orientarea, direcția în care este orientat capul este considerată diagnostică. La Mannersdorf, 52% dintre morminte aveau o orientare SSV, 17% erau orientate spre SV și doar câteva morminte spre sud și SE. În cazul grupului Traisental din Pottenbrunn, 38% dintre morminte aveau o orientare SE, în timp ce 25% erau orientate spre SSE și 12% spre sud. Principala direcție de orientare în Oberndorf a fost SSE și sud, în timp ce în Ossarn a fost spre SSV și SSE. Prin urmare, se poate identifica o normă de orientare SV-SE a mormintelor pentru perioada La Tène timpurie din estul Austriei. În LT C, la nord de Dunăre, orientarea înmormântărilor se schimbă de la Sud-Nord la Nord-Sud. Fenomenul poate fi observat în cimitirele din Poysdorf (Blesl 2010, Abb. 5), Absdorf (Willvonseder 1932, 274), Klein-Reinprechtsdorf (Stifft-Gottlieb 1935), Jetzelsdorf, Steinebrunn (Lederer 1980) și Bernhardsthal (Pittioni 1936, 79).

În cazul cimitirului din Dubnik, Slovacia, Jozef Bujna (1998) a observat depuneri de ceramică atât pe schelete, cât și dedesubt. În Pottenbrunn, în mormintele 400 și 574, au fost găsite vase peste schelete. În cazul mormântului 574 (Ramsl 2002, Abb. 47), un castron a fost așezat într-o poziție neobișnuită, cu susul în jos, pe brațul drept al femeii înmormântate. Se poate presupune că ceramica fusese așezată

1 Informații: Erzsébet Jerem.

pe capacul unui sicriu de lemn și fusese aruncat în mormânt după ce părțile de lemn putreziseră. În mormântul 400 (Ramsl 2002, Abb. 34, 35), împreună cu scheletul, pe fundul

gropii funerare au fost găsite rămășițe umane și animale incinerate, iar peste ele a fost așezată o sabie de fier, în partea din față, deasupra

în care s-a găsit un castron (Ramsl 2002, Taf. 55). Analogii pentru ritul neobișnuit al plasării rămășițelor incinerate lângă o înmormântare sunt cunoscute în estul Austriei la Ossarn, mormântul 6 (Ramsl în tipar), unde lângă craniul unui schelet fuseseră plasate două urne cu oase incinerate. În ceea ce privește vechimea relativă a acestui ritual, se poate presupune că într-o primă fază au fost plasate înmormântările de incinerare și de inhumare, apoi, după un timp, sabia ținută de lanțul de la centură a căzut peste oasele de incinerare, așezându-se pe partea din față a acestuia. Apoi, când sicriul de lemn a putrezit, castronul de lut a căzut peste sabie. O a doua ipoteză ar sugera că

deschiderea mormântului, când se presupune că a fost depusă incinerarea și sabia împreună cu vasul au fost mutate (Fig. 5). Această a doua interpretare este susținută de faptul că sabia a fost găsită ușor scoasă din teacă, o situație similară fiind observată și la Branov (Sankot 2003, fig. 2).

Interpretarea acestui ritual în cazul mormântului 68 de la Pottenbrunn, unde ceramica a fost așezată sub schelet (Ramsl 2002, Taf. 41), este echivocă (Fig. 6). Este posibil ca vasul să fi fost așezat mai întâi pe fund ca un fel de libație, iar apoi corpul să fi fost așezat peste el. Cu toate acestea, este, de asemenea, posibil ca defunctul dintr-o înmormântare anterioară să fi fost înlocuit de un corp nou, care a fost așezat peste bunurile funerare ale fostei înmormântări. Mormântul analog 20 de la Dubnik a fost interpretat ca un al doilea...

înmormântare funerară (Bujna 1989, 292, Abb. 25).

Analizând dovezile arheologice privind practicile funerare, este evident că ritualurile au avut loc în perioade succesive, uneori cu faze de tranziție și chiar zone (Taylor 2002, 314-316;

(Veit 2008, 50-51). Un exemplu elocvent este mormântul 233 de la Pottenbrunn (Ramsl 2002, 117-119), care avea un șanț de incintă de formă pătrată. În interiorul zonei închise, au fost identificate găuri pentru stâlpi în colțuri, în timp ce în punctul central al structurii a fost săpată o mică groapă. În cele din urmă, asimetric față de toate celelalte caracteristici ale structurii, a fost săpată groapa funerară. În interpretarea acestei caracteristici se poate formula o reconstrucție ipotetică. Se presupune că mai întâi zona a fost pregătită pentru ritul funerar, iar cele patru

În această primă fază de construcție au fost ridicați stâlpi. Groapa din centru poate fi văzută ca un bothros în care se ofereau lichide sau alimente. Într-o a doua fază a ceremoniei, mortul era plasat în groapa săpată în interiorul structurilor de lemn. În cele din urmă, se construia un gard de formă pătrată, iar întreaga structură era acoperită cu o movilă de pământ (Fig. 7).

După cum se poate observa din exemplele prezentate aici, în opinia noastră, incintele cu șanțuri, aranjamentele găurilor de stâlpi și gardurile erau structuri strâns legate de

ritualurile funerare. Inspiraţi de desenele lui A. Villes (Bienaime 1999, 521), oferim o interpretare grafică a structurilor observate în jurul mormintelor 54, 89, 68 și 99 din Pottenbrunn din (Fig. 8).

Referințe

Blesl, Chr., Neue archäologische Forschungen im Raum Poysdorf, Niederösterreich, AFN, 4, 108-110.

Bienaime, J., Lendos I cvadrangular al necropolei „La Perrière” din Saint-Benoît-sur-Seine (Aube), IN: Villes, A.-Bataille-Melkon, A. (eds.), Fastes des Celts être Countryside and Burgundia in the VIII-III BC. Proceedings of the AFEAE Colocvium, Toyes, 25-27 mai 1975, Memoir of the Champagne Archaeological Society, 15, Suppl. la Buletinul 4, 517-528.

Bujna, J., Cimitirul din Dubnik din perioada La Tène. L, SlovArch, XXXVII, 2, 245-354.

Bujna, J., Morminte de incinerare bogat decorate cu incrustații de lemn în cimitirul de la Malé Kosihy. Reflecții și ipoteze asupra obiceiurilor funerare celtice, SlovArch, XLVI, 2, 289-308.

Filip, J., Keltové ve stredni Evropé, Praga.

Lederer, H., Steinebrunn, FÖ, 19, 460.

Nebehay, St., Cimitirul din perioada La Tène din Kleine Hutweide de lângă Au am Leithagebirge, pB Bruck ad Leitha, NÖ, ArchAustr, Suplimentul 11.

Neugebauer, J.-W., The Celts in Eastern Austria, WissSchrN, 92-94, St. Pölten-Viena.

Neugebauer, J.-W., Eine frühlatenezeitliche Gräbergruppe in Inzersdorf ob der Traisen, NÖ, IN: Jerem, E.-Krenn-Leeb, A.-Neugebauer, J.-W.-Urban, OH (Hrsg.) Ostalpenraum I, Budapesta, 111-178.

Ortalli, J., Necropola celtică din zona „A” a Casalecchio-ului din Reno (Bologna). Note preliminare privind săpăturile complexului funerar și ale zonei de cult, IN: Charpy, J.-J. (ed.), Europa celtică din secolul al V-lea până în secolul al III-lea î.Hr., Kronos, 189-238.

Pittioni, R., Latènefunde aus Niederösterreich, WPZ, 23, 73-80.

Lista figurilor

Fig. 3. Structură de piatră în jurul mormântului 8 din Au am Leithagebirge (după Nebehay 1973, Fig. 8).

Fig. 4. Stela de piatră în Mörbisch, Burgenland.

Fig. 5. Pottenbrunn, mormântul 400.

Fig. 6. Pottenbrunn, mormântul 68.

Fig. 7. Reprezentare grafică a unui ritual funerar de la Pottenbrunn.

Fig. 8. Pottenbrunn, mormintele 4, 89, 68 și 99. Reconstrucție grafică a structurii din lemn.

O figurină celtică itifalică din Oberleiserberg

Maciej Karwowski

Institutul de Preistorie și Istorie Timpurie, Universitatea din Viena, Austria

maciej.karwowski@univie.ac.at

și Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski Rzeszöw, Polonia mkar@univ.rzeszow.pl

Cuvinte cheie: Oberleiserberg, epoca fierului, cultura La Tène, figurine din bronz, reprezentări itfalice

O figurină antropomorfă din bronz provine dintr-o așezare a culturii La Tene, situată pe un mic platou de pe Oberleiserberg, în Austria Inferioară. Oberleiserberg (Dealul Oberleis), lângă Ernstbrunn, este unul dintre cele mai importante situri arheologice din estul Austriei. Acesta ocupă o vastă altitudine (457 m deasupra nivelului mării), care face parte din lanțul muntos Leiserberge, în centrul munților Weinviertel din Austria Inferioară (Fig. 1). Vârful altitudinei este un platou oval cu o suprafață de aproximativ 6,5 ha (aproximativ 360 x 250 m), mărginit la vest, nord și est de pante abrupte. Pe partea de sud, puțin sub platou, se află o altă „terasă” plată (numită Vorburg) cu o suprafață de aproximativ 1,5 ha. Prin urmare, acesta este un sit tipic pe vârful unui deal, cu o poziție foarte favorabilă atât din punct de vedere topografic, cât și din punct de vedere al comunicațiilor. De-a lungul multor ani de cercetări arheologice, au fost descoperite urme bogate de ocupare care acoperă perioada neolitică târzie și timpurile moderne. Părți importante din materialul arheologic provenit de la Oberleiserberg sunt descoperiri datate în epoca fierului târzie și legate de așezările culturii La Tene (Karwowski 2009). O parte din acest material provine din cercetări arheologice regulate, iar o parte a fost colectată de la suprafața sitului.

Figurina a fost descoperită pe 5 noiembrie 1996 de Leopold Laab, colecționar privat, pe câmpul Danningers, în zona de sud-vest a platoului (pătratul nr. 26, așa cum a fost desemnat de L. Laab; Pl. 1/2). Descoperirea, deja menționată în literatura de specialitate (Stuppner 2006, 21, fig. 39; Karwowski 2009, 119, fig. 5/4), se află în prezent în colecția Muzeului de Preistorie al Austriei Inferioare din Asparn (nr. inv. 22694.358).

Figurina este realizată din bronz și are o înălțime de doar 35 mm (Fig. 2; Pl. 1/1). Reprezintă un bărbat cu un penis erect proeminent și supradimensionat. Capul este fără pălărie, fața este redată foarte schematic, iar nasul este mare și triunghiular. Ochii și gura sunt reprezentate prin două adâncituri neregulate. Pe ambele părți ale capului există proeminențe destul de neregulate, probabil menite să imite urechile. Pe gât, figura are o spărtură reprezentată de un inel gros și închis. Ambele brațe sunt ușor înclinate lateral, flexate la cot, cu mâinile sprijinite pe șolduri. Brațul drept este crăpat la înălțimea umerilor și răsucit spre spate la un moment dat. La înălțimea umerilor și a coatelor, brațul stâng este aplatizat lateral, cu urme de utilizare care sugerează că a servit drept buclă pentru suspendare sau pentru atașarea, de exemplu, a unui lanț. Pe abdomenul superior și inferior al figurii se află un penis erect (falus) disproporționat de mare, plasat vertical, cu testicule evidențiate. Fesele nu sunt modelate. Piciorul drept este drept, stângul ușor plasat înainte și flexat la genunchi, cu tibia retrasă. Destul de

Picioarele, slab modelate, sunt atașate de un suport - un fragment robust de bară de bronz pe care stă figurina. Suportul începe la 5 mm în spatele figurinei și continuă acum la 8 mm în fața figurinei, unde se termină cu o trunchiere evidentă. Suportul nu este orizontal, ci se curbează în sus pe ambele părți, ca și cum ar fi aparținut unui fragment de cerc. Figurina ar fi stat în interiorul acestui „cerc”.

Fig. 1. Oberleiserberg. Vedere dinspre vest, săgeata indică locul descoperirii figurinei (foto: IUFG Wien).

Fig. 2. Figurină itifală din Oberleiserberg (foto: IUFG Wien).

În afara regiunii mediteraneene a Europei, figurine antropomorfe mici din bronz, reprezentând oameni nudi, sunt cunoscute dintr-un număr relativ mic de descoperiri, datate în principal în perioada Tate Hallstatt și timpurie a perioadei Ta Tene. Acestea reprezintă de obicei bărbați, mai rar femei. Totuși, regula este că au evidențiat caracteristicile sexuale, adesea exagerate. Practic, figurinele pot fi împărțite în două grupuri: figurine în picioare, multe dintre ele așezate pe un suport mic, și figurine-pandantive cu o buclă proeminentă pentru suspendare. Ambele categorii sunt figurine mici, cu o înălțime de cel mult câțiva centimetri. Figurinele în picioare pot fi fixe...

pe un suport mic, alternativ, picioarele lor se termină cu știfturi pentru montare sau au o zonă plată caracteristică pe partea inferioară, indicând faptul că inițial erau destinate să stea în picioare. Pandantivele au un ochi special conceput pentru suspendare, plasat de obicei în

partea superioară a spatelui sau în spatele capului. Probabil că erau elemente ale unor coliere alcătuite din mai multe elemente.

Numărul figurinelor umane nude întâlnite în regiunea mediteraneană crește începând cu începutul epocii fierului. În cultura greacă antică, statuetele erau una dintre categoriile de ofrande votive prezentate în temple. Figurinele mici folosite ca ofrande votive erau în principal din bronz și teracotă și reprezentau mai ales animale și oameni. Figurinele antropomorfe reprezentau atât figuri nude, cât și îmbrăcate.

Tradiția de a face ofrande votive din figurine mici de bronz a fost adoptată de etrusci (Richardson 1983) și ulterior de popoarele care locuiau în nordul Italiei, vecini ai etruscilor, în primul rând veneții, dar și ibericii care locuiau pe coasta de est și de sud a Peninsulei Iberice. Cel mai cunoscut sanctuar al veneților, care a scos la iveală una dintre cele mai mari descoperiri de figurine votive din bronz din Italia, a fost la Este, în Veneto. Sanctuarul a fost dedicat zeiței Reitia (Chieco Bianchi 2002; Capuis-Chieco Bianchi 2002). La fel ca în templele etrusce, figurinele de la Este sunt în marea lor majoritate reprezentări umane, bărbații nudi, femeile îmbrăcate. Cu ajutorul unor tije speciale de la picioare, figurinele erau montate pe socluri de piatră, un fel de altare (Chieco Bianchi 2002, 24-26, fig. 5; pl. 5, 16, 28-31; Stopponi 2011, 33, 37, fig. 40, 46-47).

În cultura ibericilor, practica realizării de ofrande votive din figurine de bronz a prins rădăcini în timpul epocii fierului și a continuat până în perioada romană. Din zona de sud-est a Peninsulei Iberice (Lantier 1935) sunt cunoscute sute de statuete antropomorfe mici din bronz (Pl. 1/3-5). Figurinele iberice au fost supuse unei evoluții stilistice observabile: de la influența Greciei arhaice în timpul epocii fierului timpurii, trecând prin impactul etrusc și o perioadă de simplificare a formei și reprezentări destul de schematice, până la influența romană. Unele dintre figurine reprezintă figuri nude adesea doar cu capul acoperit, altele sunt îmbrăcate. Există atât bărbați, cât și femei. Unele reprezentări sunt itifalice. Figurinele stau de obicei peste suporturi mici sau au partea inferioară a picioarelor plată, pentru a facilita așezarea lor pe o suprafață plană. Doar rareori au picioare cu știfturi pentru montare. Lantier (1935, 32-34) a sugerat că atât designul stilistic al majorității figurinelor iberice, cât și tehnica lor de execuție confirmă originea lor locală.

În mod similar, ca și în cazul Italiei, cea mai mare serie de figurine iberice este asociată cu situri de sacrificiu. Două sanctuare principale unde s-au făcut ofrande votive din figurine de bronz și care au dat naștere la numeroase astfel de descoperiri se află în Andaluzia: sanctuarele rupestre Collado de los Jardines de la Santa Elena și Cueva de la Lobera de la Casteliar. Mai mult, s-a descoperit că în vecinătatea sanctuarului de la Santa Elena s-a descoperit o așezare cu relicve care documentează producția de obiecte de bronz (Prados-Torreira 1997, 153).

Cronologia ambelor sanctuare este incertă. Numărul descoperirilor făcute la Santa Elena poate indica atât producția în masă, cât și o perioadă foarte lungă de utilizare. Foarte probabil, situl funcționa deja în epoca timpurie a fierului, iar sanctuarul de la Casteliar a continuat cu siguranță să fie folosit până în secolul al III-lea î.Hr. Multe dintre lăcașurile de

cult iberice au continuat să fie folosite până în perioada romană (Prados-Torreira 1997, 153, 157).

În Italia, figurinele umane nude sunt cunoscute și ca elemente constitutive ale unor grupuri mai mari de figurine. Seturi de acest tip sunt cunoscute mai ales din contexte funerare din epoca timpurie a fierului (Kossack 1999, 22-27). Merită o atenție specială urna cinerară din bronz de la Bisenzio, Toscana (Kossack 1999, 39-42, fig. 26; von Hase 2002, 165, fig. 24) și două vagoane de cult: unul de la Bisenzio (Kossack 1999, 39-41, fig. 25; von Hase 2002, 165, fig. 25), celălalt de la Lucera, Apulia (Kossack 1999, 39-41, 24-27, fig. 13). Pe capacul și umerii urnei (Pl. 4/1) și pe ambele vagoane se află grupuri de mici figurine din bronz, reprezentări destul de schematice ale animalelor și oamenilor. Aceștia din urmă sunt în mare parte bărbați nudi, cu penisuri accentuate și exagerate, unele evident erecte. Figurinele sunt așezate pe suporturi confecționate din fâșii de tablă sau pe ramele vagoanelor.

Tradiția depunerii ofrandelor votive sub formă de figurine mici din bronz a fost adoptată și în mediul culturilor alpine din epoca fierului. Aceasta este o dovadă clară a influenței religioase, directe, atât din partea veneților, cât și din regiuni mai îndepărtate ale Italiei. Unele dintre figurinele votive recuperate în regiunea alpină sunt evident importuri, în timp ce altele sunt imitații locale. Deosebirea concludentă a acestor două grupuri de descoperiri este adesea o adevărată provocare.

Un număr mare de descoperiri de figurine antropomorfe din bronz - dintre care probabil există câteva zeci de exemplare - provin din așezarea de pe dealurile alpine estice de pe Gurina, lângă Dellach, în Carintia (Jablonka 2001). Din păcate, majoritatea acestor descoperiri provin din cercetări anterioare sau se află acum în colecții private și nu pot fi accesate sau au dispărut (Fleischer 1967, 4). În epoca fierului, pe Gurina era folosit un templu, ceea ce sugerează că figurinele descoperite la acest sit au într-adevăr natura unor ofrande votive asociate cu un loc sacru. În această serie este posibil să se distingă două grupuri: figurine realizate în tradiția greco-romană, care reprezintă probabil importuri italiene, și figurine care, prin stilul lor mult simplificat, se abat de la modelele italiene și ar trebui tratate ca produse locale. Se presupune că aceste diferențe nu au avut niciun impact asupra funcției religioase îndeplinite de aceste obiecte. Toate figurinele care pot fi recunoscute ca produse locale sunt reprezentări de bărbați și femei nudi (Pl. 5/1-4) cu caracteristici sexuale accentuate (Fleischer 1967, 3-5, pl. 91; 111-112; 115; Jablonka 2001, 172-174, pl. 134-137). Descoperirile de figurine votive indică o legătură evidentă a locuitorilor așezării de pe Gurina cu regiunea din nordul Italiei, precum și cu templele veneților.

O mențiune specială ar trebui acordată și seriei de figurine similare, puternic stilizate, reprezentând bărbați nudi (Pl. 5/2), care au fost interpretate ca reprezentări ale semizeului Hercule (Fleischer 1967, 5, pl. 91; Jablonka 2001, 173, pl. 135-136). Gleirscher (2001, 103) consideră că descoperirile acestor figurine sugerează că funcționarea centrului de pe Gurina era asociată cu prezența unei aristocrații locale. Figurinele produse în regiunea alpină

reprezintă figuri umane în diferite posturi, dar - cu excepţia imaginilor cu „Hercule” de la Gurina - nu au fost găsite alte imagini care ar putea fi interpretate ca zei.

Interesante sunt și figurinele cu femei nude (Pl. 5/3-4) (Fleischer 1967, 8, pl. 115/229; Jablonka 2001, 173, pl. 134/1), printre care și o descoperire provenită din cercetări mai recente (Pl. 5/4) (Gleirscher 2005, 53, fig. 3; Gamper 2006, 131-132, fig. 9). În regiunea nordică a Italiei, femeile reprezentate în figurine tind să fie îmbrăcate, iar reprezentările feminine sunt evident mai puțin numeroase decât cele masculine.

Cronologia figurinelor de la Gurina nu este clară. Atât stilul lor, cât și contextul descoperirii indică o perioadă largă, de la aproximativ secolul al VI-lea î.Hr. până în perioada romană. Figurinele care prezintă corespondență stilistică cu tradiția greco-romană trebuie probabil datate în secolul al II-lea, posibil I î.Hr. (Fleischer 1967, 7; Jablonka 2001, 173). O figurină a unei femei nude, provenită din cercetări mai recente, a fost descoperită în contextul unui sit de sacrificiu datat în perioada Hallstatt (Gleirscher 2005, 53).

Un grup de câteva zeci de figurine din plumb a apărut în morminte investigate într-un cimitir din perioada Hallstatt de la Frog, în Carintia (Tomedi 1995; 2002). Majoritatea sunt reprezentări ale unor călăreți călare, dar există și câteva figurine ale altor figuri umane și animale. Toate au fost realizate într-un stil considerabil simplificat (Tomedi 2002, 254-263, fig. 42). Probabil, figurinele depuse în morminte nu erau ofrande sacrificiale, dar o interpretare concludentă a acestei practici religioase incontestabile nu este ușoară (vezi Tomedi 2002, 277-279).

Figurinele antropomorfe de la Frog sunt invariabil reprezentări excepţionale ale unor bărbaţi și femei nudi, cu caracteristici sexuale accentuate și - în unele cazuri - exagerate. Atât utilizarea plumbului ca materie primă în realizarea figurinelor, asemănarea substanțială a unor exemplare care dau impresia că au fost realizate folosind aceeași matriță de turnare, cât și particularitatea stilului lor sugerează că statuetele de la Frog sunt produse locale. Majoritatea ansamblurilor funerare care conțineau figurine cu personaje nude datează din a doua jumătate a secolului al VII-lea și începutul secolului al VI-lea î.Hr. (Tomedi 2002, 268).

Reprezentările antropomorfe mici din bronz sunt cunoscute în regiunea alpină și ca părți ale unor grupuri de figurine. Unul dintre cele mai cunoscute seturi de figurine nude este - descoperit ca element al bunurilor funerare într-un mormânt „princiar” - carul de sacrificiu de la Strettweg din Stiria (Egg 1996). Este un grup de opt figurine, femei și bărbaţi nudi, cu caracteristici sexuale accentuate (Pl. 4/2). Există, de asemenea, patru figurine de războinici călare înarmaţi și două figurine de cerbi. Locul central în grup este ocupat de o figurină, mai mare decât altele, a unei femei nude care ține un vas mare deasupra capului. Probabil, figurile formează o procesiune de sacrificiu. Toate sunt montate pe suporturi sau au picioarele fixate pe cadrul carului, care este realizat din fâșii lungi de tablă metalică. Pe baza analizei designului reprezentărilor, Egg (1996, 51, 61) a concluzionat că vagonul își are originea într-un atelier alpin estic, sub impactul stimulilor sudici, în principal etrusci. Mormântul din care provine vagonul a fost datat în secolul al VII-lea/VI-lea î.Hr. (Egg 1996,

245). Morminte „princiare” bogate în obiecte funerare, precum vagonul Strettweg, similar cu seria de figurine „Hercule” de la Gurina, ar putea mărturisi funcționarea în regiunea alpină de est a unei structuri politice ierarhice (Gleirscher 2001, 104).

Un grup posibil similar cu vagonul Strettweg ar putea cuprinde figurine de bronz descoperite pe versantul Gutenbergului la Balzers (PL 5/5), în valea Rinului Alpin din Liechtenstein (von Merhart 1933, 19-22, nr. 1-9; Zanier 2006, 158-160, fig. 38). Contextul acestei descoperiri sugerează că, în cronologia sa, acest material acoperă o perioadă de la Hallstatt până în perioada romană. În același timp, cea mai probabilă datare pentru aceste descoperiri ar fi Hallstatt târziu și perioada La Tène timpurie. Nu putem exclude nici faptul că stratul în care se aflau figurinele a alunecat și provine inițial dintr-un sit situat la o altitudine mai mare, cu un sit ceremonial din epoca fierului târzie. Este posibil să fi existat un templu în aceeași locație și în perioada preromană și romană (Hild 1933, 5-7; Zanier 2006, 158-161).

Descoperirea de la Balzers include un total de zece figurine antropomorfe și zoomorfe. Sexul reprezentărilor umane este evident: acestea sunt bărbați, probabil războinici, portretizați în diferite posturi. O jumătate este nudă, cu caracteristici sexuale accentuate, inclusiv un penis erect, cealaltă jumătate poartă căști și armură. Una dintre figurile îmbrăcate este mai mare decât celelalte. Singurele două figurine de animale sunt reprezentări ale unui mistreț și ale unui cerb. Toate statuetele sunt montate pe un suport sau au picioare cu un știft, adică un element folosit pentru montare. Este de remarcat faptul că acest grup nu este la fel de uniform din punct de vedere stilistic ca grupul de figurine din vagonul Strettweg și că unele dintre figurine prezintă o lucrare destul de neglijentă. von Merhart (1933, 36) a sugerat că figurinele sunt produse locale, deși aparent inspirate de influența etruscă și celtică. Designul armelor reprezentate în figurine indică în mod destul de concludent influența etruscă și asocierea cu perioada Hallstatt târzie (von Merhart 1933, 22-27; Guillaumet 2006, 186).

În contextul descoperirilor de la Strettweg și de la Balzers, merită menționată o descoperire similară, de data aceasta însă din afara regiunii alpine. La Neuvy-en-Sullias, lângă Orléans, în regiunea Centru, a fost descoperită întâmplător o comoară de bronzuri. Aceasta cuprindea nouă figurine, în principal femei și bărbați nudi, în posturi care sugerează dansul (Bolligner Schreyer 2009a, 248, fig. 330-331). Figurinele „dansătorilor” fuseseră realizate cu grijă, cu trăsături faciale, păr și caracteristici sexuale redate clar. Tezaurul includea și mici figurine de animale: un mistreț și un cerb (Bolligner Schreyer 2009b, 258, fig. 344-345). Toate aceste piese prezintă corespondență cu stilul de design celtic sau influențe evidente din arta romană. Acest lucru sugerează că tezaurul a fost depus în pământ la scurt timp după ocuparea Galiei de către romani. Chiar și așa, figurinele din acest tezaur nu găsesc analogii stilistice directe în arta celtică sau provincială romană (Bolligner Schreyer 2009a, 248).

Numărul de situri de sacrificiu, centre de cult sau temple din regiunea alpină datând din epoca fierului este destul de mare (Gleirscher 2002, 174-196). Doar unele dintre acestea, precum siturile de la Gurina și de la Balzers menționate anterior, au scos la iveală o serie mai amplă de figurine votive din bronz. Putem menționa aici și o descoperire destul de recentă a unei serii de figurine din bronz în templul de la Pfaffenhofen din Tirol. Fiind cu

siguranță ofrande votive, unele dintre aceste figurine sunt reprezentări ale unor figuri nude. Situl poate fi datat în epoca fierului (Tischer 2004, 63, fig. 65; vezi și Walde-Psenner 1976, 208-209, nr. 69). Limita vestică a prezenței centrelor sacre de acest tip în regiunea alpină este desemnată de valea Rinului alpin (Gleirscher 2002, 174-177, fig. 1; Mayr-Schindler 2008, 64-66).

Din regiunea alpină provin, de asemenea, un număr destul de mare de descoperiri solitare de figurine votive antropomorfe reprezentând personaje nud. În majoritatea cazurilor, nici contextul descoperirii, nici stilul de design al acestor obiecte nu permit o determinare mai exactă a cronologiei lor. Chiar și așa, multe dintre ele pot fi datate în epoca fierului.

O descoperire care merită o atenție specială este o figurină a unui bărbat nud din Bludenz, în Vorarlberg (Swozilek 1987, 11-13, fig. 2-5; Mayr-Schindler 2008, 67, fig. 45). Această statuetă a aparținut cu siguranță unui grup mai mare. Acest lucru este indicat de aranjamentul atipic al brațelor sale, sugerând că inițial acestea se sprijineau pe o margine, probabil pe marginea unui vas (Pl. 1/6). Bărbatul are o pălărie, trăsături faciale redate destul de atent și un penis supradimensionat accentuat, care cu siguranță nu este erect. Figurina prezintă o execuție evidentă și atentă, una care totuși se diferențiază vizibil de modelele etrusce. Prin urmare, probabil avem de-a face cu un produs local datând din Hallstatt târziu sau din perioada La Tène (Swozilek 1987, 12-13).

De menționate aici sunt și descoperiri de reprezentări figurative nud, probabil locale ca proveniență, de la Steyr în Austria Superioară (Fleischer 1967, 127, pl. 90/164), Finkenstein și Zollfeld în Carintia (Fleischer 1967, 160, 168, pl. bei Landeck si Telfs in Tirol (Fleischer 1967, 125-226, pl. 89/163; Walde-Psenner 1976, 192-193, 206-209, nr. 36, 62-68), Valsugana, Sanzeno si 1Waldeve-Psenner (192-193, 206-209, nr. 36, 62-68). 192, nr. 30, 35; 1997, 110, nr. 73b), precum și exemplare provenite dintr-o serie de locații necunoscute, în principal din Tirol (Walde-Psenner 1976; 189-205, nr. 26-29, 31-34, 55-61).

Fig. 3. Amplasarea principalelor situri menționate în text:

A. lăcașuri de cult, depozite, morminte cu descoperiri multiple de figurine sau grupuri de figurine; B. figurine în picioare din bronz; C. figurine-pandantive din bronz; D. reprezentări itifalice din piatră.

1. Alzey, 2. Bais, 3. Banatska Palanka, 4. Beaunotte, 5. Bernhardsthal, 6. Bisenzio, 7. Bludenz, 8. Bourges, 9. Bussy-le-Chateau, 10. Castellar, 11. Domevre-en-Haye, 12. Sirna Esusling, 3.- Sirna Este, 14. Finkenstein, 15. Broasca, 16. Gurina, 17. Gutenberg, 18. Herschweiler, 19. Hirschlanden, 20. Jaromef, 21. Lampertheim, 22. Leobersdorf, 23. Lucera, 24. Mala Byjhan, 25. Sue Mijhan, 25. Suihlacker Neu, 26. 27. Oberleiserberg, 28. Paderne, 29. Perjen, 30. Pfaffenhofen, 31. Plougastel-Daoulas, 32. Ponickä Huta, 33. Prasnik, 34. Reinheim, 35. Rezi-Rezicseri, 36. Saint-Jean, 37.Tourbe, 37. Santa Elena, 37. 39. Stanz bei Landeck, 40. Staraya Osota, 41. Steyr, 42. Stradonice, 43. Strettweg, 44. Stuttgart-Bad Cannstatt, 45. Stuttgart-Uhlbach, 46. Telfs, 47. Telve, 48. Trencianske Bohuslavice, 49. Unterlunkhofen, 505.2

Usseauce, 505. 53. Valtura-Nesactium, 54. Vendeuil-Caply, 55. Vilapedre, 56. Vix, 57. Zollfeld, 58. sit neprecizat, Aube dep. in Champagne, 59. site nespecificat, Manche dep. în Normandia.

Mai rar, figurinele antropomorfe de bronz de dimensiuni reduse se întâlnesc în regiunea de la nord de Alpi sau într-o regiune vastă a Europei din afara regiunii mediteraneene (Fig. 3) (Dechelette 1914, 1300-1303; Echt 1999, 84-89; Chaume 2001, 145-147, 190-191; Frey 2005).

Figurinele antropomorfe din bronz reprezentând personaje nude, recognoscibile ca produse locale, sunt cunoscute în Europa central-estică dintr-un număr mic de exemplare. Singura descoperire dintr-un mormânt din cultura La Tene este o figurină parțial topită de la Rezi-Rezicseri din comitatul Zala, Ungaria (Horvath 1987, 113, pl. 24/1). Reprezintă un individ nud, probabil masculin, cu mâna stângă sprijinită pe șold, iar cea dreaptă pe piept (Pl. 1/9). Brațul stâng este ușor înclinat lateral și formează astfel un fel de ochi de suspendare. Această funcție ar fi confirmată de urmele unui inel de fier care s-au păstrat pe brațul figurinei. Figura are trăsături faciale și păr modelate destul de schematic, cu o împletitură recognoscibilă la spate. Între cap și gât există o adâncitură, ca și cum ar fi fost lăsată de un inel încolăcit în jurul gâtului, acum lipsă. Caracteristicile sexuale nu sunt evidente, ceea ce probabil este rezultatul stării parțial topite a acestui artefact. Mormântul a fost datat la începutul și mijlocul perioadei La Tene.

O figurină din Vace, Stiria Inferioară din Slovenia, care datează posibil din perioada Hallstatt târzie, reprezintă un bărbat purtând o cască (Pl. 2/3). Acest războinic strângea în mâna stângă ceea ce era probabil o suliță, acum dispărută. Cu dreapta își strângea penisul, de asemenea pierdut. Casca pare a fi de tip Hallstatt oriental (Megaw-Megaw 2001, 38, fig. 23; Gabrovec 1992, 212, fig. 11/1).

Cinci figurine au ieșit la iveală din așezări celtice de pe dealuri sau oppida. Din păcate, toate acestea sunt descoperiri cărora le lipsește un context mai precis. Din oppidumul La Tene târziu de la Stradonice, Boemia, provin două figurine, ambele masculine, cu caracteristici sexuale și trăsături faciale modelate schematic (Pic 1903, 63-64, pl. 20/33; 25/9; Cizmarova 2004, 155, nr. 22/15a). Foarte probabil (starea uneia dintre aceste figurine face dificilă o determinare mai detaliată), în ambele cazuri mâna stângă se sprijinea pe șold, iar dreapta era ridicată. Una dintre figurine ține în mâna dreaptă un obiect care amintește de carnyxul celtic (Pl. 2/1).

Alte trei descoperiri provin din vestul Slovaciei: din așezările de pe dealurile de la Prasnik și Ponicka Huta și dintr-un oppidum din perioada târzie La Tene de la Trencianske Bohuslavice. Toate reprezentările sunt destul de schematice, dar evident masculine, cu caracteristici sexuale accentuate, exagerate în figurina de la Trencianske Bohuslavice. Figurina de la Prasnik reprezintă un bărbat cu penis erect (Pl. 1/10). Fața este redată schematic; în jurul gâtului se află o țeavă de sârmă. Palma dreaptă este așezată pe piept, în

timp ce cea stângă se sprijină pe șold (Pieta 2008, pl. 130/3). În piesa de la Ponicka Huta, trăsăturile faciale sunt modelate mai detaliat, iar ambele mâini se sprijină pe șolduri (Pl. 2/4). Gâtul este disproporționat de lung (Pieta 2008, pl. F41). Figurina de la Trencianske Bohuslavice reprezintă un războinic ținând un scut în mâna stângă și, în dreapta, probabil, o suliță, din păcate, acum dispărută (Pl. 2/2). Capul acestei figuri este lipsit de orice trăsături faciale (Pieta 2005, 53, pl. 9/6; Pieta 2008, 289, pl. F36/3).

La Mala Byjhan, în regiunea Transcarpatia din Ucraina, a fost descoperit întâmplător un mic tezaur de artefacte din epoca fierului târzie. Acesta cuprindea patru obiecte: o brățară de sticlă, un fragment de brățară de bronz și două figurine de bronz ale unui mistreț și ale unui bărbat. Acesta din urmă reprezintă un bărbat nud cu caracteristici sexuale accentuate și exagerate, trăsături faciale modelate schematic și păr împletit lung (Pl. 2/6). Brațul drept este ridicat; cel stâng se sprijină pe piept (Sova-Gmitrov 1958, 134, fig. 3/1-2).

Celelalte patru figurine din Europa central-estică sunt descoperiri rătăcite, lipsite de context. Din Banatska Palanka din Voivodina (Hunyady 1942, pl. 37/11; Hunyady 1944, 106; Rustoiu-Egri 2010, 231, pl. 27/6) provine o figurină care reprezintă un individ nud, probabil masculin, cu trăsături faciale modelate și un fel de echipament pentru cap (o cască?), stând în picioare cu brațele în jos (Pl. 1/11). Următoarele două figurine, ambele nude, și de data aceasta cu siguranță masculine, cu caracteristici sexuale accentuate, provin din Austria Inferioară. Ambele figurine au trăsături faciale și păr modelate. Prima dintre acestea a fost descoperită în Bernhardsthal (Nebehay 1998, 219, fig. 310; Echt 1999, 85, fig. 25/3). Figura este reprezentată cu brațul stâng ridicat și mâna dreaptă (deteriorată) sprijinită pe șold (Pl. 1/7). Nebehay (1998, 219) a interpretat acest specimen ca fiind un import italian de la Hallstatt târziu. A doua descoperire din Austria Inferioară provine de la Leobersdorf (Fleischer 1967, 160, pl. 112/216). Bărbatul reprezentat în figurină are brațul drept atârnând în jos și mâna stângă sprijinită pe șold (Pl. 2/5). Brațul stâng este puțin mai în lateral și ar fi putut servi drept ochi pentru suspendare. Piciorul drept este ușor înainte. Ultima dintre figurinele din Europa central-estică provine de la Jaromef, Boemia. Este o reprezentare dublă a două figuri nude, o femeie și un bărbat. Fiecare dintre ei își îmbrățișează partenerul cu un braț, sprijinindu-l pe celălalt pe șoldul ei sau a lui (Pl. 1/8). Figurina este montată pe un mic suport dreptunghiular (Cizmarova 2004, 155, nr. 22/14).

Putem menționa aici și o figurină antropomorfă din bronz, datată din perioada romană timpurie, provenită dintr-un mormânt sarmatic de la Staraya Osota, în regiunea Kirovohrad din Ucraina. Aceasta reprezintă o figură cu cap de animal și penis erect (Simonenko 2008, 8, fig. 5).

În Europa de Vest, reprezentările antropomorfe de mici dimensiuni nud sunt puțin mai frecvente, dar sunt în mare parte figurine purtate ca pandantive. Printre figurinele în picioare trebuie să menționăm în primul rând două descoperiri funerare de la Stuttgart-Bad Cannstatt din Baden-Württemberg și de la Domèvre-en-Haye din Lorraine. Ambele înmormântări sunt relativ bogat mobilate și datează din faza mai tânără a perioadei La Tène timpurii. Figurina de la Bad Cannstatt reprezintă un individ nud înfățișat fără a-i sublinia caracteristicile sexuale (Pl. 2/7). Paret (1928, 60) o interpretează ca fiind o femeie. Figura

este reprezentată destul de schematic, cu trăsături faciale slab modelate și un nas triunghiular proeminent. Palma dreaptă este așezată pe piept, cea stângă pe abdomen. Brațul și cotul stâng sunt aplatizate, sugerând utilizarea unei bucle de suspendare. Piciorul drept este plasat ușor înainte (Paret 1928, 60, pl. 10/2; Bittel 1934, 12, 74, pl. 2/B, 8/3; Bittel 1981, 102-103, fig. 38).

În cazul materialelor de la Domèvre-en-Haye avem de-a face, probabil, cu două morminte distruse. Figurina de bronz găsită printre aceste descoperiri reprezintă, într-un mod schematic, o figură masculină nudă cu caracteristici sexuale accentuate, exagerate (Pl. 3/1). Trăsăturile faciale nu sunt marcate; în jurul gâtului se află o sfâșie de sârmă. Ambele mâini se sprijină pe șolduri; brațul drept este puțin mai lateral și ar fi putut servi drept ochi de suspendare. Piciorul stâng, probabil (este greu de concluzionat pe baza documentației publicate), este ușor în față (Barthélémy 1889, 319; Barthélémy 1890, 39-40, pl. 30/9; Déchelette 1914, 1301, fig. 565/9; Millotte 1965, 76, pl. 17/7; Liéger 1996, 4, 6, fig. 6). Proporțiile corpului individului reprezentat în figurina de la Domèvre-en-Haye sugerează că este vorba de o figură a unui copil.

De asemenea, merită menționate două figurine provenind din locații necunoscute din nord-estul Franței. Prima dintre acestea a fost descoperită în departamentul Aube din Champagne (Pl. 2/10) (Berton 2009, 11, fig. 27), a doua în Lorena (PL 2/8) (Berton 2009, 11, fig. 30). Ambele figurine reprezintă figuri masculine stilizate cu caracteristici sexuale accentuate și exagerate. În același timp, pe capetele niciuneia dintre figurine nu sunt reprezentate trăsături faciale. În ambele figurine, mâinile se sprijină pe șolduri. Brațele figurinei din Champagne sunt într-o poziție care le-a permis să joace rolul de bucle de suspendare. Fragmente din brațele figurinei din Lorena sunt rupte, dar este posibil ca inițial să fi fost așezate într-un mod similar.

Déchelette (1914, 1301-1302) menționează încă două figurine care pot fi clasificate în categoria figurinelor în picioare sau a celor fără o buclă specială de suspendare. În ambele cazuri, pe baza publicațiilor, nu este posibil să se determine sexul indivizilor reprezentați. Prima figurină provine de la Herschweiler, Renania-Palatinat (Déchelette 1914, fig. 565/8; Echt 1999, 86, fig. 25/7). Reprezintă o figură în picioare, cu trăsături faciale redate destul de clar. Ambele brațe sunt flexate și lipite de piept. A doua figurină provine de la Lampertheim, Hessa (Déchelette 1914, fig. 565/1). A fost descoperită într-un mormânt din perioada La Tène timpurie, împreună cu o toriță de care era atașată cu sârmă, formând un fel de pandantiv. Sârma este atașată de figurină (din câte putem stabili din desenul publicat) prin intermediul unei deschideri făcute în torsul figurinei.

Acest tip de deschidere, care nu este o buclă tipică pentru suspendare, se observă și într-o serie de alte piese. Cel mai bun exemplu al acestora este o figurină, din așezarea datând din perioada romană timpurie de la Bussy-le-Château din Champagne (Moreau 2009, 223, fig. 23). Reprezintă o figură masculină nudă cu caracteristici sexuale modelate schematic (PL 2/11). Fața este redată clar, dar și schematic. În partea superioară a spatelui, figurina are o umflătură cu adâncituri pe fiecare parte, prin care figurina poate fi agățată și suspendată. Un model similar de construcție pentru suspendarea unei figurine se observă la un specimen

provenit dintr-o locație necunoscută din Champagne (Berton 2009, 11, fig. 29). Figurina reprezintă un bărbat nud cu trăsături faciale și caracteristici sexuale modelate (Pl. 2/9). În spatele capului se află o umflătură cu o deschidere transversală.

Figurine mici din bronz reprezentând figuri nude sunt cunoscute și din nordul Europei. Descoperiri relativ numeroase ale acestor statuete - numărul lor este uimitor de mare în comparație, de exemplu, cu zona subalpină - provin din sudul Scandinaviei și sunt datate în epoca bronzului nordic. Spre deosebire de zona aflată sub influență mediteraneană, figurinele scandinave cu figuri nude sunt în mare parte femei, unele cu...

o vulvă accentuată. Aceste figuri - și cele masculine - sunt de obicei reprezentate purtând coliere care amintesc de tore (Broholm 1947; Kossack 1999, 174-178, fig. 108; 110).

O categorie separată de figurine antropomorfe din bronz reprezentând personaje nude sunt figurinele-pandantive menționate anterior. Acestea sunt cunoscute din 17 exemplare provenite din 12 situri, toate din Europa de Vest. În șase cazuri, acestea au apărut în morminte relativ bogat mobilate, toate datate din perioada Hallstatt târzie sau La Tene timpurie. Într-un caz, figurina-pandantiv se afla într-o așezare arheologică printre descoperiri din La Tene târzie, iar celelalte patru sunt descoperiri rătăcite cărora le lipsește un context fiabil.

Aceste ornamente (se pare, spre deosebire de figurinele în picioare, în acest caz avem de-a face, evident, cu ornamente personale sau amulete) sunt marcate printr-o buclă mare, sau un inel, de suspendare fixat în partea superioară a spatelui sau în ceafă. Toate figurile reprezentate sunt nude. Există atât femei, cât și bărbați, de obicei cu caracteristici sexuale accentuate, în câteva cazuri destul de pronunțate și exagerate. În aproape toate cazurile, trăsăturile faciale au fost modelate cu o oarecare grijă. Toate figurinele au picioarele ușor depărtate, de obicei ușor îndoite la genunchi, ceea ce creează impresia că ar sări. Figurinele-pandantive pot fi împărțite în două grupuri: „fără brațe” sau exemplare în care brațele sunt modelate destul de schematic, doar ca o creastă pe partea laterală a trunchiului, sau brațele sunt întinse și flexate la cot (ceea ce accentuează impresia că sar). Doar în trei figurine poziția brațelor este diferită de oricare dintre aceste două poziții.

În grupul figurinelor „fără brațe” putem plasa cinci exemplare. Dintre acestea, cea mai izbitoare este o reprezentare dublă din mormântul de la Esslingen-Sirnau din Baden-Württemberg (Pl. 3/2). Aceasta constă din două figuri: un bărbat și o femeie uniți de spate și care țin în comun un inel mare de suspendare fixat pe cap (Paret 1936, 248, fig. 3/9; Koch 1969, 19, pl. 17/2; Warneke 1999, 251, fig. 58/34).

Următorul specimen „fără brațe” provine dintr-un mormânt de la Reinheim în Hessa (Pl. 3/5). A fost descoperit într-un ansamblu împreună cu o altă figurină-pandantiv, cu o poziție atipică a brațelor: ambele sunt ridicate și țin capul (Pl. 3/6). Ambele figurine sunt reprezentări de bărbați (Echt 1999, 84-85, fig. 25/5-6; Chaume 2001, 145-146, 190, fig. 112/1-2).

Celelalte trei exemplare sunt descoperiri rătăcite, de la Mühlacker în Baden-Württemberg (Pl. 3/7): o figură cu un penis exagerat (Paret 1928, 60, pl. 10/1; Bittel 1981, 101, fig. 36), de la Alzey în Hessa renană din Renania-Palatinat (Dechelette 1914, fig. 565/4) și dintr-un sit nespecificat din departamentul Manche din Normandia (Berton 2009, 11, fig. 26). Toate reprezintă bărbați.

În grupul „figurelor săltătoare" sau al figurinelor care înfățișează indivizi cu brațele întinse, trebuie să menționăm în primul rând o serie de descoperiri din morminte distruse de la Stuttgart-Uhlbach în Baden-Württemberg. Aici avem patru exemplare foarte asemănătoare din punct de vedere stilistic, reprezentând două figuri masculine și două figuri feminine (Pl. 3/8). Toate prezintă caracteristici sexuale accentuate. Aceste descoperiri provin probabil din două morminte diferite, fiecare cu câte o pereche (Dechelette 1914, fig. 565/5; Paret 1928, 60, pl. 10/3-6; Bittel 1934, 74, pl. 8/5-6; Paret 1961, 280, pl. 31/1; Bittel 1981, 101, fig. 35; Warneke 1999, 262, fig. 58/108; Echt 1999, 86, fig. 25/1).

Un set similar de figurine a fost descoperit într-un mormânt de la Unterlunkhofen, în Argovia, Elveția. Inventarul său includea două figurine-pandantive reprezentând figuri nude (Pl. 3/9): un bărbat și o femeie. Ambele au evidențiat și exagerat caracteristicile sexuale (Dechelette 1914,1301, fig. 565/6-7; Lüscher 1993, 168-169, pl. 23/198-199; Warneke 1999, 300, fig. 58/343; Müller 2009, 76, fig. 71).

Grupul de figurine-pandantive cu brațele întinse include, de asemenea, două reprezentări ale unor figuri masculine, provenite dintr-un mormânt de la Bourges în Centru (Dechelette 1914, 1301, fig. 565/2; Willaume 1985, 47, fig. 9/4; Warneke 1999, 302, fig. 58/359; Echt 1999, 86, fig. 25/2) și de la Saint-Jean-sur-Tourbe în Champagne (Dechelette 1914, fig. 565/3; Thenot 1975, 45, pl. 2/11-12). Ultimul exemplar prezintă caracteristici sexuale evident exagerate.

O altă „figură săltătoare" este o descoperire rătăcită de la Vix, în Burgundia (Joffroy, 1960, 53, pl. 11/5; Chaume 2001, 145, pl. 38/686). Reprezintă un bărbat cu un penis exagerat (Pl. 3/4). Inelul de suspendare, care era fixat pe cap, lipsește.

Așa cum am menționat anterior, în trei figurine-pandantive, figurile portretizate au o dispunere atipică a brațelor. Pe lângă exemplarul deja menționat cu brațele ridicate de la Reinheim, acestea sunt descoperiri de la Beaunotte în Burgundia și de la Vendeuil-Caply în Picardia. Bărbatul reprezentat în figurina de la Beaunotte are brațele drepte atârnând în jos (Pl. 3/3). În designul stilistic al acestei figurine, merită să se acorde atenție lipsei oricăror trăsături faciale, detaliilor modelate ale sânilor și unui penis erect supradimensionat (Chaume 2001, 145, 191, fig. 110). Exemplarul de la Vendeuil-Caply reprezintă o figură de sex nedeterminat, brațul stâng pe piept, iar cel drept sprijinit pe abdomen. Figura are un fel de echipament pentru cap (o cască?) sau, posibil, păr turnat plastic (Piton-Dilly 1985, 35, fig. 18). Acest specimen provine dintr-o așezare care a scos la iveală material din perioada La Tene târzie.

Figurine mici din bronz - pandantive - reprezentări ale unor figuri nude - sunt cunoscute și din regiunea mediteraneană, de exemplu din Italia, precum și din zone ale Europei aflate departe spre est, de exemplu în Caucazul de Nord (Dechelette 1914, 1301, fig. 566). În Europa de Est au fost întâlnite și în mormintele sarmatice din perioada romană timpurie (Marcenko-Limberis 2008, 326, 348, pl. 80/13; 127/1).

***

Pentru a reveni la subiectul principal al prezentului studiu - figurina de la Oberleiserberg și stilul acesteia - merită să ne concentrăm asupra a trei elemente esențiale: postura, prezența rupturii colierului și falusul exagerat.

Postura figurii reprezentate pe figurina de la Oberleiserberg - un bărbat nud cu mâinile atârnând în jos, piciorul stâng ușor în față - sugerează inspirație din kouroi-urile grecești. Aceste forme au fost adoptate și în arta etruscă. Acestea erau reprezentări de tineri nudi, fără barbă, cu piciorul stâng întins înainte, tălpile așezate plat pe pământ, picioarele drepte și brațele drepte și extinse de-a lungul corpului, adesea cu pumnii strânși. În marea majoritate a cazurilor, aceste figuri nu aveau atribute suplimentare. Și doar rareori erau reprezentate într-un aranjament diferit (Buggemann 2007, 93). Reprezentările kouroi-urilor (dar și ale kore-urilor - statui ale unor tinere femei, care sunt portretizate în robe lungi) erau caracteristice în principal pentru arta perioadei arhaice și sunt reprezentate atât prin sculpturi mari din marmură, cât și prin figuri și figurine mici din bronz (Pl. 6/1). Acestea serveau mai ales ca ofrande votive oferite zeilor, mai rar fiind plasate pe morminte ca statui funerare (Meyer-Buggemann 2007, 7).

Figurine mici de bronz reprezentând kouroi au fost descoperite în număr mare în contexte templului. Acestea sunt în mare parte temple ale lui Apollo, confirmând posibil presupunerea că kouroi sunt reprezentări ale lui Apollo însuși. În același timp, aceste statui au fost descoperite și în temple dedicate altor zei, precum și zeităților feminine, ceea ce sugerează, la rândul său, că erau ofrande votive nu doar oferite lui Apollo. De remarcat, de asemenea, este demn de remarcat faptul că kouroi din contexte templului nu trebuie să fie deloc reprezentări ale zeilor, ci pur și simplu pot fi reprezentări ale figurii masculine ca o realizare a conceptului grecesc de reprezentare a frumuseții. Faptul că forma kourosului a fost împrumutată din prototipuri egiptene sugerează că acestea nu sunt reprezentări ale lui Apollo; dimpotrivă, reprezentarea lui Apollo ar fi putut fi modelată după forma kourosului, reprezentarea idealizată a unui tânăr masculin (Buggemann 2007, 122-130).

Al doilea element stilistic semnificativ al figurinei de la Oberleiserberg este prezența torei. Sursele scrise clasice asociază toresele cel mai adesea cu celții, în principal ca ornamente purtate de războinici. În același timp, ne lipsesc informații explicite despre rolul jucat de tore în cultul sau ritualurile celtice. În plus, aceste ornamente apar rareori în sursele scrise ca atribute ale divinității, deși o tore este menționată ca ofrandă votivă într-un context grecesc la începutul secolului al V-lea î.Hr. (Adler 2003, 31-37). Mai multe informații despre semnificația toreselor provin din operele de artă unde aceste ornamente sunt văzute pentru prima dată deja în perioada Hallstatt târzie. În arta elenistică greacă, începând cu secolul al

III-lea î.Hr., tore devine un element caracteristic folosit în portretizarea celților (Adler 2003, 51). Acest lucru se găsește de obicei în sculptura în piatră, precum și în reprezentările din bronz, unele dintre ele destul de mici (Pl. 6/3). Celții purtând tores sunt de obicei reprezentați nud. Probabil cel mai faimos exemplu al unei astfel de reprezentări este sculptura din bronz a Galului muribund, cunoscută astăzi dintr-o copie romană din marmură (vezi de exemplu Mattei 1991).

Tore apare și pe reprezentări create în mediul culturii Hallstatt târzii, precum și în culturile La Tene și galo-romane. Adler (2003, 329-366) enumeră în publicația sa peste o sută de reprezentări similare. Printre reprezentările discutate mai sus, doar în trei cazuri putem vorbi despre o posibilă prezență a unei tore pe figurinele de bronz (reprezentările de la Rezi-Rezicseri, Prasnik și Domevre-en-Haye). Mai mult, în materialul arheologic, în principal în morminte, tore-urile sunt confirmate deja în perioada Hallstatt târzie și continuă să fie evidente în mediul celtic până în perioada romană (Adler 2003, 166-193).

Al treilea element stilistic semnificativ al figurinei de la Oberleiserberg este penisul său erect, sau falusul. Ideea de reprezentare a falusului este una străveche, iar cultul falic era răspândit în multe regiuni ale lumii clasice. În același timp, nu a avut un impact aparent asupra culturilor antice din zona Europei, în afara regiunii mediteraneene (Golan 2003, 444). Astfel, motivul falic este întâlnit des în arta mediteraneană, dar nu este deosebit de caracteristic pentru arta celtică.

În culturile antice, falusul era un fetiș menit să reprezinte divinitatea: grecii îl purtau în procesiuni rituale solemne, phallophoria, care erau un element al festivităților dedicate lui Dionysos (Gassner 1993, 34-38). Principalul context mitic al festivalurilor avea legătură cu dezmembrarea lui Dionysos, care este sfâșiat în bucăți și devorat de Titani. Doar un singur organ a fost salvat, denumit în mit „inima", care, potrivit lui Kerenyi (1996, 259-261), ar fi o metaforă pentru falus sau simbolul vieții indestructibile. În procesiunea sacră, acest mit era simbolizat de un enorm simbol falic din lemn (Kerenyi 1996, 71-73, 285-286, fig. 87). De asemenea, silenii și satirii din alaiul lui Dionysos sunt reprezentați în arta greacă ocazional cu un membru masculin erect expus și, de obicei, exagerat (Kerenyi 1996, 285; Hupperts 2004a, 22). Cel mai adesea aceste reprezentări apar în pictura pe vase (Dierechs 2008, fig. 21-31), dar sunt cunoscute și unele statui, unele dintre ele mici și realizate din bronz (Pl. 6/2).

Falii, sau motivele falice în general, au fost realizate și din piatră, ceramică și diverse metale. Hermele, stele de piatră dedicate lui Hermes (Pl. 7/1), prezentau un penis, de obicei sub formă de falus (vezi și Matthäus 1985, 40, fig. 21). Hermele erau amplasate în locuri publice, la răscruci și erau folosite și ca pietre funerare (Kerenyi 1944, 78-95; Gassner 1993, 53-57). Cu toate acestea, trebuie să subliniem aici că zeii, chiar și cei asociați cu cultul falic, nu erau aproape niciodată reprezentați în imagini itifalice.

Reprezentările falice de dimensiuni mai mici erau adesea folosite ca amulete. Numeroase descoperiri de amulete similare sunt cunoscute în mormintele grecilor și etruscilor antici, și mai târziu, și ale romanilor (Pl. 3/11) (vezi și Fleischer 1967, 148, pl. 107/199; Walde-

Psenner 1976, 233-236, nr. 116-124). Aceste simboluri se întâlnesc și în materialul atribuit ibericilor (Pl. 3/10). Amuletele falice se presupune că aveau o funcție apotropaică, de protecție împotriva răului. În acest context, falusul este mai probabil să fi avut o funcție simbolică decât una direct religioasă. Chiar și așa, Gassner (1993, 197-201) a observat că adevărata funcție a reprezentării falice este religioasă. Era asociată direct cu cultul fertilității sau cu ritualuri religioase asociate cu recolta (vezi și Kossack 1999, 27-28).

De asemenea, merită menționat aspectul erotic al unora dintre reprezentările falice. În arta greacă, în principal în pictura pe vase, dar și în sculptură și relief, scenele erotice sunt adesea prezente (Dierichs 2008, 51-112). Unele dintre ele sunt destul de îndrăznețe, iar penisul erect, desigur, este elementul lor frecvent. Natura sinceră a acestor reprezentări este asociată cu acceptarea în societatea greacă antică a unui spectru larg de comportament sexual (Sutton 1992, 5-6, 32-34). Astfel, scenele erotice au jucat un rol important în spațiul public. Și nu trebuie să uităm, în plus, că sexul a avut o influență asupra unei părți semnificative a credințelor și cultului religios. Cu siguranță, reprezentările erotice aveau puțin de-a face cu cererea obișnuită sau cu consimțământul public pentru pornografie (Sutton 1992, 5).

Cea mai cunoscută reprezentare care combină toate cele trei elemente, prezente în stilul figurinei de la Oberleiserberg, este celebra stelă din piatră Hallstatt târzie de la Hirschlanden, Baden-Württemberg (Zürn 1964; Frey 2002, 209-211, fig. 191-192). Reprezintă un bărbat nud, purtând doar o pălărie, un inel la gât (tore) și o curea cu un pumnal (Pl. 7/2). Brațele bărbatului se sprijină pe piept și abdomen. Organele genitale sunt reprezentate în detaliu, iar penisul este erect. Postura și proporțiile figurii corespund parcă kouroi-urilor grecești (Eibner 1982, 118-119, pl. 26/2). Cercetătorii sunt în general de acord că statuia a provenit din influența sau contactul cu mediul grec și/sau italian (vezi Kossack 1999, 129-131; Adler 2003, 399-340).

Din punct de vedere stilistic, cea mai apropiată analogie cu Războinicul din Hirschlanden este o statuie de piatră de la Valtura-Nesactium din Istria (Mladin 1966, 26-27, pl. 14/2; 15/2; Frey 2002, 214-216, fig. 206). Brațele sale sunt plasate similar și, ceea ce este poate mai relevant, penisul este vizibil erect (Pl. 7/4). Statuia a fost descoperită într-un cimitir din perioada Hallstatt, împreună cu alte câteva zeci de stele de piatră (Mladin 1966, 8-15). Din păcate, cronologia tuturor este neclară. Cu toate acestea, Mladin (1966, 62-64) a susținut că aceste artefacte sunt datate în epoca bronzului târziu.

Reprezentările itifalice sunt destul de rare în timpul Hallstatt-ului târziu sau în arta celtică din epoca fierului (vezi și nota de subsol 1). Putem invoca aici doar trei figuri itifalice cu un colier rupt. Toate au fost realizate din piatră: sculpturi incomplete care au supraviețuit de la Plougastel-Daoulas în Bretania (Pl. 7/3) (Adler 2003, 347), Vilapedre în Galicia (Lenerz-de Wilde 1991, 140, 302, fig. 104; pl. 149/497) și o imagine în relief de la Usseau la Poitou-Charentes (Picard 1997, 230, fig. 3; Adler 2003, 353). O serie de alte statui de piatră prezintă, de asemenea, reprezentarea falusului. Merită menționate statuile de la Bais în Bretania (Meuret 1990) și Paderne în Galicia (Lenerz-de Wilde 1991, 300, pl. 144/467).

În categoria sa de artefacte - figurine mici din bronz - figurina de la Oberleiserberg nu găsește o analogie bună. Formele itifalice mici sunt întâlnite destul de des ca elemente ale unor grupuri de figurine în morminte din Italia și, de asemenea, din regiunea alpină de est. Totuși, dacă am privi prin prisma conceptului de prezentare a figurii în sine, în ciuda unor diferențe stilistice destul de semnificative, se pare că cea mai apropiată analogie ar fi descoperirea din mormântul de la Domevre-en-Haye (Pl. 3/1). Principalele asemănări constau în: redarea destul de schițată a capului, fără modelarea trăsăturilor faciale, prezența tore-ului (care, totuși, în figurina de la Domevre-en-Haye - precum și în figurina de la Prasnik - este realizat din sârmă înfășurată în jurul gâtului, posibil o adăugare ulterioară), poziția analogică a brațelor care se sprijină pe șolduri, piciorul stâng plasat ușor în față și un penis supradimensionat accentuat. Chiar și așa, principala și extrem de relevantă diferență constă în penisul în sine, deoarece în imaginea de la Domevre-en-Haye este reprezentat evident sub o formă de pandantiv.

***

În concluzie, trebuie să spunem că inițial figurina de la Oberleiserberg a aparținut probabil unui grup de figurine inspirate de arta etruscă, posibil analog cu vagonul Strettweg sau cu amfora de la Bisenzio. Acest lucru este sugerat de montarea figurinei pe un suport din tablă, acum evident rupt la un capăt. Sursele de inspirație etrusce sunt susținute și de postura figurinei și de nuditatea acesteia, care corespunde cu siguranță formei kourosului. Reprezentarea falusului pare a fi legată și de inspirațiile mediteraneene, unde simbolurile falice erau conectate la sfera religioasă. Pe de altă parte, ruptura colierului pare a fi un atribut celtic. Astfel, se presupune că figurina de la Oberleiserberg își are originea într-o zonă în care tradițiile etrusce erau vii și unde creatorii doreau să creeze o imagine cu un element celtic inconfundabil sau unde simbolismul celtic era relevant.

Cronologia figurinelor este neclară. Posibila lor asociere cu un grup de figurine sugerează o datare Hallstatt târzie. Acest lucru este susținut de prezența tore-ului. Cu toate acestea, cu această cronologie ne confruntăm cu problema absenței pe Oberleiserberg a dovezilor privind ocuparea în perioada Hallstatt târzie și, eventual, în perioada La Tene timpurie. Un posibil indiciu ar putea fi aplatizarea utilitară a brațului stâng al figurinei, sugerând că a fost purtată ca pandantiv - un ornament personal sau o amuletă. După cum indică descoperirile funerare, pandantivele de acest tip au fost purtate în principal în perioada La Tene timpurie. Multe dintre figurinele „în picioare” discutate anterior au urme de utilizare (sau și de construcție) care indică clar că, în ciuda lipsei unui ochi special pentru suspendare, acestea au fost folosite ca pandantive.

Prin urmare, se pare că avem de-a face aici cu un artefact timpuriu din La Tene, realizat în regiunea alpină (estică?) ca element al unei structuri mai ample asociate cu cultul. În același timp, este puțin probabil ca figurina în sine să reprezinte o divinitate (de obicei, nu erau itifalice), ci mai degrabă simbolizează un element de cult, de exemplu, cultul fertilității. Chiar și așa, nuditatea figurinei în sine ar ridica-o deasupra banalului. Cealaltă funcție, secundară, a figurinei era cea de pandantiv, ceea ce, în orice caz, nu diminuează semnificația sa de simbol. În acest fel, este posibil ca acest obiect să fi fost folosit chiar și de-a lungul mai

multor generații. De asemenea, merită reamintit în acest moment că contactele comunității celtice a așezării de pe Oberleiserberg cu zona alpină estică sunt bine documentate de bogatul material arheologic găsit la acest sit.

Bibliografie

Barthélemy, E., Materiale pentru studiul epocii preromane în Lorena (continuare și sfârșit). Memoriile Societății Arheologice Loreneze și ale Muzeului Istoric Lorenez, seria a treia, 18, Nancy, 5-75.

Bentz, M.-Reusser, Ch., Marzabotto: Planstadt der Etrusker, Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der antiken Welt, Mainz am Rhein.

Berton, L., De la toți zeii! Colecție de figuri antice din bronz. Passion Detection, 85, Pernes-les-Fontaines, 7-11.

Birkhan, H., Kelten: Bilder ihrer Kultur - Celții: imagini ale culturii lor, Viena.

Bittel, K., Die Kelten in Württemberg, RGF, 8, Berlin.

Bittel, K., Religion und Kult, IN: Bittel, K. (Hrsg.), Die Kelten in Baden-Württemberg, Stuttgart, 85-117.

Bolligner Schreyer, S., Dansul între culturi, IN: Müller, E., Art of the Celts. 700 î.Hr.-700 d.Hr., Stuttgart, 248-249.

Bolligner Schreyer, S., Celtic Bear Meets Roman Goddess, IN: Müller, E., Art of the Celts. 700 î.Hr.-700 d.Hr., Stuttgart, 258-259.

Bouloumié, B., Trasmissione di motivo della scultura funeraria verso Occidente: the leone and the testa umana, IN: Pallottino, M. (ed.), GH Etruschi, Milano, 202-205.

Broholm, HC, Figurine antropomorfe ale epocii bronzului în Danemarca, ActaArch Kobenhavn, 18, 196-202.

Brüggemann, N. „Contexte și funcții ale Kouroi în Grecia arhaică”, IN: Meyer, N.-Brüggemann, N., Kore și Kouros. Jertfe votive pentru zei, WFA, 10, 93-226.

Camporeale, C., The world of religion and the “disciplina etrusca”, IN: Pallottino, M. (ed.), GH Etruschi, Milano, 90-95.

În: Serafini Route, A. (ed.), Orientul preroman: un oraș și sanctuarele sale, Canova, pp. 233-247.

Chaume, B., Vixul și teritoriul său în epoca fierului. Sigiliile Muntelui Lassais și mediul sitului principal, Protoistoria europeană, volumul 6, Montagnac.

Chieco Bianchi, AM, Statuetele de bronz din sanctuarul Reitia din Est (săpăturile 1880-1916 și 1987-1991),

Cizmafová, J., Artă și credință religioasă, În: Kruta, V.-Milan Licka, M. (eds), Celții din inima Europei până în Insubrie: Celții din Boemia și Moravia, Varese, 151–156.

Déchelette, J., Second âge du fer ou époque de la Tène, Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine, 2, Archéologie celtique et protohistorique, 3, Paris.

Dierichs, A., Erotismul în arta greacă, Cărți ilustrate de arheologie ale lui Zabern. Ediții speciale ale lumii antice, Mainz am Rhein.

Dietrich, H., Observații asupra descoperirilor recente și caracteristicilor perioadei Hallstatt târzii - La Tène timpurii din Nördlinger Ries, IN: Dobiat, C. (ed.), Festschrift pentru Otto-Herman Frey cu ocazia împlinirii a 65 de ani, MSVF, 16, 149-157.

Echt, R., Mormântul prințesei din Reinheim. Studii despre istoria culturală a perioadei La Tène timpurii, SBA, 69.

Egg, M., Mormântul princiar din perioada Hallstatt a lui Strettweg lângă Judenburg în Stiria Superioară, RGZM, 37.

Eibner, C., The Hallstatt Warrior Stele from Hirschlanden - Formerly a Greek Kouros?, IN: Alzinger, W. (ed.), Festschrift for Hedwig Kenner. Pro arte antiqua 1, Institutul Arheologic Austriac din Viena, Publicații Speciale 18, Viena, 117-122. Fleischer, E., Bronzurile romane din Austria, Mainz am Rhein.

Frey, O.-H., Oameni sau eroi? Statuile din Glauberg și sculptura celtică timpurie de mari dimensiuni, IN: Baitinger, H.-Pinsker, B. (eds.), Enigma celților din Glauberg, Stuttgart, 208-218.

Frey, O.-H., The human figure in Late Hallstatt and Early La Téne art, IN: Dobrzanska, H.-Megaw, V.-Poleska, P. (eds.), Celts on the Margin. Studii în interacțiunea culturală europeană Secolul VII î.Hr.-Secolul I d.Hr. Dedicat lui Zenon Wozniak, Cracovia, 27-31.

Gabrovec, S., Precipitațiile etrusce în Slovenia, IN: Aigner-Foresti, L. (ed.), Etruscii la nord de Etruria. Prezența etruscă în nordul Italiei și la nord de Alpi și influențele lor asupra culturilor indigene, Academia Austriacă de Științe, Clasa Filosofico-Istorică, Proceedings 589, 203-218.

Gamper, P., Raport preliminar privind campania de săpături din 2004 de la Gurina din Valea Gail Superioară, Carintia, ArchAustr, 88, 2004, 121-168.

Gassner, J., Phallos. Simbol al fertilității sau vrajă defensivă? O contribuție etnologică la considerațiile etologice umane asupra semnificației apotropaice a reprezentărilor falice și itifalice, Viena-Köln-Weimar.

Gleirscher, P., Regii norici: Surse istorice și dovezi arheologice, PZ, 76/1, 87-104.

Gleirscher, P., Situri cu ofrande arse în Alpii de Est, IN: Gleirscher, P.-Nothdurfter, H.-Schubert, E., Oul Rungger. Investigații la un sit cu ofrande arse din epoca fierului, lângă Seis am Schiern, în Tirolul de Sud, RGF, 61, Mainz am Rhein, 173-262.

Gleirscher, R., Săpături arheologice pe Gurina și în Grabelsdorf, Rudolfinum, Anuarul Muzeului de Stat al Carintiei 2004, Klagenfurt, 51-63.

Golan, A., Religie preistorică. Mitologie. Simbolism, Ierusalim.

Gran-Aymerich, J., Materiale etrusce în afara Etruriei: cazul Franței și lucrările la cursul de la Bourges-Avaricum, IN: Aigner-Foresti, L. (ed.), Etruscii la nord de Etruria. Prezența etruscă în nordul Italiei și la nord de Alpi și influențele lor asupra culturilor indigene, Academia Austriacă de Științe, Clasa Filosofico-Istorică, Proceedings 589, 329-359.

Guillaumet, J.-R, Quelques autres dépôts d'Europe, IN: Bataille, G.-Guillaumet, J.-P. (eds.). Les dépôts métalliques au second âge du Fer en Europe tempérée, Collection Bibracte, 11, Glux-en-Glenne, 183-191.

Guggisberg, M.-Stöllner, T., Un „Domn al animalelor" în Alpii de Sud-Est? Observații asupra perioadei La Tène timpurii din cadrul unor noi descoperiri de la Führholz lângă Völkermarkt/Carintia, IN: Stöllner, Th. (ed.), Europa Celtica. Investigații asupra culturilor Hallstatt și La Tène, VVSM, Volum special 12, 117-152.

von Hase, F.-W., Expresii religioase în Etruria, IN: Zemmer-Plank, L. (ed.), Culte preistorice în Alpi: Ofrande, situri de sacrificiu, obiceiuri de sacrificiu, Bolzano, 137-197. Hild, A., Situri de excavare și descoperiri mici, IN: Hild, A.-von Merhart, G., Descoperiri preistorice și istorice timpurii de la Gutenberg-Balzers 1932/33, Anuarul Liechtensteinului, 33, Vaduz, 3-16.

Horvath, L., Împrejurimile lui Keszthely, IN: Horvath, L.-Kelemen, M.-Uzsoki, A.- Vadâsz, É., Transdanubia 1, Corpus of Celtic finds In Hungary, 1, Budapest, 63-178.

Hunyady, L, Keltäk a Kârpâtmedenceben. Tablakötet, DissPann, 2/18, Budapesta.

Hunyady, L, Keltäk a Kârpâtmedenceben. Szövegkötet, DissPann, 2/18, Budapesta.

Hupperts, Ch., Sexualitatea la greci, IN: van Vilsteren, VT-Weiss, R.-M. (eds.), 100.000 de ani de sex: despre iubire, fertilitate și poftă, Contribuții arheologice, Muzeul Drents, 3, 2003, Zwolle, 18-27.

Hupperts, Ch., Sexualitatea la romani, IN: van Vilsteren, VT-Weiss, R.-M. (eds.), 100.000 de ani de sex: despre iubire, fertilitate și poftă, Contribuții arheologice, Muzeul Drents, 3, 2003, Zwolle, 30-37.

Irlinger, W., Descoperiri alpine și sud-alpine din epoca fierului în complexe de descoperiri din sudul Bavariei. O prezentare generală, IN: Schnekenburger, G. (ed.) Peste Alpi. Oameni - Căi - Mărfuri, Stuttgart, 183-190.

Jablonka, J., Gurina lângă Dellach în Valea Gail. Așezare, loc de tranzacționare și sanctuar, din Research and Art, 33, Klagenfurt.

Joffroy, R., Uoppidum de Vix et la civilization hallstattienne finale dans l'Est de la France, PUD, 20.

Karwowski, M., A Celtic Hilltop Settlement on Oberleiserberg in Lower Austria, Swiatowit, Supplement Sériés B: Barbaricum, 8, Warszawa, 115-131.

Kerényi, K., Hermes, călăuza sufletelor: Mitologia originii masculine a vieții, Albae Vigiliae NF 1, Zurich.

Kerényi, K., Dionysus: imagine archetipală a vieții indestructibile, seria Bollingen, 65/2, Princeton.

Koch, R., Catalogul Esslingen. Descoperirile preistorice și istorice timpurii din Muzeul de Istorie Locală I: Descoperirile preromane și romane, VSADS, A 14/1.

Kossack, G., Gândirea religioasă în tradiția materială și vizuală a Europei antice din epoca bronzului târziu și epoca fierului timpuriu (secolele IX-VI î.Hr.), BAW, Clasa filosofico-istorică, Tratate NE 116, München.

Kovacs, T., À la périphérie de la culture hallstattienne (VIIe-Ve siècles avant J.-C.), IN: Kovacs, T.-Kemenczei, T.-Szabô, M., A la frontière entre l'Est et l'Ouest: l'art protohistorique en Hongrie au premier millénaire avant-en ère-9, G.

Kromer, K., A votive figurine from South Tyrol, IN: Jelocnik, A. (ed.), Opuscula losepho Kastelic sexagenario dicata, Situla 14/15, Ljubljana, 53-59.

Laing, L.-Laing, J. Arta celților, Londra.

Lantier, R., Bronzes votifs ibériques, Paris.

Lenerz-de Wilde, M., Iberia Celtica. Dovezi arheologice ale culturilor celtice din Peninsula Pirinei, Stuttgart.

Liéger, A., Parures féminines gauloises trouvées à Toul et aux environs, ET, 77, 3-9.

Lüscher, G., Unterlunkhofen și ceramica funerară din perioada Hallstatt în Elveția, Antiqua, 24, Basel.

Marcenko, II -Limberis, N. Ju., Importuri romane în monumentele sarmatice și maiotice din regiunea Kuban, IN: Simonenko, A.-Marcenko, II-Limberis, N. Ju., Importuri romane în morminte sarmatice și maiotice dintre Dunărea de Jos și Kuban, ArchE, 25, 265-622.

Matthäus, H., Sinfos în antichitate, IN: Wagner, GA-Weisgerber, G. (ed.), Argint, plumb și aur pe Sifnos. Producția de metale preistorice și antice, VDBMB, 31, 17-58.

Mattei, M., Galul pe moarte, IN: Moscati, S. (ed.), Celții, Milano, 70-71.

Mayr, U.-Schindler, MP, Cultul celților, IN: Hasler, N.-Heiligmann, J.-Leuzinger, U.-Natter, TG (eds.), Înainte de venirea romanilor. Celții târzii de pe Lacul Constanța, Sulgen, 60-68. von Merhart, G., Bronzurile figurative, IN: Hild, A.-von Merhart, G., Descoperiri preistorice și istorice timpurii de la Gutenberg-Balzers 1932/33, Anuarul Liechtensteinului, 33, 17-36.

Megaw, R.-Megaw, V, Arta celtică. De la începuturi până la Cartea din Kells. Ediție revizuită și extinsă, Londra.

Meuret, J.-C., Dantique Statuette tricéphale et ithyphallique de Bais (Ille-et-Vilaine), RAO, 87-91.

Meyer, N.-Brüggemann, N„ Kore și Kouros. Ofrande votive pentru zei, WFA, 10.

Millotte, J.-R, Harta arheologică a Lorenei (epoca bronzului și a fierului), Analele literare ale Universității din Besançon, 73, Arheologie, 18, Paris.

Mladin, J., Umjetnicki spomenici prahistorijskog neufakcija, Kulturno-Povijesni spomenici Istre, 5, 1964, Pula.

Moreau, C., Ocupațiile protoistorice și antice ale sitului Bussy-le-Château Bout des Forces (Marne), IN: Vanmoerkerke, J. (ed.), Bazinul Vesle de la sfârșitul epocii bronzului până în Evul Mediu prin săpăturile de pe TGV Est, Buletinul Societății Arheologice din Champagne, 102/2, Reims, 193-231.

Müller, E, Kunst der Kelten. 700 v. Chr.-700 n. Chr., Stuttgart.

Nebehay, S., Bernhardsthal, FÖ, 26, 1997, 219.

Normand, B., Epoca fierului în Alsacia Inferioară, Publicații ale Societății Învățate din Alsacia și Regiunile Estice, Colecția „Cercetări și documente", 14, Strasbourg.

Oberosler, R., Odoare votive războinice și scuturi votive, IN: Höck, A.-Solder, W.-Hastaba, E. (ed.), Culte preistorice în Alpi. Ofrande - Locuri de sacrificiu - Obiceiuri de sacrificiu, Innsbruck, 110-111.

Osmuk, N., Sculptura din bronz de la Kobarid. Semnificația cultural-istorică a unui grup de sculpturi mici din bronz de la Kobarid și o încercare de datare, Archlug, 24, Lubiana, 57-79. Paret, O., Mühlacker. O statuetă celtică din bronz și descoperiri conexe din Württemberg, FS N. E, 4/1, 1926-1928, 60-61.

Paret, O., Mormântul Hallstatt de la Sirnau lângă Esslin, Württemberg, Germania, 20, 246-252.

Paret, O., Württemberg în preistorie și în timpurile istorice timpurii, VKGLBW, B 17, Stuttgart.

Pic, JL, Cechy na ûsvitè déjin. Hradisté și Stradonic jako historické Marobudum, Starozitnosti Zemé Ceske, 2/2, Praha.

Picard, G. Ch., Venus (în Galia), ÎN: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae VIII: Thespiades-Zodiacus et Suppiementum Abila-Thersites, Zürich-Düsseldorf, 230-233.

Pieta, K., Spätlatenezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens, SlovArch, 53, 35-84.

Pieta, K., Keltské ostdlenie Slovenska. Mladsia doba laténska, ASM, Studia 11, Nitra.

Piton, D.-Dilly, G., Le fanum des „Châtelets" de Vendeuil-Caply (Oise), RAP, 1-2, 25-47.
Prados-Torreira, L., Sanctuarele Peninsulei Iberice: secolele VI-I î.Hr., IN: Balmuth, MS-Gilman, A.-Prados-Torreira, L. (eds.), Întâlniri și transformări. Arheologia Iberiei în tranziție, Monografii în arheologia mediteraneană, 7, Sheffield, 151-159.

Richardson, E., Bronze votive etrusce: geometrice, orientalizante, arhaice, Mainz am Rhein.
Rieckhoff, S., Celții din Germania. Cultură și istorie, IN: Rieckhoff, S.-Biel, J., Celții din Germania, Stuttgart, 10-276.

Ruprechtsberger, EM, Un fragment etrusc de bucchero de la Lauriacum, lahrOM, 127, 25-35.

Rustoiu, A.-Egri, M., Danubian Kantharoi. Almost Three Decades Later, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Coloquium from Târgu Mures, BMM, II, 217-287.

Simonenko, A. V, Importuri romane în monumentele sarmatice din regiunea nordică a Mării Negre, IN: Simonenko, A.-Marcenko, II-Limberis, N. Ju., Importuri romane în morminte sarmatice și maiotice între Dunărea de Jos și Kuban, ArchE, 25, Mainz am Rhein, 1-263.

Sova-Gmitrov, P., Nové laténske nälezy na Zakarpatskej Ukrajine, SlovArch, 6/1,131-135.
Stancek, L., Slovenské nâleziskâ drancujû sûkromni hl'adaci, Tÿzdenntk Zurnâl, 36, Bratislava, 40-43.

Stopponi, S., Campo della Fiera la Oriveta: noi descoperiri, IN: de Grummond, NT-Edlund-Berry, I. (eds.), The archeology of sanctuaries and ritual in Etruria, JRA, Supplementary series, 81, Portsmouth, 17-44.

Stöllner, T. „Perioada Hallstatt și începutul perioadei La Tène în regiunea Inn-Salzach". Secțiunea de catalog și plăci, ArchS, 3/2.

Stöllner, T., Perioada Hallstatt și începutul perioadei La Tène în regiunea Inn-Salzach. Evaluare, ArchS, 3/1.

Stuppner, A., În jurul Oberleiserberg. Monumente arheologice ale comunităților Ernstbrunn și Niederleis, Ernstbrunn.

Sutton, RS Jr., Pornografie și persuasiune asupra ceramicii mansardate, IN: Richlin, A. (ed.), Pornografie și reprezentare în Grecia și Roma, New York-Oxford, 3-35.

Swozilek, H., Figurine votive din epoca fierului din Vorarlberg, Anuarul Asociației Muzeelor de Stat Vorarlberg. Prietenii Studiilor Regionale, 131, Bregenz, 9-21.

Szilâgyi, JG, Transdanubia și Italia în secolele VI-V, IN: Aigner-Foresti, L. (ed.), Etruscii la nord de Etruria. Prezența etruscă în nordul Italiei și la nord de Alpi și influențele lor asupra culturilor indigene, Academia Austriacă de Științe, Clasa Filosofico-Istorică, Proceedings 589, Viena, 219-234.

Thenot, A., La sépulture multiple de Saint-Jean-sur-Tourbe (Marne) d'après les fouilles du Baron de Baye, Antiquités Nationales, 7, Saint-Germain-en-Laye, 42-48.

Tischer, T, Pfaffenhofen, FÖ, 42, 2003, Viena, 62-63.

Tomedi, G., Despre arta figurativă din cimitirul Frög din Carintia, din perioada Hallstatt, ArchKorr, 25, 301-312.

Tomedi, G., Cimitirul Frög din perioada Hallstatt. Vechile săpături din 1883 până în 1892, Archaeolingua, 14, Budapesta.

Völling, T., Dedicații în sanctuarele grecești: exemplul sanctuarului Artemis de la Kombothekra și al sanctuarului Zeus de la Olympia, IN: Zemmer-Plank, L. (ed.), Culte preistorice în Alpi: Ofrande, situri de sacrificiu, obiceiuri de sacrificiu, Bozen, 83-111.
Walde-Psenner, E., Bronzurile figurative din Colecția de Preistorie și Istorie Timpurie a Muzeului de Stat Tirolez Ferdinandeum, VTLF, 56, 169-288.

Warneke, T. E., Hallstatt și bijuteriile cu pandantive timpurii din perioada La Tène. Studii asupra pandantivelor metalice din secolele VIII-V î.Hr., între râurile Main și Po, IA, 50.

Willaume, M., Le Berry à l'âge du fer HaC - La Tène II précédé du catalogue des collections de l'âge du fer du musée de Bourges, BAR, International Series, 247.

Zanier, W., Valea alpină a Rinului în deceniile din jurul nașterii lui Hristos, MBVF, 59.

Zemmer-Plank, L., Sculptură antropomorfă, IN: Höck, A.-Sölder, W.-Hastaba, E. (ed.), Culte preistorice în Alpi. Ofrande - Locuri de sacrificiu - Obiceiuri de sacrificiu, Innsbruck, 128-132.

Zürn, H., An anthropomorphic Hallstatt stele from Germany, Antiquity, 38/151, York, 217-229.

Lista figurilor

Amplasarea principalelor situri menționate în text: A. situri de cult, depozite, morminte cu descoperiri multiple de figurine sau grupuri de figurine; B. figurine în picioare din bronz; C. figurine-pandantive din bronz; D. reprezentări itifalice în piatră.

Alzey, 2. Bais, 3. Banatska Palanka, 4. Beaunotte, 5. Bernhardsthal, 6. Bisenzio, 7. Bludenz, 8. Bourges, 9. Bussyle-Chateau, 10. Castellar, 11. Domevre-en-Haye, 12. Esslingen,3.-Sirnau. Este, 14. Finkenstein, 15. Frög, 16. Gurina, 17. Gutenberg, 18. Herschweiler, 19. Hirschlanden, 20. Jaromef, 21. Lampertheim, 22. Leobersdorf, 23. Lucera, 24. Mala Byjhan, .25. Neuvy-en-Sullias, 27. Oberleiserberg, 28. Paderne, 29. Perjen, 30. Pfaffenhofen, 31. Plougastel-Daoulas, 32. Ponicä Huta, 33. Prasm'k, 34. Reinheim, 35. Saint-Jean-Rezics. Elena, 38. Sanzeno, 39. Stanz bei Landeck, 40. Staraya Osota, 41. Steyr, 42. Stradonice, 43. Strettweg, 44. Stuttgart-Bad Cannstatt, 45. Stuttgart-Uhlbach, 46. Telfs, 47. Telve, 48. Trencianske Bohuslavice, 49. Unterlunk, 505.1. 52. Valsugana, 53. Valtura-Nesactium, 54. Vendeuil-Caply, 55. Vilapedre, 56. Vix, 57. Zollfeld, 58. sit neprecizat, Aube dep. in Champagne, 59. site nespecificat, Manche dep. în Normandia.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Figurină itifalică de la Oberleiserberg (desen: IUFG Wien); 2. Un fragment din jurnalul lui Leopold Laab cu informații despre descoperirea figurinei; 3-5. Figurine votive iberice din bronz (după Lantier 1935); 6. Figurină de bărbat nud de la Bludenz (după Mayr-Schindler 2008); 7-11. Figurine de bronz din Europa Centrală și de Est: 7. Bernhardsthal, Austria Inferioară; 8. Jaromef, Boemia; 9. Rezi-Rezicseri, Ungaria; 10. Prasnik, Slovacia; 11. Banatska Palanka, Voivodina (după Horvath 1987; Nebehay 1998; Cizmärovä 2004; Pieta 2008; Rustoiu-Egri 2010).

pl. 2. 1-6. Figurine din bronz în picioare din Europa Centrală-Est: 1. Stradonice, Boemia; 2. Trencianske Bohuslavice, Slovacia; 3. Vace, Slovenia; 4. Ponickä Huta, Slovacia; 5. Leobersdorf, Austria Inferioară; 6. Mala Byjhan, Ucraina (după Sova-Gmitrov 1958; Fleischer 1967; Megaw 2001; Pieta 2008); 7-11. Figurine din bronz în picioare din vestul Europei: 1. Stuttgart-Bad Cannstatt, Baden-Württemberg; 2. locație necunoscută, Lorena; 3-4. locație necunoscută, departamentul Aube din Champagne; 5. Bussy-le-Chateau, Champagne (după BlTTEL 1981; Berton 2009; Moreau 2009).

pl. 3. 1. Figurină a unui bărbat nud (băiat?) din Domevre-en-Haye, Lorraine (după Lieger 1996); 2-9. Pandantive figurine din bronz. 2. Esslingen-Sirnau, Baden-Württemberg; 3. Beaunotte, Burgundia; 4. Vix, Burgundia; 5-6. Reinheim, Hesse; 7. Mühlacker, Baden-Württemberg; 8. Stuttgart-Uhlbach, Baden-Württemberg; 9. Unterlunkhofen, Aargau (după Koch 1969; Chaume 2001; Bittel 1981; Müller 2009); Figurine iberice și provinciale-romane din bronz itifal din locație necunoscută din Spania (10) și din Nunspeet din Țările de Jos (11) (după Hupperts 2004b; man.mcu.es).

Pl. 4. Grupuri de figurine mici din bronz. 1. Capac și umeri de urnă din Bisenzio, Toscana; 2. Car de cult din Strettweg, Stiria (după Camporeale 1998; Egg 1996).

pl. 5. Figurine din bronz în regiunea alpină. 1-4. Dellach-Gurina; 5. Balzers-Gutenberg (după Jablonka 2001; Gleirscher 2005; Zanier 2006).

pl. 6. Reprezentări nud din bronz. 1. Kouros din Marzabotto, Emilia-Romagna (A); 2. Silenus din Dodona, Epir; 3. Războinicul celtic din Italia (după Birkhan 1999; Hupperts 2004a; Bentz-Reusser 2008).

pl. 7. Reprezentări itfalice din piatră. 1. Kastro, Sifnos; 2. Hirschlanden; Baden-Württemberg; 3. Plougastel- Daoulas, Bretania; 4. Valtura-Nesactium, Istria (dupa Frey 2002, fr.topic-topos.com si foto RA Frantz).

Planșa 1.1. Figurină itifalică de la Oberleiserberg (desen: IUFG Wien); 2. Un fragment din jurnalul lui Leopold Laabs
cu informații despre descoperirea figurinei; 3-5. Figurine votive iberice din bronz (după Lantier 1935);

Figurină de bărbat nud din Bludenz (după Mayr-Schindler 2008); 7-11. Figurine în picioare din bronz
din Europa Centrală și de Est: 7. Bernhardsthal, Austria Inferioară; 8. Jaromef, Boemia; 9. Rezi-Rezicseri, Ungaria;

10. Prasnik, Slovacia; 11. Banatska Palanka, Voivodina (după Horvath 1987; Nebehay 1998; Cizmärovä 2004;

Pieta 2008; Rustoiu-Egri 2010).

Planșa 2.1-6. Figurine din bronz în picioare din Europa Centrală-Est: 1. Stradonice, Boemia; 2. Trencianske Bohuslavice,
Slovacia; 3. Vace, Slovenia; 4. Ponickä Huta, Slovacia; 5. Leobersdorf, Austria Inferioară; 6. Mala Byjhan, Ucraina
(după Sova-Gmitrov 1958; Fleischer 1967; Megaw 2001; Pieta 2008); 7-11. Figurine din bronz în picioare din
vestul Europei: 1. Stuttgart-Bad Cannstatt, Baden-Württemberg; 2. locație necunoscută, Lorena;

3-4. locație necunoscută, departamentul Aube din Champagne; 5. Bussy-le-Chateau, Champagne (după Bittel 1981;
Berton 2009; Moreau 2009).

Planșa 3.1. Figurină cu un bărbat nud (băiat?) din Domevre-en-Haye, Lorraine (după Lieger 1996); 2-9. Figurine-pandative din bronz
. 2. Esslingen-Sirnau, Baden-Württemberg; 3. Beaunotte, Burgundia; 4. Vix, Burgundia;
5-6. Reinheim, Hesse; 7. Mühlacker, Baden-Württemberg; 8. Stuttgart-Uhlbach, Baden-Württemberg;

9. Unterlunkhofen, Aargau (după Koch 1969; Chaume 2001; Bittel 1981; Müller 2009);

Figurine itifalice din bronz, iberice și provincial-romane, provenite din locații necunoscute din Spania (10) și din
Nunspeet, Olanda (11) (după Hupperts 2004b; man.mcu.es).

Planșa 4. Grupuri de figurine mici din bronz. 1. Capac și umeri de urnă din Bisenzio, Toscana;

2. Căruță de cult din Strettweg, Stiria (după Camporeale 1998; Egg 1996).

Planșa 5. Figurine din bronz în regiunea alpină. 1-4 Dellach-Gurina; 5. Balzers-Gutenberg (după Jablonka 2001; Gleirscher 2005; Zanier 2006).

Planșa 6. Reprezentări nud din bronz. 1. Kouros din Marzabotto, Emilia-Romagna (A); 2. Silenus din Dodona,

Epir; 3. Războinicul celtic din Italia (după Birkhan 1999; Hupperts 2004a; Bentz-Reusser 2008).

Planșa 7. Reprezentări itifalice din piatră. 1. Castro, Syphnos; 2. Hirschlanden; Baden-Württemberg; 3. Plougastel-Daoulas, Bretania; 4. Valtura-Nesactium, Istria (după Frey 2002, pentru topic-topos.com și fotografie de RA Frantz).

Partea nord-vestică a bazinului carpatic
în perioada primilor prinți celtici

Jan BOUZEK

Praga, Republica Cehă jan_bouzek@yahoo.com

Cuvinte cheie: Artă celtică timpurie, Boemia, Slovacia

Fibula Maskenfibel de la Slovenske Pravno și placa de la Stupava (Pieta 1982, fig. 24; 27-28; Zachar 1987, fig. 11; 13-16 Megaw 1982; Megaw-Megaw 2010) au fost considerate mult timp importuri occidentale izolate (Fig. 1/1-2). În primii ani ai secolului XXI au apărut rapoarte despre noi descoperiri făcute de detectorii de metale, iar câțiva ani mai târziu au apărut publicații în Zbornik-ul Muzeului Național din Bratislava cu obiecte provenite din săpături ilegale de pe dealul Slepy vrch, lângă Horne Oresany; prima a fost o figurină a unui sfinx (Cambal 2005), iar un an mai târziu a ieșit la iveală o altă fibulă Maskenfibel (Bazovsky 2006) (Fig. 1/3-4). Karol Pieta a efectuat o săpătură de salvare pe deal și a găsit o serie de alte obiecte din perioada La Tene timpurie (Pieta 2007). Dealul fortificat se compară prin caracterul său, inclusiv prin împărțirea în acropole și fort inferior, cu forturi princiare similare din zona centrală a stilului La Tene timpuriu (Fig. 2). Reprezintă o bună paralelă ca un centru important La Tene timpuriu la extensia estică a Carpaților Mici. Descoperirile bogate de arme din fort vorbesc despre evenimente militare dramatice și confruntări cu...

Fig. 1.1. Placa de la Stupava; 2. Fibula din Slovenske Pravno; 3. Masca fibula de la Horne Oresany;

4. Sfinxul din Horne Oresany.

vecinii săi, dar a existat o perioadă de timp, așa cum arată și descoperirile fibulelor Duchcov timpurii, precum și Maskenfibel (Pieta 2007 fig. 8). Existența sa confirmă că această zonă ar trebui inclusă în vasta zonă în care arta celtică timpurie era cunoscută și produsă. Acest caracter al fortului a fost confirmat de alte descoperiri de la Slepy vrch discutate de Pieta. Maskenfibeln s-au inspirat din sculptura în lemn, dar se pare

nu au fost influențate de mărgelele pentru măști feniciene.

Noile descoperiri confirmă, de asemenea, că unele particularități ale pieselor de la Slovenske Pravno și Stupava nu au fost fenomene izolate. Fibula de la Slovenske Pravno și placa de la Stupava provin probabil din morminte deranjate, așa cum a fost cazul imitației celtice a unui mâner etrusc de tip Schnabelkanne din Muzeul Piesfany (Kolnik 1982). Publicarea sa de către Kolnik a întâmpinat inițial unele voci sceptice care se îndoiau de autenticitatea sa și o considerau un fals modern, dar publicarea unui mâner similar de la Heuneburg (von Hase 2000, cf. Krauskopf 2004) a pus capăt acestor îndoieli, iar acum se pare că stilul său are unele trăsături similare față de alte obiecte de stil La Tene timpuriu din zona de sud-vest a Slovaciei; aparține aproximativ unei provincii stilistice similare (Fig. 3). Cimitirul Bucany, din care a fost extrasă...

Se pare că aici exista un atelier local, reprezentând o nouă provincie a artei La Tene timpurii; cu particularități stilistice distincte care nu se conformează pe deplin artei celtice timpurii mai la vest. Animalele de aici sunt în general mai puțin sălbatice ca aspect decât paralelele lor occidentale, stilul având mai degrabă o tentă rustică sau „folclorică" și mai strâns legat de prelucrarea lemnului decât stilul „clasic" din Germania de Sud și Boemia. Poate fi adăugat un Maskenfibel din Austria Inferioară, dar în rest există o lungă lacună în distribuția obiectelor artistice La Tene timpurii între Boemia și sud-vestul Slovaciei. Aproape nicio comparanda celtică timpurie nu este cunoscută încă în Moravia, cu excepția dealului Cernov de lângă Jezovice (Cizmărovâ 2004, 197-199), care a scos la iveală un tezaur de unelte de fier și o piatră de moară dreptunghiulară, care ar fi putut aparține celor mai vechi exemple de acest gen, dacă data sa ar fi dovedită, dar încă nu au fost găsite aici obiecte artistice. Prin urmare, partea din nord-vestul Slovaciei ar fi putut fi o mică enclavă, chiar dacă ar fi făcut parte integrantă din zona generală La Tene timpurie.

Caracterul mai puțin sălbatic, mai pașnic și ușor feminin al obiectelor artistice timpurii din La Tene din colțul de nord-vest al Bazinului Carpatic amintește de povestea nobilei doamne celtice Onomaris, care, după recolte foarte slabe din țara sa, când mulți din tribul ei au decis să plece, dar niciun bărbat nu era dispus să...

i-a condus, și-a vândut toate proprietățile și a preluat conducerea campaniei la care au participat mulți oameni. După ce a traversat Dunărea și a supus populația locală în luptă, ea a condus teritoriul ca regină (Anonymus, De mulieribus claris in bello 14 = FrgGrHist257).

Existența acestei provincii estice a stilului La Tène timpuriu oferă mai multe argumente pentru vechea idee a lui Paul Jacobsthal despre o contribuție orientală la formarea stilului La Tène timpuriu. Jacobsthal menționează hamurile pentru cai, pantalonii și inelele de gât ca elemente preluate din tradiția persană (Jacobsthal 1944, 156), în timp ce alții au subliniat rolul de mediere al Traciei între artele ahemenide și celtice, în special prin școlile artistice Geti și Triballi (Fischer 1988); în timp ce respingerea oricărei participări orientale la ascensiunea artei celtice timpurii (Megaw 2005) este greu de acceptat. Stilizarea similară a

capetelor umane ca elemente decorative poate fi adăugată elementelor menționate de Jacobsthal (cf. Bouzek 2006).

Din aproximativ aceeași zonă din vestul Slovaciei și Ungariei au fost recuperate mai multe vase de bronz. Acestea au fost considerate inițial de origine etruscă, dar ulterior au fost recunoscute ca fiind un produs al Magnei Graecii (Tarentine?). Distribuția lor este aproape exclusiv de-a lungul țărmurilor estice ale Italiei. Oenochoe de la Abraham (Novotna 1991, 68-71; Pieta 1982, 17) (Fig. 8) este foarte asemănătoare cu ulciorul fragmentar de la Szombathely (Szabo 1988, 389-393); ambele pot fi datate în al doilea sfert al secolului al V-lea î.Hr. Ulciorul de la Siilov (?) (Pieta 1982, 19) (Fig. 9) aparține aproximativ fie sfârșitului secolului al VI-lea, fie începutului secolului al V-lea (cf. Szabo 1988, 391). Podinapterul de la

Novaky își găsește cea mai bună paralelă, ca pre- Fig. 4. Ulcioare de la Abraham și Siilov (?).

nave evidente, în sud-estul Italiei (Rolley

1991, 204, 190-195, cf. Bouzek 1997, 236-237). Alte caracteristici arată că legăturile de-a lungul Alpilor de Est cu nord-estul Italiei prin intermediul Drumului Chihlimbarului nu au fost complet întrerupte în timpul secolului al V-lea (Bouzek 2002; Shefton 2001; Frey 2004; 2007). Chihlimbarul era foarte apreciat în Mediterana, fiind ușor, putând fi transportat de hamali sau animale de povară și este posibil ca conducătorii din Slepy vrch să fi profitat de comerțul cu chihlimbar.

În final, poate fi reamintit faptul că una dintre cele mai vechi descoperiri celtice din Balcanii Centrali, tore-ul găsit la Gorni Cibar, a precedat cronologic campaniile celtice balcanice și ar putea fi o mărturie a unei vizite a unei delegații a celților în zona Triballoilor, similară cu cea relatată de Strabon (VII, 3, 8) care descrie întâlnirea celților cu Alexandru al III-lea, în 335 î.Hr.

Referințe

Bazovsky, I., Agrafă zoomorfă latină târzie din Hornych Oresian, Zbornik SNM, 315-322.
Bouzek, J., Grecia, Anatolia și Europa, interrelații culturale în epoca fierului timpuriu, Jonsered.

Bouzek, J., Die Bronzelekythos vom Typ Talcott aus Hurbanovo und andere vorrömische mediterraneen Bronzegefässe aus der Slowakei, Anodos 2, In Honor of Măria Novotna, Trnava, 53-57.

Bouzek, J., Celți și traci, IN: Sîrbu, V.-Vaida, LD (eds.), Traci și celți. Lucrările Colocviului Internațional de la Bistrița, 18-20 mai 2006, Cluj-Napoca, 77-92.

Bujna, J.-Romsauer, P., Späthallstatt- und frühlatenezeitliches Gräberfeld in Bucany, SlovArch, 31,277-322.

Fig. 1.1. Placa de la Stupava; 2. Fibula din Slovenske Pravno; 3. Sfinxul din Horne Oresany; 4. Masca fibula de la Horne Oresany.

Hillfort pe Slepy Vrch lângă Horne Oresany.

Mânerul Schnabelkanne în Muzeul Balneologic Piestany.

Fig. 4. Ulcioare de la Abraham și Sulov (?).

Așezare și cimitir din epoca fierului

DIN SZEGED-KlSKUNDOROZSMA

Câteva date noi despre ritul funerar din epoca fierului în partea de sud a Marii Câmpii Maghiare

Zoltan PILLING - Ferenc UJVARI

Universitatea din Szeged, Departamentul de Arheologie Szeged, Ungaria penyaaa@gmail.com

Tornyai Janos Miizeum Hodmezovasarhely, Ungaria ujvferenc@gmail.com

Cuvinte cheie: Ungaria, Szeged-Kiskundorozsma, așezare, La Tène, cimitir, secolele V-IV î.Hr.

În 2009, Departamentul de Arheologie al Universității din Szeged și Muzeul Mora Ferenc

a efectuat o excavație de salvare la situl Nisipului 4 Szeged-Kiskundorozsma în două faze. Lucrările au precedat extracția nisipului. Situl este situat în partea de sud a Marii Câmpii Maghiare, direct lângă

spre Szeged, în direcția nord-vest din oraș, în vecinătatea Kiskundorozsma; foarte aproape de

gura de vărsare a râului Măroș/Mureș (Fig. 1).

În vecinătatea localității Kiskundorozsma se pot distinge două tipuri de peisaj: o creastă mai înaltă și o suprafață aluvială mai profundă. Creasta regiunii interfluviale Dunăre-Tisa alcătuiește suprafața mai înaltă.

suprafață, iar patul superficial suprapus acestei suprafețe este loess de infuzie de câmpie inundabilă. Sub acest sediment se află loess nisipos și nisip. Suprafața aluvială mai profundă este complet plană, unde inundațiile Tisei au acumulat sedimente cu grosimi semnificative. În această zonă, dealurile neinundabile acoperite cu loess de infuzie de câmpie inundabilă au rămas doar în porțiuni mai mici, care erau rămășițele sedimentelor din Pleistocen. Acestea au rămas uscate în timpul viiturilor, care uneori au acoperit întregul județ. În acest fel, au asigurat locuri bune de ocupare. În împrejurimile orașului Kiskundorozsma, pe marginea crestei, aceste dune sunt destul de...

frecvente. Acesta este motivul pentru care zona abundă în locuri de descoperire geologică (Ando 1995, 13, 20, 26; Fulop 1984; Molnar et al. 1971). În contrast, pe creasta mai înaltă se poate observa lipsa locurilor de descoperire geologică, deoarece nisipul stratificat și formațiunile de loess pleistocen sunt într-o schimbare permanentă, din cauza eroziunii eoliene, prin urmare nu oferă circumstanțe favorabile ocupării (Ando 1995, 15).

Situl este situat pe două dealuri joase, care ies la iveală dintr-un mediu apos-mlaștinos (Pl. 1/1). Dealurile erau înconjurate de fostul ramificație a pârâului Maty. Au fost excavate atât dealurile nordice, cât și cele sudice. Au fost excavate un total de 40.000 m, 268 de elemente și 339 de unități stratigrafice, ceea ce a dus la un cimitir și o așezare din epoca fierului.2 Pe lângă epoca fierului, au fost excavate elemente din epoca bronzului, epoca medie și epoca modernă, existând o mulțime de elemente care nu au putut fi datate. Este important de subliniat faptul că aproape întregul sit a fost investigat (Pl. 1/2).

Așezarea

După cum am menționat deja, situl - atât cimitirul, cât și așezarea - se află pe două dealuri joase, separate de o depresiune; probabil că aici curgea o fostă ramură a pârâului Maty. Există mai multe șanțuri, care se scurgeau în sau în această depresiune, care ar putea fi șanțuri de deviere a apei sau șanțuri de hotar. Pe lângă șanțuri, săpăturile așezării au scos la iveală case, gropi, elemente rituale, cuptoare, o groapă mare de extracție a argilei și numeroase gropi de stâlpi. Au fost excavate în total 15 case. Marea majoritate a acestora au fost găsite pe movila nordică (8/8, 11/11, 17/17, 20/20, 29/31, 45/60, 53/73, 91/121, 93/125, 122/171, 167/227, 171/234), cu două excepții (167/227, 171/234), majoritatea în partea nord-nord-estică a dealului, în timp ce doar aproximativ o cincime dintre ele au fost situate pe dealul sudic, în principal pe versantul sud-vestic al dealului sudic (196/261, 246/313, 257/324).

Orientarea clădirilor movilei nordice este nord-est-sud-vest, cu o singură excepție (8/8), în timp ce pe movila sudică era est-vest. În ceea ce privește structura clădirilor, se poate observa că elementele semisubterane au în mare parte forma dreptunghiulară tipică cu colțuri rotunjite, dar unele dintre ele sunt destul de mari (35-40 m2 sau mai mult) și au o formă dreptunghiulară neregulată. Casele au în general două găuri de stâlpi în mijlocul pereților mai scunzi, dar uneori nu au deloc găuri de stâlpi. În unele cazuri, existau sisteme de gropi interioare în interiorul caselor. În alte cazuri (casa 11/11; 17/17; 29/31) existau grupări de găuri de stâlpi aproape de o latură sau de colțul casei, ceea ce se referă la echipamentul de odinioară al acestora - război de țesut sau poate mobilier (Pl. 2).

Partea de sud a sitului a fost împărțită în două de un șanț orientat est-vest (176/239; 181/246), care urca până în partea de sud-est a dealului nordic, apoi se termina brusc. Nu este sigur că formațiunea aparține perioadei La Tene, deoarece nu conținea niciun material. Din păcate, nu a putut fi urmărită în depresiune. Pe lângă toate acestea, au ieșit la iveală numeroase gropi, găuri de stâlpi și o groapă mare de extracție a argilei. Aceasta din urmă este situată în partea de sud-vest a movilei nordice. Pe harta săpăturilor se poate observa că locuințele erau situate în mare parte la movila nordică, în timp ce gropile și găurile de stâlpi

pot fi găsite pe ambele dealuri în număr mare. Se pare că movila nordică a fost mai potrivită pentru așezare dintr-un anumit motiv.

Unele dintre case și alte caracteristici au scos la iveală diferite tipuri de zgură: bucăți de sticlă, fier și zgură de ceramică au ieșit la iveală din casele 8/8, 11/11, 17/17, 20/20, 29/31, 91/121, cuptorul de copt 91/124, care a fost construit peste umplutura ultimei case, casa 196/261, groapa de ardere a cuptorului 197/262, care a fost săpată în umplutura ultimei case, secțiunea de șanț 37/115, groapa 154/214 (nu sunt sigur că groapa aparține perioadei La Tene, deoarece nu conținea nimic altceva decât oase de animale și o bucată de zgură de fier), 208/273 și o bucată rătăcită de zgură de fier. Prin urmare, unele dintre caracteristicile menționate ar putea fi legate de ateliere.

În casa 29/31 au fost descoperite niște chirpici mici, dreptunghiulare, cu colțuri rotunjite. Partea lor plată este maro deschis, iar cealaltă este verzuie (Pl. 7/8). Dacă piesele sunt într-adevăr chirpici, acest lucru va adăuga date importante cunoștințelor despre metodele arhitecturale din Bazinul Carpatic în epoca fierului târzie. Un fenomen similar a ieșit deja la iveală dintr-o altă așezare din Ungaria: există informații despre cărămizi de lut din perioada HaB târzie a sitului Velem (Fekete 1982, 133).

Chiar dacă examinarea rămășițelor animale nu a fost încă efectuată, importanța caracteristicilor legate de sacrificiile de animale trebuie subliniată. Mai multe caracteristici conțineau schelete de animale, cranii sau părți de schelete. În acest fel, au ieșit la iveală schelete de câini dintr-o groapă aparținând casei 8 (din groapa 8/50 scheletul 8/63); mai multe schelete au fost excavate din gropile aparținând casei 29 (29/55 și

29/75) și lângă unul dintre schelete se afla un craniu de câine. Câinele din groapa 29/55 zăcea într-o poziție anormală, probabil tăiat înainte de a fi pus în groapă. Coloana vertebrală a câinelui din groapa 98/132 era zdrobită în 3 puncte, iar în groapa 135/191 (găsită sub vatra din Evul Mediu 134/190) oasele erau împrăștiate și zdrobite (Pl. 3/1-4). Nu este sigur că poate fi datată în epoca târzie a fierului, deoarece pe lângă oasele de câine, conținea doar cioburi ceramice lucrate manual, necaracteristice, de caracter preistoric. Un tibie și un corn de cerb roșu au fost descoperite în casa 8 unul lângă altul, iar două coarne de cerb roșu într-un strat inferior de argilă galbenă din groapa mare de extracție a argilei 124/173 (Pl. 3/5-7).

Un craniu de vită a fost găsit în casa 29/31, fragmente de craniu și corn din elementul arheologic 68/94, împreună cu alte oase, precum și un craniu din casa 122/171. Probabil coaste, oase lungi și o mandibulă de vită se aflau pe fundul gropii cilindrice 125/176, însă aceasta din urmă poate fi datată opțional în epoca târzie a fierului, deoarece, pe lângă oasele de animale, a scos la iveală doar câteva fragmente ceramice lucrate manual, necaracteristice. Un craniu de vită a ieșit la iveală pe fundul șanțului 142/202, în poziție inversă (Pl. 4/1-6).

Un schelet complet de cal a ieșit la iveală din fundul gropii 99/134 (probabil datând din epoca târzie a fierului, deoarece, pe lângă scheletul de cal, groapa conținea doar cioburi

ceramice necaracteristice de caracter preistoric), precum și oase ale altor exemplare din groapa 160/220, împreună cu un schelet de vită. În acest ultim caz, oasele erau situate în cerc, lângă peretele formațiunii arheologice, sau mai degrabă partea principală a oaselor animalelor se afla în mijlocul fundului gropii, într-o singură movilă. Probabil că rămășițele animalelor au fost puse în groapă în același timp. În plus, un picior anterior și un omoplat se aflau pe peretele nordic al gropii 121/169 în ordine anatomică (Pl. 4/7-8).

Scheletele de animale și părți din schelete nu sunt neobișnuite în așezările și cimitirele din epoca fierului târzie. Putem găsi analogii pe întreg teritoriul locuit odinioară de celți; obiceiul este cunoscut și din teritoriul Ungariei: din caracteristicile sanctuarului Pakozd au ieșit la iveală mai multe schelete umane și animale aparținând diferitelor specii (bovine, ovine, cerbi și câini). Funcția sacrificială a locului - situat în apropierea unui izvor, a unui pârâu și a lacului Velence - este fără îndoială. În cimitirul Pilismarot-Basaharc au fost săpate și gropi printre morminte, care au scos la iveală oase umane și animale - în mare parte de câini - alături de schelete și cranii umane (Petres 1972).

În așezările din epoca fierului târziu, câinele este animalul cel mai frecvent sacrificat. De regulă, animalul era îngropat întreg. Aceștia sunt frecvent asociați cu moartea în mitologia celtică. Calul este atributul zeiței Epona (Petres 1972, 380). Este posibil ca și caii descoperiți la Kiskundorozsma să fie, de asemenea, legați de cultul ei. Fiind cel mai valoros animal domestic, calul are un rol deosebit de important în cultura celtică (Jerem 1998, 330). Cerbul a jucat un rol special atât în mitologia celtică, cât și în culte. Schelete sau părți de schelete de cerb sunt cunoscute într-un număr mare de pe teritoriul Ungariei, atât din așezări, cât și din cimitire: Tihany-Ovdr (Bartosiewicz 2004), Szakaly-Reti foldek (Voros 1986), Sopron-Krautacker (Jerem 2003), Sajopetri-Hosszu diilb (Bartosiewicz 2007, 294-295); etc. Schelete sau părți de schelete de cerb roșu găsite în situri din epoca fierului târzie pot fi legate, după toate probabilitățile, de Cernunnos, zeul cu coarne de cerb (Rybova-Soudsky 1962; Petres 1972, 380-381). Îngroparea capului cu coarne sau doar a coarnelor era o caracteristică mai frecventă decât îngroparea întregului animal, unde capul sau coarna simbolizau întregul animal ca o pars pro toto. În acest caz, capul sau coarna simboliza moartea, renașterea și nemurirea (Jerem 2003, 555-556). Gabler (1982, 66) a subliniat aspectul fertilității acestui cult, având în vedere scheletul de cerb roșu dintr-o groapă de depozitare de la Szakaly.

Situl de la Sopron-Krautacker ne oferă, de asemenea, date despre sacrificiul vitelor, printre altele: se presupune, în cazul clădirii 326, că craniul de vită, găsit în acea construcție, a fost fixat la intrarea în colibă (Jerem 2003, 556). Poate că nu ar fi o sugestie prea îndrăzneață că acel craniu de vită găsit cu susul în jos în așezare, în șanțul 142/202, care se întindea în partea puțin adâncă, de luncă inundabilă dintre cele două dealuri, a fost plasat aici ca urmare a unui eveniment sacru, respectiv ar fi putut avea un rol sacru - în măsura în care aparține epocii târzii a fierului.

Dacă se compară așezarea de la Kiskundorozsma cu alte situri unde au ieșit la iveală rămășițe sacre, asemănările sunt evidente. În cazul sanctuarului Pakozd menționat mai sus, atât în ceea ce privește compoziția, cât și amplasarea rămășițelor animale: rămășițele de

câini din Kiskundorozsma au fost aproape intacte, la fel ca la Pakozd. Considerând aproape exclusiv rămășițele de cerbi, doar coarnele au fost plasate în structurile arheologice din ambele situri, iar structurile arheologice au scos la iveală doar părți din schelete de vite. Cu toate acestea, stratul de argilă galbenă observat, de exemplu, la Pakozd (Petres 1972, 368, 370, fig. 4-5) și la Dunaszentgydrgy (Szollosi 2009, 141-142) deasupra rămășițelor nu a fost observat la Kiskundorozsma. Cu toate acestea, într-un caz (structura arheologică 160/220), un strat gros de nisip galben acoperea rămășițele de vite și cai, iar în cazul...

În groapa de extracție a argilei 124/173, fragmentul de coarne a ieșit la iveală dintr-un strat de argilă galbenă. Umplutura uneia dintre gropi (groapa 29/55) a casei 29 - care conținea un schelet de câine - a constat în mutarea unor straturi de argilă galben-cenușie și sol vegetal maro. Cu toate acestea, nu se știe care este relația lor cu scheletul, dacă se aflau sub sau deasupra rămășițelor.

Un alt schelet de câine și un craniu au ieșit la iveală de pe podeaua aceleiași case (29/75). Însă originea cultică a cenușii este îndoielnică, deoarece acest strat ars, de cenușă, a fost observat aproape pe toată podeaua casei. În acest fel, prezența sa poate fi explicată mai degrabă prin arderea clădirii decât prin vreun eveniment cultic. Prin urmare, nu există dovezi că toate rămășițele animalelor ar putea fi legate de evenimente rituale, în unele cazuri probabil fiind gunoi de gunoi de bucătărie sau animale de companie îngropate.

Săpăturile au scos la iveală un număr mare de materiale ceramice. Din păcate, acest lucru nu ne va aduce mai aproape de determinarea vechimii așezării, deoarece materialul ceramic este destul de necaracteristic, foarte fragmentar și poate fi datat doar între limite de timp largi (LT Cl-D, mijlocul secolului al III-lea - secolul I î.Hr.), ca să nu mai vorbim de faptul că o cantitate semnificativă de cioburi nu a putut fi determinată tipologic (Kover 2011; Lesi 2011). Raportul dintre ceramica lucrată manual și cea turnată la roată a fost de aproximativ 2:1 (Pl. 5-6), fără a lua în considerare Graphittongefass (Kover 2011, 28).

Din așezare sunt cunoscute fragmente a două tipuri diferite de brățări din sticlă, ambele ieșite la iveală din case. Prima provine din umplutura peretelui nordic al casei 29/31: un albastru translucid cu romb alungit caracteristic și decorat cu proeminențe: o proeminență se află pe vârful rombului, iar două sunt situate între ele. Proeminențele erau decorate cu fire incizate de sticlă albă, aranjate în formă de spirală, precum și linia incizată în zig-zag de-a lungul laturilor rombului. Acum, pe fragment se mai pot observa doar urme ale acestei decorațiuni (Pl. 7/3). Această brățară aparține unui grup relativ rar, întâlnit doar în zona celtică de est. În sistemul lui Haevernick, acestea compun grupul 15 (Haevernick 1960, 63), definit și ca tipul Nove Zamky/Ersekujvar (Karwowski 2005, 163-164). Principala arie de răspândire a acestui grup este Polonia de Sud, Slovacia și Moravia (pentru lista și amplasarea siturilor, vezi Brezinova 2004, 148-149, Obr. 9), prin urmare, acesta trebuie să fie un artefact produs într-un atelier local. Alte exemplare sunt cunoscute din Gyongyospata-Geregz fbldek, Ungaria (Tanko 2006, 98-99, descoperire rătăcită din plimbări pe teren), din Osijek-Ze/eno polje, Croația (Dizdar 2006, 97) și din Gomolava, Serbia. Acestea din urmă au ajuns acolo probabil prin comerț (Jovanovic-Jovanovic 1988, pl. XLVI/2, 7), iar exemplarul găsit la Kiskundorozsma ar putea marca, de asemenea, acest

traseu. Marko Dizdar a distins două subtipuri în cadrul grupului cu valoare de datare diferită: primul are ornamente distincte din plastic, cu proeminențe decorate cu spirală incizată, unde alternează culorile albastru și alb. Acesta poate fi datat în LT Cl. Celălalt subgrup este alcătuit de descoperirile dintr-o singură așezare, ale cărei bucăți sunt mai puțin profilate, iar bosajele sunt monocrome. Acesta din urmă este grupul mai tânăr (Dizdar 2006, 98). Tipul de la Kiskundorozsma este bine databil fazei timpurii a La Tene-ului Mijlociu (Karwowski 2005, 164), deși trebuie menționat că alte două exemplare de la Bofitov în Moravia indică întârzierea acestui tip (Venclova 1990, 130; Dizdar 2006, 98).

În acest fel, tipul - cu brățările 6b/1 și mărgelele cu bobină - aparține celor mai vechi lucrări de sticlărie de pe teritoriul est-celtic. Pe baza acestui fapt, precum și a concentrării lor într-o zonă mai mică și a trăsăturilor stilistice comune, a fost dovedită originea comună într-un atelier local de sticlarie (Karwowski 2005, 167). Elementului ornamental comun al tipurilor 6b/1 și 15, precum și mărgelelor cu bobină, îi aparțin firele considerabil neregulate aranjate în spirală, de obicei însoțite de proeminențe, și fire care formează așa-numita Schleifenverzierung). Conform lui Venclova (1990, 143), acest atelier poate fi presupus undeva în bazinul Dunării de Mijloc, mai precis în sud-vestul Slovaciei.

Brățara din casa 45/60 este un tip mult mai simplu și mai general, care poate fi găsit în mai multe locuri din Europa Centrală: albastru translucid, în formă de D în secțiune cu un motiv în zig-zag din sticlă albă topit în partea centrală (Pl. 7/4). Acest tip aparține grupului Haevernick-6b; apare în LT C, dar majoritatea pieselor sunt din LT D (Haevernick 1960, 49-50). În lucrarea lui Gebhard care se ocupă de brățările de sticlă de la Manching, aceste exemplare aparțin lui Reihe Ila și pot fi datate în LT Clb (Gebhard 1989, 13, 15, 73, 128). Karwowski (2004, 77) întărește, de asemenea, această datare în lucrarea sa care se ocupă de obiectele din sticlă din Austria. Venclova a împărțit grupul Haevernick 6b în subgrupuri suplimentare în funcție de decorațiuni: 6b/1 și 6b/2, care au valori de datare diferite. Cele albastre, cu trei nervuri și motiv în zig-zag alb la mijloc, aparțin subgrupei 6b/2 și apar în fazele LT C2 și D (Venclova 1990, 120, 122). Cu toate acestea, ea a menționat că fabricarea acestui tip a început probabil în LT Cl (Venclova-Salac 1990, 647). Potrivit lui Dizdar, care a colectat brățările de sticlă din bazinul Dravei, exemplarele Haevernick/Venclova 6b/2 sau Gebhard 11 găsite pe teritoriul Scordiscilor

și Taurisci, aparțin LT C2 și sunt producții ale atelierelor din bazinul mijlociu al Dunării, împreună cu piesele din grupa 15. Exemplarele celor două tipuri de brățări, găsite pe teritoriul grupului Mokrong, ar fi putut ajunge pe Drumul Chihlimbarului (Dizdar 2006, 83-86). O paralelă a fost găsită nu departe de situl nostru de la Csanytelek-Ujhalasto (A. Pal 1994, 229-230).

Două fibule descoperite în așezare aparțin unor tipuri diferite. Din păcate, una dintre ele este o descoperire rătăcită, dar a ieșit la iveală în timpul lucrărilor de îndepărtare a solului vegetal al casei 29/31, așa că este foarte probabil să fi aparținut acestei construcții. Este aproape o piesă completă și aparține unui tip foarte rar. Pe piciorul său se află o placă dreptunghiulară între două butoni și se termină cu o parte asemănătoare unei ancore care acoperea arcul superior 4x4. Placa este împărțită în 5 părți, iar părțile sunt decorate cu

email: formă de romb la mijloc și patru triunghiuri în colțuri. Artefactul este deteriorat: piciorul a alunecat pe arc (Pl. 7/1). Din Serbia sunt cunoscute două exemplare de la Boljevci, trei de la Stari Banovci (Hunyady 1944, 81) și unul de la Novi Banovci (Majnaric-Pandzic 1970, 90, pl. XXVII/6). Alte două exemplare provin din Ungaria, Tordkszentmiklos-Surjdn (Stanczik-Vaday 1971, 24) și unul de la Horni Vestonice în Moravia (Cizmar 2005, 131; plasând greșit în text descoperirile de la Tdrbkszentmiklos, menționându-se în schimb Debrețin, în timp ce pe hartă apare corect). Sinteza despre fibulele transilvănene (Rustoiu 1997) a fost recent finalizată de Emilian Teleagă și Karol Pieta, care au colectat și cartat siturile tipului, nu doar exemplarele cu capac cu arc în formă de ancoră și placă dreptunghiulară, ci toate fibulele din La Tene Mijlociu decorate cu email din Bazinul Carpatic (Pieta 2010, 31, Abb. 9; Teleagă 2008, 95-96, Abb. 6). Datarea tipului s-a schimbat mult: Ilona Hunyady le-a datat în LT D, mai degrabă în a doua parte a acestei perioade, pe baza învelișului izvorului în formă de ancoră, analogii ale căruia sunt cunoscute în principal din Pannonia de Sud în epoca imperială timpurie, cu distincția că la exemplarele din epoca imperială ancora nu acoperă întregul izvor (Hunyady 1944, 81-82). Majnaric-Pandzic (1970, 15, 126) a datat exemplarul de la Boljevci de la sfârșitul LT Mijlociu în LT D. Cizmăr (2005, 131) a plasat exemplarele de la Torbkszentmiklos-Surydn („Debrețin") în faza LT B2/Cl. Similar lui Hunyady, el a plasat originea acestui tip în zona de confluență a Dravei și Savei cu Dunărea. Bujna (2003, 61, 106) a datat artefactele de la Holiare - fără acoperire izvor în formă de ancoră - în faza târzie a LT Cl sau la granița dintre LT Cl și C2. În acest sens, se poate observa că tipul a îmbătrânit din ce în ce mai mult de-a lungul anilor.

Fragmentul de fibulă dintr-o groapă de ardere a unui cuptor 197/262 (ulterior săpat în umplutura casei 196/261) reprezintă un alt tip. Piesa este într-o stare foarte proastă: se păstrează doar arcul ars și corodat și parțial știftul și arcul, astfel încât determinarea tipologică a obiectului poate fi efectuată doar vag (Pl. 7/2). Cel mai probabil a fost o parte a unei fibule lungi de fier, care poate fi datată în LT Cl și perioada următoare, însă cele mai vechi exemplare ale tipului apar cu piciorul liber chiar la sfârșitul LT B2 (Almâssy 1998, 68).

O lingură mare de fier a ieșit la iveală dintr-una dintre gropile casei 91/121. Are 43 cm lungime și un vârf oval și plat (Pl. 7/7). Groapa (91/136) în care a fost găsită era groapa de cenușă a unui cuptor, probabil săpată ulterior în umplutura casei, deoarece se afla direct lângă aceasta, iar în partea superioară a umpluturii sale alternează straturi de argilă arsă și cenușă. Nu am găsit paralele de pe teritoriul Ungariei, dar Jacobi prezintă numeroase piese similare din Manching (numindu-le Herdschaufeln). Sunt puțin diferite de această piesă, deoarece au capetele unghiulare și mânerele răsucite, dar există o bună analogie a lingurii noastre printre ele (Jacobi 1974, Taf. 30. 538). După toate probabilitățile, au servit ca instrumente în bucătărie, legate de cuptor sau vatră, dar au ieșit la iveală și ca unelte de fierărie (Jacobi 1974, 101-102). Sunt cunoscute și pe teritoriul Slovaciei: cea mai veche a fost excavată în mormântul 2 al cimitirului Palârikovo. Era un mormânt feminin din perioada LT B2/C1, dar sunt cunoscute și alte exemplare din La Tene Mijlociu și Târziu. Sunt asociate cu prelucrarea metalelor (Pieta 2010, 157, Abb. 66). În casa în care au fost săpate groapa de cenușă și cuptorul a ieșit la iveală o zgură de fier. Prin urmare, este posibil ca pe amplasament sau în vecinătatea acestuia să fi funcționat un atelier, iar lingura să fi

aparținut acestuia. Cealaltă opțiune este că a fost folosită în bucătărie, având în vedere apropierea cuptorului.

Pe lângă cele menționate mai sus, în așezare au fost excavate și alte obiecte metalice: nituri, diferite tipuri de cuțite și două mici fragmente de bronz: primul amintește de un fragment de inel de braț terminat cu tampon și decorat cu mărgele sau de un fragment de torque terminat pseudo-tampon: are un buton mai mare și trei mai mici. Cel mai mic buton închide fragmentul, în timp ce acesta continua în direcția celui mai mare (Pl. 7/6). Torque-uri cu elemente similare sunt cunoscute de la Vac (Hellebrandt 1999, t. XXI/8) sau Csabrendek (Hunyady 1942, t. XXIV/5), dar problema este că, dacă aceasta ar fi fost o parte a acestui tip de bijuterie, butonul mic trebuie să fi conținut un spațiu în care celălalt capăt al...

Un cuplu s-ar fi putut îmbina. Inele de braț similare, cu variații ale părților mai mari și mai mici, au fost descoperite la Balatongyorok-Kovesmezd (Horvath 1987, t. IV/8), Heviz-Vorosmarty utca (Horvath 1987, t. VII/5) etc. Problema în acest caz este că inelele de braț cu terminații tampon și decorațiuni cu mărgele au părți similare, dar se termină întotdeauna cu un buton mai mare. Așadar, rămâne încă o întrebare ce ar putea fi.

A doua piesă este un fragment arcuit de dimensiuni reduse. Pe partea sa exterioară se poate observa o sârmă de bronz, care poate fi doar imitată prin incizii. Are două mânere de formă neregulată, iar pe fiecare dintre ele există un motiv ondulat (Pl. 7/5). Nu se cunosc paralele pentru acest fragment, așa că identificarea sa nu a fost posibilă, însă, având în vedere dimensiunea și arcul său, ar putea fi un inel sau o cerc din bronz.

Rezumând toate aceste informații, se poate afirma că o așezare agricolă aproape completă a ieșit la iveală în partea de sud a Marii Câmpii Maghiare. Cele 15 case nu erau folosite în același timp, deoarece în mai multe cazuri existau cuptoare construite pe umplutura caselor și a gropii de extracție a argilei (în casele 91/121 91/123 și 124; în groapa de extracție a argilei 124/173 124/198; în casele 196/261 197/262), care conțineau și materiale din epoca fierului târziu. Acest lucru era posibil numai dacă așezarea era încă în uz atunci când casele menționate mai sus au fost abandonate și umplute. Pe lângă creșterea animalelor și cultivarea culturilor, locuitorii așezării s-ar fi putut ocupa și cu fabricarea fierului, sticlei și ceramicii pe baza bucăților de zgură. În plus, este foarte probabil ca pescuitul să fi jucat și el un rol în viața economică a locuitorilor, datorită apropierii râului Tisa și a pârâului Maty, însă nu au existat urme care să facă referire la acesta. Pe baza broșelor și brățărilor de sticlă, așezarea poate fi datată în perioadele LT Clb și LT C2, dar se poate presupune că a existat și viață continuă în așezare în LT D.

Cimitirul

Cimitirul, datat în secolele V-IV î.Hr. - perioadă pentru care se cunosc doar puține cimitire în regiunile învecinate -, deși grav jefuit, a fost complet excavat. Așezarea populației din cimitir nu a fost identificată în regiune. Scopul principal al acestei părți este de a publica materialul și de a oferi o scurtă interpretare.

Mormântul 16, obnr 16/ snr 16 (Pl. 10/1)

Groapă funerară de formă incertă, 1.: 80 cm, lățime: 55 cm, adâncime: 10 cm.4 NE-SV, 135-315°. Femelă maturus contractată (40-45 ani). Grav deranjată, partea nordică din cauza eroziunii și aratului, partea sud-vestică din cauza unei săpături. Scheletul a fost întins pe partea stângă, părțile superioare ale craniului au fost distruse, doar oasele brațului și unul din femur erau in situ.

Mormântul 18, obnr 18/ snr 18 (Pl. 10/2)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, l.: 207 cm, l.: 98 cm, adâncime: 32 cm. NV-SE, 315-135°. Adult femelă înhumată. Mormânt complet jefuit, au supraviețuit doar câteva coaste și oase de degete. Este paralel cu mormântul 58 care se află alături. Groapa de jefuire a mormântului (obnr 44/ snr 59) a tăiat ambele morminte. Mormântul avea un șanț circular (obnr 19/ snr 19) în jurul său. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Inventarul mormântului: fragment ușor curbat, cu margine lustruită, dintr-un vas gri, lucrat la roată, călit cu nisip. L.: 6,3 cm; r.: ~19 cm. Rn.: 0.2010.10.1695. (Pl. 8/1)

Mormântul 27, obnr 25/ snr 27 (Pl. 10/3)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 240 cm, lățime: 77 cm, adâncime: 24 cm. WE, 285-105°. Sex adult de sex masculin (35-39 ani) întins pe spate. Groapa de jaf a deranjat mortul până la pelvis, din craniu au supraviețuit doar maxilarele inferioare, din bust un os al brațului și clavicula nu erau la locul lor, un humerus era deasupra pelvisului. Sub pelvis, scheletul era neatins; oasele erau într-o stare proastă. Sulița provenea din groapa de jaf; obiectul de piatră se afla între genunchi. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Suliță de fier lungă, rombică, striată, cu soclu. L.: 22,8 cm; l.: 4,5 cm; diametrul soclului: 2,2 cm. Rn.: 6.2010.10.1696. (Pl. 8/2) 2. Amuletă din piatră șlefuită, gri și albă, în formă de semisferă, perforată în două locuri. L.: 5,2 cm; în.: 1,9 cm. Rn.: 6.2010.10.1697. (Pl. 8/3)

Mormântul 30, obnr 28/ snr 30

Groapă funerară ovală, 1.: 170 cm, lățime: 81 cm, adâncime: 10 cm. NV-SE, 315-135°. Rit: fără date. O caracteristică fără descoperiri, dar forma și orientarea sunt similare cu mormintele din apropiere; prin urmare, a fost descrisă pe teren ca mormânt. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 32, obnr 30/ snr 32

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, l.: 189 cm, l.: 90 cm, adâncime: 28 cm. EW, 90-270°. Infant inhumat I (4-5 ani). Mormântul a fost jefuit, în partea estică au apărut părți din bustul unui copil (coaste, brațe), maxilar. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Fragment ruginit, secțiune triunghiulară, cu o singură muchie, de cuțit de fier. L.: 5,5 cm; l.: 1,8 cm; diametru lamă: 0,3 cm. Rn.: 6.2010.10.1698. (Pl. 8/4)

Fragment de corp de vas, exterior roșu, interior gri, lucrat manual, temperat cu nisip. L.: 3,7 cm. Rn.: 6.2010.10.1699.

Mormântul 39, obnr 31/ snr 39 (Pl. 10/4)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 264 cm, lățime: 110 cm, adâncime: 53 cm. SE-NV, 140-320°. Sex adult de sex masculin (35-39 ani) și infans I (4-5 ani) înmormântate. Groapa funerară s-a lărgit neregulat în partea de nord-est, iar oasele erau dezordonate în partea de sud-est. Între oase se găseau mandibulele unui bărbat și ale unui copil, precum și o parte din craniul copilului, deci poate fi considerată o înmormântare dublă. Pe partea de nord-est se aflau câteva fragmente de ceramică, iar în mijlocul mormântului o cupă răsturnată. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Fragment de cupă gri la exterior, gri la interior și neagră, lucrată manual, tratată cu nisip, cu margine ușor inversată. Î.: 3,9 cm; j.: 9,2 cm; l.: 4,2 cm. Rn.: 6.2010.10.1700. (Pl. 8/8)

Fragment de vas din ceramică neagră, lucrată manual, zdrobită și călită cu nisip, cu baza la exterior lustruită. Î.: 3,8 cm; lățime: 8,8 cm; adâncime: ~12 cm. Rn.: 6.2010.10.1701.

Exterior negru, interior maro, ceramică lucrată manual, zdrobită și cioburi de margine și corp răsturnate, temperate cu nisip, în total 5 piese. Pe umăr se poate observa un model de plasă lustruită. L: 13,3 cm; l: 11,8 cm; r: -19 cm; 12: 12 cm; l2: 13,8 cm; 13: 10 cm; l3: 6,3 cm; 14: 3,3 cm; 15: 3 cm. Rn.: 6.2010.10.1702. (Pl. 8/7)

Ceramică gri, lucrată la roată, grafit (?)-, zdrobită și cioburi de vas temperate cu nisip. Decorațiune exterioară vizibilă în formă de pieptene. L: 6,4 cm; l: 6,1 cm; XII: 6,1 cm; l: 2: 4,7 cm. Rn.: 6.2010.10.1706 (Pl. 8/5-6)

Fragment de ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și temperată în nisip, liniară, cu margine tăiată oblic, decorată cu decupaje. L.: 5,3 cm; l.: 4,2 cm. Rn.: 6.2010.10.1707. (Pl. 8/9)

Ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și cu margine rotunjită liniară, temperată cu nisip, și cioburi de bol. L.: 6 cm; l.: 5,7 cm; r.: -11 cm. Rn.: 6.2010.10.1709. (Pl. 8/11)

Ciob de ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și călită cu nisip, nervura exterioară imprimată cu vârfuri de degete. L.: 4,3 cm; l.: 4,5 cm. Rn.: 6.2010.10.1710. (Pl. 8/10)

Din mormânt au mai rămas fragmente ceramice mici și necaracteristice. Rn.: 6.2010.10.1703-1705; 6.2010.10.1708; 6.2010.10.1711-1722.

Mormântul 40, obnr 32/ snr 40

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 174 cm, lățime: 75 cm, adâncime: 21 cm. SE-NV, 160-340°. Sex adult și infans I înhumate. Mormântul este jefuit, au rămas doar câteva oase, dar nu în poziție anatomică. Din oase

Avem os frontale al unui infantis I și fragmente de scapulă și humerus ale unei femei, deci este vorba și de o înmormântare dublă. Groapa jefuită a distrus forma originală a gropii funerare pe partea de nord și de vest. Pe partea de sud a existat un fragment de ceramică, iar un fragment dintr-o fibulă Certosa se afla în mijlocul mormântului.

Inventarul mormintelor:

Fragment de ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și călită cu nisip, cu margine ușor răsturnată. L.: 4,2 cm; rd.: -10 cm. Rn.: 0.2010.10.1723.

Fragment corodat dintr-o broșă Certosa cu buton. L.: 4 cm. Rn.: 0.2010.10.1724. (Pl. 9/1)

Mormântul 44, obnr 35/ snr 44

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 240 cm, l.: 108 cm, ad.: 34 cm. WE, 270-90°. Rit: fără date. Probabil un mormânt, datorită caracteristicilor menționate mai sus, singura descoperire a fost un ciob. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Inventar funerar: Ciob de cadavru dintr-un vas ceramic gri, lucrat manual, zdrobit și temperat cu nisip. L.: 3,7 cm. Rn.: 0.2010.10.1725.

Mormântul 45, obnr 36/ snr 45 (Pl. 10/5)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 200 cm, lățime: 54 cm, adâncime: 21 cm. NV-SE, 300-120°. Femeie maturus (50-55 ani) întinsă pe spate. Lungimea corpului era de 153 cm. Maxilarul era căzut, brațele încrucișate deasupra bustului, mâna dreaptă era anormal de în jos, mâna stângă lipsea, picioarele erau paralele. Pe clavicula dreaptă și stângă se aflau două fibule, lângă gât 10 mărgele de argint, între coaste un obiect de fier. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Broșă Certosa din fier forjat, cu structură de arbaletă, corodată. L.: 5,7 cm. Rn.: 0.2010.10.1726. (Pl. 9/2)

Broșă Certosa din fier forjat, cu structură de arbaletă, corodată. L.: 5,5 cm. Rn.: 0.2010.10.1727. (Pl. 9/3)

Mărgele globulare, fragmentate, de argint, răsucite din sârmă subțire de argint. L.: 0,5 cm. Rn.: 0.2010.10.1728. (Pl. 9/4)

Fragmente de fier corodate. L.: 1,2 cm. Rn.: O.2010.10.1729.

Mormântul 48, obnr 39/ snr 48 (Pl. 10/6)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 250 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 40 cm. EW, 100-280°. Mascul matur (35-39 ani) întins pe spate. Scheletul era în poziție anatomică, lungimea sa fiind de 160 cm. Brațele îi erau așezate pe piept. Mormântul 70 era situat sub acest mormânt. Urciorul era întors pe nivelul de răzuire deasupra locului picioarelor. Sub cap se afla o așchie de obsidian, lângă cap o suliță de fier, lângă clavicula stângă un știft dublu, pe partea stângă a pelvisului un sârmă de fier, pe femurul stâng un cuțit de fier, lângă femurul stâng un alt cuțit de fier, lângă piciorul drept se poate găsi un fragment de vas. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și fragmente de ulcior, cu margini răsturnate și umeri profilați, temperate cu nisip. Mânerul-curea începe de la umăr. Î.: 6,7 cm; lățime: 7,3 cm; unghi: -5 cm. Rn.: 0.2010.10.1730. (Pl. 9/6)

Suliță lungă din fier, rombică, striată, corodată. Urme textile pot fi observate pe soclu și pe lamă. L.: 45,4 cm; l.: 6,8 cm; diametrul soclului: 3 cm. Rn.: 0.2010.10.1731. (Pl. 9/10)

Fragment ruginit, secțiune triunghiulară, cu o singură muchie, de cuțit de fier. L.: 16,8 cm; l.: 2,3 cm. Rn.: 0.2010.10.1732. (Pl. 9/5) 4. Fragmente corodate dintr-un știft dublu de fier. Ll.: 5,6 cm; 12.: 5 cm. Rn.: 0.2010.10.1733. (Pl. 9/8)

Sârmă de fier corodată, cu capete îndoite. L.: 8 cm. Rn.: 0.2010.10.1734. (Pl. 9/7)

Fragment ruginit, secțiune triunghiulară, cu o singură muchie, de cuțit de fier. L.: 12,1 cm; l.: 1,7 cm. Rn.: 0.2010.10.1735. (Pl. 9/9)

Exterior maro, interior gri, ceramică lucrată manual, zdrobită și cioburi de margine și corp temperate cu nisip ale unui vas. L.: 9,7 cm; l.: 10,8 cm. Rn.: 0.2010.10.1736.

Fragment de obsidian. L.: 2,8 cm. Rn.: 0,2010,10,1737.

Fragment de fier. L.: 5,3 cm; l.: 2,3 cm. Rn.: 0,2010,10,1738.

Mormântul 56, obnr 41/ snr 56

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 149 cm, lățime: 70 cm, adâncime: 23 cm. NV-SE, 315-135°. Infanți inhumați I. Doar o parte din craniul copilului a fost găsită în mormânt, dar nimic nu face referire la jaf. Singura descoperire a fost un cuțit de fier la locul umărului stâng. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Fragment ruginit, secțiune triunghiulară, cu o singură muchie, de cuțit de fier. L.: 4,8 cm; l.: 1,7 cm. Rn.: 0.2010.10.1742. (Pl. 9/11)

Ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și cioburi de cadavre călite cu nisip. L.: 2,5 cm; lățime: 5,2 cm. Rn.: O.2010.10.1743.

Mormântul 57, obnr 42/ snr 57

Groapă funerară ovală, 1.: 154 cm, lățime: 64 cm, adâncime: 20 cm. NV-SE, 310-130°. Rit: fără date. Mormânt fără rămășițe umane, descoperirile se aflau în partea de sud-est într-o singură grămadă, poate la picior în trecut. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Fragment de ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și temperată cu nisip, cu margine ușor inversată. La exterior se poate observa o proeminență lungă de 3 cm. L.: 4,1 cm; l.: 4 cm. Rn.: 0.2010.10.1744. (Pl. 9/13)

Ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și fragment de pahar cu margine inversată, temperată cu nisip. Decorată cu mici proeminențe, poate fi pusă în legătură cu bunul funerar nr. 1. Î.: 7,3 cm; l.: 8,1 cm; l.: 5,5 cm, j.: 9 cm. Rn.: 6.2010.10.1745. (Pl. 9/14) 3. Ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și fragmente de bol conic, temperată cu nisip, cu margine și bază profilată. L.: 4,3 cm; l.: 9,6 cm; 12.: 4,2 cm; l2.: 5,3 cm; 13.: 4 cm; l3.: 3,6 cm; în.: 3,1 cm; l4.: 5,1 cm. Rn.: 6.2010.10.1746. (Pl. 9/12) 4. Fragment de piatră. L.: 3,5 cm; lățime: 3,6 cm. Rn.: 6.2010.10.1747.

Mormântul 58, obnr 43/ snr 58 (Pl. 10/2)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 274 cm, lățime: 90 cm, adâncime: 25 cm. NV-SE, 315-135°. Adult și copil de sex feminin înhumate. Mormântul a fost jefuit, din groapa jefuită au fost descoperite un os lung și o claviculă, dar nu era clar dacă aparțineau acestui mormânt sau mormântului 18, care se afla lângă acesta. Pe partea de vest au fost descoperite câteva oase lungi, oasele piciorului se aflau pe partea de sud, la nivelul de răzuire. Oasele scheletice au aparținut unei femei adulte, tibia și radiusul ar putea fi ale unui copil, deci și aceasta poate fi o înmormântare dublă. Acest mormânt a fost rotunjit cu același șanț circular ca și mormântul 18. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Fragment de ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și temperată în nisip, cu margine liniară. Decorată cu o nervură de potcoavă. L.: 9,7 cm; l.: 11,7 cm, r.: 18 cm. Dată: 6.2010.10.1748. (Pl. 9/15)

Ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și ciob de corp călit în nisip. L.: 6,9 cm; lățime: 6 cm. Rn.: 6.2010.10.1749.

Ciob din ceramică neagră, lucrată manual, zdrobită și călită în nisip, cu bază concavă. Î.: 2,1 cm; lățime: 4,4 cm; adâncime: ~4 cm. Rn.: 6.2010.10.1750.

Mormântul 67, locul 48/ locul 67

Groapă funerară ovală, 1.: 100 cm, lățime: 63 cm, adâncime: 15 cm. NV-SE, 310-130°. Rit: fără date. Pe baza orientării și formei, ar putea fi un mormânt de copil. Nu au existat rămășițe umane; singurele descoperiri au fost fragmente mici. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Inventar funerar: ceramică neagră, lucrată manual, zdrobită și cioburi de cadavre temperate cu nisip. Lățime: 3,5 cm; lățime: 4 cm; 12.: 2,5 cm; 13.: 1,4 cm. Rn.: 6.2010.10.1751.

Mormântul 68, locul 49/săptămâna 68

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 123 cm, lățime: 56 cm, adâncime: 10 cm. NV-SE, 300-120°. Rit: fără date. Pe baza orientării și formei, ar putea fi un mormânt. Nu au existat nici rămășițe umane, nici descoperiri. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 69, locul 50/ locul 69

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, L: 144 cm, lățime: 65 cm, adâncime: 30 cm. AV, 270-90°. Rit: fără date. Pe baza orientării și formei, ar putea fi un mormânt. Nu au existat nici rămășițe umane, nici descoperiri. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 70, obnr 39/ snr 70 (Pl. 10/6)

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 250 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 40 cm. WE, 280-100°. Mascul maturus întins pe spate. Mormântul era situat sub mormântul 48, în aceeași groapă, cu orientare opusă. Brațele bărbatului erau încrucișate deasupra stomacului, lungimea corpului era de 150 cm. Lipseau multe oase, aveam oasele picioarelor, antebrațelor, mâna stângă, craniul. Rândul de dinți era incomplet, lipseau oasele piciorului, pelvisului, pieptului. Lângă craniu a fost descoperită o suliță de fier, bănuim că al doilea cuțit din mormântul 48 a aparținut inițial acestui mormânt. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Inventar funerar: suliță lungă din fier, rombică, striată, corodată. Urme textile pot fi observate pe alveolă și lamă. L.: 47,8 cm; lățime: 6,3 cm; diametru alveolă: 2,7 cm. Nr.: 6.2010.10.1739. (Pl. 9/17)

Mormântul 71, obnr 51/ snr 71

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 230 cm, l.: 120 cm, adâncime: 50 cm. NV-SE, 315-135°. Juveni inhumați. Complet jefuit, au rămas doar câteva oase lungi. Au fost descoperite doar câteva fragmente ceramice necaracteristice (Rn.: 6.2010.10.1753-1761). Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Inventarul funerar: ciob de corp negru, lucrat la roată (?), temperat cu nisip, la exterior lustruit, canelat. La exterior este vizibilă decorațiunea de tip plasă lustruită. L.: 3,7 cm; l.: 3,9 cm. Rn.: 6.2010.10.1752. (Pl. 9/16)

Mormântul 93, obnr 67/ snr 93

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 168 cm, lățime: 88 cm, adâncime: 41 cm. NV-SE, 300-120°. Rit: fără date. Pe baza orientării și formei, ar putea fi un mormânt. Nu au existat rămășițe umane; singura descoperire a fost o carapace de broască țestoasă. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 107, obnr 81/ snr 107 (Pl. 10/7)

Groapă funerară ovală, 1.: 200 cm, lățime: 95 cm, adâncime: 14 cm. SV-NE, 240-60°. Femelă adultă întinsă pe spate. Capul scheletului era întors spre dreapta, umerii ușor ridicați, mâinile și picioarele lipseau. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 108, obnr 82/ snr 108

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 113 cm, lățime: 68 cm, adâncime: 30 cm. NE-SV, 60-240°. Rit: fără date. Nu au fost găsite repere. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 127, mormântul 127/ mormântul 127

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 154 cm, lățime: 71 cm, adâncime: 33 cm. NV-SE, 315-135°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, a apărut în același grup cu mormintele similare 178, 181, 185, 186, 196, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 161, obnr 115/ snr 161 (Pl. 10/8)

Groapă funerară ovală, 1.: 138 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 20 cm. EW, 80-260°. Infans I întins pe spate. Au rămas doar părți ale craniului, maxilarului, humerusului drept și oasele lungi ale picioarelor. Lungimea scheletului lățime 83 cm. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene.

Mormântul 162, obnr 116/ snr 162 (Pl. 10/9)

Groapă funerară ovală, 1.: 170 cm, l.: 94 cm, ad.: 16 cm. EW, 80-260°. Infans I sau II întins pe spate. Din oase au rămas doar craniul fragmentat, oasele lungi și pelvisul. Lângă umărul stâng se poate găsi o piatră, L.: 8,5 cm. Rn.: 6.2010.10.1788.

Mormântul 178, obnr 132/ snr 178

Groapă funerară ovală, 1.: 130 cm, lățime: 70 cm, adâncime: 22 cm. NV-SE, 315-135°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 181, 185, 186, 196, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 181, obnr 128/ snr 181

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 170 cm, lățime: 66 cm, adâncime: 28 cm. NE-SV, 45-225°. Rit: fără date. Singurele descoperiri au fost niște ceramică

necaracteristică, descoperită în același grup cu mormintele similare 127, 178, 185, 186, 196, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Inventarul mormintelor:

Ceramică gri, lucrată manual, zdrobită și ciob de corp călit în nisip. L.: 4,4 cm; lățime: 4,5 cm. Rn.: 6.2010.10.1790.

Ciob de ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și tratată cu nisip. L.: 2,5 cm. Rn.: 6.2010.10.1791.

Mormântul 185, locul 130/ locul 185

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 146 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 52 cm. NE-SV, 45-225°. Rit: fără date. Singura descoperire a fost o carapace de broască țestoasă, descoperită în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 186, 196, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Detalii despre carapace: 1 plastron: 1.: 146 mm, 1 carapax: 1.: 152 mm, sex: feminin.

Mormântul 186, obnr 131/ snr 186

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 158 cm, lățime: 65 cm, adâncime: 51 cm. NV-SE, 320-140°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, cu excepția carapacilor de broască țestoasă. Mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 196, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Detalii despre carapace: 1 plastron: 1.: 148 mm, 1 fragment de carapax, sex: feminin. 1 fragment de plastron, 1.: 62 mm, lungimea calculată a plastronului: 145 mm, 1 fragment de carapax (3/4 parte), lungimea calculată a carapaxului: 154 mm. Cele două părți aparțin aceleiași broaște țestoase, sex: feminin.

Mormântul 196, locul 137/ locul 196

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 150 cm, lățime: 85 cm, adâncime: 40 cm. NV-SE, 315-135°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, cu excepția carapacilor de broască țestoasă. Mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 186, 197, 199, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Detalii despre carapace: 1 fragment de plastron, L: 67 mm, lungimea calculată a plastronului: 118 mm, 1 carapax: 1.: 132,5 mm, sex: feminin. 1 fragment de plastron, 1.: 81 mm, lungimea calculată a plastronului: 145 mm, 1 fragment de carapax, lungimea calculată a carapaxului: 155 mm, sex: feminin.

Mormântul 197, locul 138/ locul 197

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 135 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 36 cm. NE-SV, 60-240°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, cu excepția carapacilor de broască țestoasă. Mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 186, 196.

200, 204. Umplutură: humus maro cu incluziuni galbene. Detalii despre carapace de broască țestoasă: 1 fragment de plastron, 1.: 106 mm, lungimea calculată a plastronului: 187 mm, sex: feminin. 1 plastron, 1.: 145 mm, sex: feminin.

Mormântul 199, locul 139/ locul 199

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 150 cm, lățime: 70 cm, adâncime: 38 cm. NV-SE, 315-135°. Rit: fără date. Nu au fost găsite dovezi, mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 186, 196, 197, 200, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 200, obnr 140/ snr 200

Groapă funerară ovală, L: 145 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 42 cm. NV-SE, 330-150°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 186, 196, 197, 199, 204. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene.

Mormântul 204, obnr 144/ snr 204

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 150 cm, lățime: 80 cm, adâncime: 40 cm. NE-SV, 45-225°. Rit: fără date. Nu au fost descoperite, cu excepția carapacilor de broască țestoasă. Mormântul a apărut în același grup cu mormintele similare 127, 178, 181, 185, 186, 196, 197, 199 și 200. Umplutură: humus brun cu incluziuni galbene. Detalii despre carapacea de broască țestoasă: 1 fragment de plastron, 1.: 65 mm, lungimea calculată a plastronului: 151 mm, sex: feminin. 1 plastron, 1.: 115,5 mm, 1 carapax, 1.: 123,4 mm, lățime: 117 mm, sex: feminin (?).

Mormântul 240, locul 177/ locul 240

Groapă funerară dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, 1.: 150 cm, lățime: 55 cm, adâncime: 16 cm. NS, 340-160°. Înhumat infans II sau juvenis. Groapa funerară se afla între două dune de nisip, a fost săpată în stratul gros de humus, motiv pentru care a ieșit la iveală în timpul tăierii solului vegetal cu mașinile, astfel încât a putut fi găsit doar fundul mormântului. Din schelet a rămas doar un fragment de pelvis. Inventar funerar: Ceramică brună, lucrată manual, zdrobită și ciob de cadavru temperat cu nisip. L.: 5 cm; lățime: 3,4 cm. Rn.: 0.2010.10.1792.

Ritul de înmormântare

Din cauza dezordinii accentuate a cimitirului, în multe cazuri este dificil să se determine cu exactitate ritul, deoarece multe dintre morminte nu conțineau rămășițe umane. Aceeași problemă apare și la examinarea orientărilor. Chiar dacă avem rămășițe umane în înmormântare, acestea sunt dezordonate, astfel încât se poate examina doar orientarea principală a gropii funerare, nu și corpul. La Szeged-Kiskundorozsma-Sandcar 4 există în total 34 de elemente care pot fi numite morminte, dar nu toate pot fi legate de epoca fierului.

Fig. 3. Catalogul mormintelor (Md: Direcția principală).

Fig. 4. Inventarele principale ale mormintelor.

Pozițiile mormintelor sunt diferite; nu există un sistem în cimitir, caracteristică generală a perioadei (Jerem 1972, 78). Mormintele 30, 32, 39, 44, 56, 57, 27, 67 și 78 sunt oarecum aliniate, dar celelalte morminte din jur nu pot fi conectate perfect la acest rând. Există o altă concentrare pe un mic deal, la vest de rândul menționat, unde se află o parte din „cenotafe", și anume mormintele 127, 178, 181, 185, 186, 196, 197, 199, 200 și 204. În total, există aproximativ trei grupuri de morminte: 1. rândul și mormintele din apropiere; 2. mormintele de pe micul deal (mormintele 127, 178 etc.); 3. și mormintele 107, 108, 161 și 162 în partea de nord-vest a sitului.

Întrucât excavatorii le-au descris pe toate ca fiind morminte, potrivite structurii cimitirului, iar caracteristicile au forma și orientările similare cu alte morminte, în plus, puține dintre ele aveau cioburi de ceramică în inventar, nu au existat suprapuneri și nu există niciun indiciu care să arate că aceste morminte aparțin unei alte perioade, am concluzionat că din cele 19 cenotafe, unele pot fi legate de cimitirul din epoca fierului. Numărul unor astfel de morminte este improbabil de mare (19 din 34), dar nu există niciun argument care să susțină cronologia celor de pe dealul mic (grupa 2) și datarea mormântului 240 situat departe de celelalte. Întrucât este imposibil să le verificăm cu siguranță, aceste morminte vor fi tratate doar acolo unde este necesar. În acest sens, din totalul de 34 de morminte, 23 au fost cu siguranță legate de epoca fierului, iar dintre aceste 23 de morminte, 8 sunt cenotafe.

Ritul dominant - ca în majoritatea cimitirelor din secolele V-IV î.Hr. - este înhumarea, observată în 15 cazuri, dintre care în 7 cazuri poziția este nedefinită, în 7 cazuri morții erau întinși pe spate, iar în 1 caz contractați. Posibilitatea ca unele dintre mormintele cenotafelor să fi fost incinerate este foarte puțin probabilă, deoarece săpătorii nu au găsit nici oase incinerate, nici cenușă.

Ritul contracției din perioada La Tene din Marea Câmpie Maghiară este de obicei interpretat ca influență a populației din epoca scitică (cultura Vekerzug), prin urmare, acest obicei este ciudat în cultura La Tene (Maraz 1981, 99), deși apare sporadic (Almassy 1998, 75). Deși cimitirele din perioada scitică prezintă, de asemenea, diferențe mari, de exemplu, în Tapioszele contracția este aproape exclusivă; în Szentes-Vekerzug nu este caracteristică. Explicația poate fi originea etnică mixtă a perioadei scitice. Conform lui Kemenczei (2001, 16), contracția este comună în zona în care a trăit anterior cultura Mezocsat pre-scitică. Kiskundorozsma este situat lângă granița de sud a culturii Vekerzug, așa că putem interpreta acest lucru ca un element scitic. Însă principalele caracteristici ale cimitirului

nostru indică fără echivoc grupul Srem, iar în Voivodina există câteva exemple de contracție (Pecine, Zemun-Asfaltna baza, Vagan) încă din faza Kalakaca (Medovic 2003, Abb. 3). Din grupul Srem pot fi menționate paralele din mormântul 2 Stubarlija (Medovic 2007, 13), mormântul 19 Doroslovo (Trajkovic 2008, 44) și poate mormântul 6 Vinkovci-NAMA (Majnaric-Pandzic 2003, Abb. 2). Medovic subliniază influența estică în grupul Bosut, deci este posibil ca ritul contracției să fi pătruns în grupul Bosut dinspre est. Prin urmare, este dificil de stabilit originea contracției în cimitirul Kiskundorozsma, deoarece atât efectul culturii Vekerzug, cât și al grupului Srem par a fi plauzibil.

Dominația inhumării este generală și răspândită de la HaD până la sfârșitul LT B2 în Europa Centrală. În Balcanii de Nord, ritul se schimbă de la incinerare la inhumare după grupul Dalj-Doroslovo (Medovic-Hansel 2006, 495). Ritul de inhumare este tipic și în cimitirul în cauză, însă ritul „cenotafelor” nu poate fi reconstituit. Prin urmare, se poate presupune că în cimitirul Kiskundorozsma se practica exclusiv inhumarea. Acest lucru se diferențiază de cultura Vekerzug din Marea Câmpie Maghiară, deoarece ritul acesteia din urmă era mixt. În același timp, cimitirul de la Kiskundorozsma are paralele bune cu cimitirele de inhumare din grupul Srem (pentru un istoric detaliat al cercetărilor, vezi: Medovic-Hansel 2006, 489-491; Medovic 2007, 78).

În ceea ce privește poziția decedaților, se poate observa că brațele erau încrucișate deasupra pieptului sau a stomacului. Din cauza acestei perturbări, există doar puține exemple clare (mormintele 45, 48 și 70), cu analogii în cimitirele din grupul Srem (Medovic 2003, Abb. 4; Medovic-Hansel 2006, 491, Taf. IX; Medovic 2007, 87; Trajkovic 2008, 44). În unele cazuri, decedați erau înveliți într-un fel de giulgiu, deoarece urme de materiale textile sunt vizibile pe soclul și lama sulițelor din mormintele 48 și 70. Aceste două morminte au fost săpate exact în aceeași groapă, iar războinicii erau așezați unul sub celălalt și unul deasupra celuilalt, cu orientare opusă (vest-est și est-vest). Înmormântările duble nu sunt rare în epoca fierului, dar acest mod este unul rar. Se pune întrebarea dacă au fost puse în mormânt în același timp sau dacă cea superioară a fost îngropată mai târziu? Descoperirile nu indică nicio secvență cronologică; cu toate acestea, este rezonabil să presupunem o relație strânsă între războinici. În cazul situației analoge din cimitirul LT Bl/2 din Menfocsanak, a doua înmormântare a fost ulterioară (Vaday 2006). Mormântul 18 de la Vinkovci-NAMA poate fi, de asemenea, similar, acolo, deasupra mormântului unui bărbat, a fost înmormântată și o femeie (Majnaric-Pandzic 2003, 488, fără ilustrație).

În unele „cenotafe” (93, 185, 186, 196, 197 și 204) nu au existat rămășițe umane în gropi, ci doar carapace de broască țestoasă. Cu toate acestea, acestea nu erau întotdeauna complete, în 6 cazuri fiind găsită doar partea superioară sau inferioară a carapacei de broască țestoasă: în mormintele 93, 196 o parte superioară, în mormântul 197 două părți superioare, în mormântul 204 o parte inferioară. Broasca țestoasă aparține speciei Emys orbicularis, iar principala întrebare este, desigur, dacă broaștele țestoase au fost sau nu bunuri funerare? Conform opiniei lui Gy. Gyorffy, pare logic ca broaștele țestoase să nu fi fost bunuri funerare, așa că femelele țestoase s-au dus acolo să depună ouă și au murit cumva. Dar faptele contrazic această afirmație: în unele cazuri există o singură parte a

carapacei, în alte cazuri găsită pe fundul gropii, care este mai adâncă de 10 cm. Există două date care arată prezența broaștelor țestoase în reprezentările din epoca fierului. În imnurile lui Hermes/Mercur găsim o poveste despre fabricarea primei lire: Hermes a făcut-o dintr-o carapace de broască țestoasă, iar de atunci broasca țestoasă a devenit un animal sacru al lui Hermes. 2) Există o reprezentare a unei broaște țestoase pe o centură Villanova II din Monterozzi 2 (Magee 2010, 121). Deși ambele argumente sunt plauzibile, este mai probabil ca broaștele țestoase să nu fi fost bunuri funerare.

Fig. 5. Raporturile ritului.

Din cauza perturbării puternice a mormintelor, există date precise doar pentru 44% din morminte (10 morminte din 23). Aceste date nu au valori proiective și prezintă o imagine total mixtă. Luând în considerare orientările îndoielnice și mormintele cenotafice, și examinând doar orientarea principală a gropii funerare, se poate observa dominația direcției principale nord-vest-sud-est, urmată de direcțiile principale vest-est și nord-est-sud-vest. Nu a putut fi definită nicio legătură între rit, sexul și vârsta defunctului și orientare; orientarea nu era strict legată de ritul funerar.

Fig. 6. Orientări definite ale mormintelor.

Considerând analogiile, în Szentlorinc și Beremend se poate observa dominația direcției principale vest-est, cu 71%, urmată de direcțiile principale nord-vest-sud-est (cu 9%) și nord-est-sud-vest (cu 8%) (Jerem 1968, 175; Jerem 1972, 69, 74). Din cimitirele grupului Srem, Vinkovci-NAMA prezintă aceeași imagine mixtă: 2 VE, 1 NE-SV, 2 SE-NV, 1 NS, 1 SV-NE (Majnaric-Pandzic 2003), la fel ca și în Stubarlija: 1 EV, 1 VE, 1 NV-SE, 1 SE-NV, 2 NE-SV (Medovic 2007). Deși există un număr mic de morminte la Doroslovo, cel mai mare număr este și acolo în direcția NV-SE (Trajkovic 2008). În Marea Câmpie Maghiară din perioada pre-scitică (Patek 1990) și în cultura Vekerzug, direcția principală dominantă este cea a WE în multe cimitire, de exemplu Vamosmikola 71% direcția principală WE, Tapioszele 50% WE, 32% NE-SV, Szentes-Vekerzug 91% WE, Chotin 65% WE (Parducz 1969, 228). Aceeași este situația în unele dintre cimitirele cheie din Balcani (de exemplu, Brezje, Sanski most) și în faimosul cimitir din Hallstatt (Jerem 1968, 174).

Dacă se presupune că pentru cenotafe există un singur decedat, putem număra 26 de persoane, altfel 18. Din cele 8 înmormântări de copii, 3 cazuri sunt înmormântări duble (o dată cu un bărbat, de două ori cu o femeie), prin urmare, în aceste cazuri se pot presupune grupuri de morminte familiale. Înmormântările duble copii-adulți sunt cunoscute din multe situri, de exemplu Szentlorinc (Jerem 1968, 175), Vinkovci-NAMA (Majnaric-Pandzic 2003), Stubarlija (Medovic 2007), sau din cultura Vekerzug: Csanytelek-Ujhalastd (Galantha 1984, 11) și Tapioszele (Parducz 1966, 39), prin urmare, poate fi considerat un fenomen general în epoca fierului.

Trei elemente pot fi asociate cu cimitirul: șanțul circular care înconjoară mormintele 18 și 58; șanțul dreptunghiular deschis pe o parte din jurul mormântului 27; și șanțurile și gropile din jurul mormântului 93 (Fig. 10). Este o opinie generală că arheologii presupun că tumuli

deasupra șanțurilor, dar nu există dovezi solide. Fig. 10 - Caracteristicile din jurul mormântului 93.

decență care să o susțină la Kiskundorozsma. Acest element ritualic este cunoscut din cultura Vekerzug, de exemplu Algyd (Scholtz 2001,107), mormântul 145 Sandorfalva-Eperjes, Tarnamera, Tarnabod, Tiszavasvari, Chotin și are paralele și în regiunea stepei (Galantha 1985, 116-118). În epoca fierului târzie, ritul de a face șanțuri este prezent de la bun început, deși diferă puțin, deoarece șanțurile se unesc între ele și conturează locurile funerare, grădinile funerare. Conform lui Neugebauer (1996, 130), ritul de a face șanțuri este comun atât în est, cât și în vest în La Tene timpuriu și mediu, dar parțial poate fi observat în cultura Câmpului de urne, cultura Hallstatt, La Tene târzie și epoca romană. Situri din epoca fierului târzie cu șanțuri sunt cunoscute la Palarikovo (Benadik 1973), Inzersdorf (Neugebauer 1996), Pottenbrunn, Mannersdorf (Ramsl 2002; 2010), Menfocsanak (Uzsoki 1987; Vaday 2006), Szomod-Kenderhegy (Vadasz 1987) etc. Din teritoriul sudic al Marii Câmpii Maghiare, singurul exemplu este Szentes-Berekhdt (Daranyi 2011). Nu există paralele cunoscute din grupul Srem. Este posibil ca acest obicei să provină atât din cultura scitică, cât și din cea La Tene, sau poate că paralelele din Balcani lipsesc.

În jurul mormântului 93 exista un sistem de șanțuri care mărginea o zonă dreptunghiulară, spartă în multe locuri (poate intrări?). În interiorul zonei a fost investigată o groapă - cultică? - unică (onr 38/ snr 47) în care au fost găsite plăci de țiglă ușor arse, așezate în straturi în groapă. Chiar în afara șanțurilor se afla o fântână sau o groapă adâncă de 2 m (onr 89/ snr 118). Pe lângă acest lucru, mormântul 93 a fost săpat în șanț, singurul obiect funerar descoperit fiind o parte dintr-o carapace de broască țestoasă. Ceramica necaracteristică îngreunează interpretarea și pune sub semnul întrebării utilizarea simultană a caracteristicilor. Legătura lor poate fi presupusă doar din pozițiile lor. Deoarece lipsesc analogiile, funcția cultică a locului și a caracteristicilor poate fi doar presupusă.

Bijuterii

Două dintre fibulele Certosa au un nod mic, la a treia nodul era rupt (Pl. 9/1-3). Două fibule Terzan tip XIII (Terzan 1976, 338) au structură de arbaletă; din cauza stării lor proaste

Subtipurile nu pot fi definite. În Marea Câmpie Maghiară, tipul Certosa apare rar, analogii fiind cunoscute de la Tapioszele (Parducz 1966, 89, pl. LXII/3), Sajopetri (Szabo 2007, 314) și Pi§colt (Nemeti 1988, fig. 5/1). Totuși, tipul Certosa este unul dintre obiectele caracteristice ale grupului Srem (Medovic!: 2003, 106; Medovic-Hansel 2006, 491; Garasanin 1973, 651; Ljustina 2010, 61), cu numeroase analogii de la Adasevci și Vucedol (Medovic-Hansel 2006, Taf. IV-V; VII), Stubarlija (Medovic 2007, 89), Doroslovo (Brukner 1959, 8) sau Vinkovci-NAMA (MajnariCPandzic 2003, Abb. 3; 6). Deja în cercetările timpurii

s-a sugerat că unele tipuri de Certosa ar putea continua să existe și după utilizarea lor generală din secolul al IV-lea î.Hr. (Primas 1967), iar structura în formă de arbaletă indică o formă ulterioară (Jerem 1968, 185).

Conform paralelelor maghiare, datarea Beremend este secolul al V-lea î.Hr., dar se poate suprapune cu secolul al IV-lea î.Hr., datorită fibulei Certosa (Jerem 1972, 85-87). Piese de la Szentlorinc (Jerem 1968, fig. 19/3.1-2; 20/9.3; 23/29.5) pot fi datate puțin mai devreme, de la 420 la 300 î.Hr. (de la sfârșitul LT A până la începutul LT B2) datorită paralelelor și influențelor La Tene. Terzan (1976, 435) a fost de aceeași opinie, indicând secolul al IV-lea î.Hr. (LT B). Conform lui Gleirscher (1996, 260), subliniind contextul Hallstatt târziu, în Carintia datarea este tot LT A-Bl. În Sopron-Krautacker, datarea broșei cu cap de animal din Alpii Orientali - o variantă a broșei Certosa - este LT A2 (Jerem 1986, Taf. 3), în timp ce în Pottenbrunn broșa Certosa aparține fazei LT A2/B1 (Ramsl 2002). Groapa comună de la Vratnica, care conținea o broșă Certosa, un ac dublu și sulițe similare cu cele găsite în Kiskundorozsma, a fost datată din ultimul sfert al secolului al IV-lea î.Hr. până la începutul secolului al III-lea î.Hr. (Popovid 1996, 111-113). Terzan (1990, 118-119) a datat apariția broșei cu cap de animal din Alpii Orientali la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., dar a afirmat că întrebarea nu este suficient de clară. Piesele de la Stubarlija au fost datate în secolele V-IV-XI î.Hr. (MEDOVid 2007, 89). La Sajopetri, tipul XIII de Certosa a fost datat în faza LT B2 timpurie (Szabo 2007, 314). Pe lângă cele menționate mai sus, și alții sunt de acord că tipul de Certosa poate fi conectat la Hallstatt târziu și La Tene timpuriu (Merhart 1927, 108; Gabrovec 1966, 39; Uenze 1974). Paralelele arată că aria de utilizare a tipului de Certosa este foarte lungă în timp. Având în vedere fluxul rapid de informații din această perioadă (Jerem 1972, 87) și faptul că Certosa există și ea o perioadă lungă de timp, piesele de la Kiskundorozsma pot fi datate de la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. până la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., aproximativ 420-300 î.Hr.

Un ac dublu din fier a fost găsit în mormântul războinic 48 (Pl. 9/8). În tipologia lui Vasic (1982) - bazată pe lucrările lui Maier (1956) și Alexander (1964) - acesta aparține tipului III, poate subtipurilor III d.Hr. Din jurul anului 500 î.Hr., ac dublu este unul dintre cele mai răspândite tipuri de bijuterii din Balcani, provenind de pe teritoriul Bosniei, Macedoniei și Serbiei moderne, probabil din cultura Glasinac. Așadar, este comun în aceste zone, dar sporadic poate fi găsit la nord de râul Sava (Popovic 1996, 111). Conform cunoștințelor noastre, aceasta este prima piesă din Ungaria modernă, fără paralele din cimitirele din grupul Srem, dar există o piesă din faza Bosut III de la Gomolava (Vasic 1988, Abb. 1). Pe lângă broșa Certosa, ac dublu este singura descoperire semnificativă din punct de vedere cronologic, deși ac dublu are doar o valoare de datare aproximativă. Conform lui Vasic, tipul III apare încă din Glasinac 4C, la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr., dar înflorește din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. până la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., aproximativ 550-300 î.Hr., ceea ce reprezintă aceeași datare ca și în cazul fibulei de la Certosa, însă sporadic acest tip poate exista și până în secolul al III-lea î.Hr.

În mormântul 27, între picioare (Pl. 8/3), se găsea o amuletă din piatră în formă de semisferă. Singura paralelă a acestui tip rar de obiect funerar provine de la Szentlorinc

(Jerem 1968, 186; fig. 19/3.4; 25/40.2). Materialul din care este confecționată amuleta din piatră este calcar sau semicalcar, originar din Podișul Transilvaniei, care probabil a ajuns în această regiune pe râul Maroș.

Zece mărgele de argint dintr-un colier scos la iveală din mormântul feminin 45 (Pl. 9/4) în jurul gâtului. Analogii sunt cunoscute de la Beremend (Jerem 1972, t. 5/5) și Szentlorinc (Jerem 1968, fig. 25/41.1; 26/44.2). Pe baza paralelelor din Balcani, datând din jurul anului 350 î.Hr., Jerem le consideră de import sudic - în principal grecesc. O altă paralelă mai veche provine de la Krusevica, care este datată în secolul al V-lea î.Hr. (MOS 1990, 98, 190).

Arme

În cimitir au fost descoperite trei sulițe (Pl. 8/2; 9/10, 17), toate având creastă. După raportul dintre soclu și lamă, le putem clasifica în 3 tipuri: 1.) soclu mai lung (mormântul 27), raport soclu-lamă 7:4; 2.) soclu și lamă egale (mormântul 48), raport soclu-lamă 1:1; 3.) lamă mai lungă (mormântul 70), raport soclu-lamă 1:2. Două grupuri pot fi separate în funcție de funcție. Deoarece este mai scurtă, mai ușoară, iar centrul de greutate este la vârf, sulița din mormântul 27 poate fi considerată o suliță de aruncare. Desigur, aceasta poate fi...

folosită și ca suliță de înălțare, dar designul nu indică în primul rând această funcție. Lăncile din mormintele 48, 70 pot fi evaluate ca sulițe de înălțare după dimensiunea, greutatea și centrul de greutate. Prin dimensiunile lor uriașe (45, 48 cm), aceste sulițe de înălțare sunt cele mai lungi din epoca fierului, iar prin forma lor romboidală se pot distinge foarte bine de celelalte tipuri ale culturii Vekerzug și din Transdanubia, deoarece la alte tipuri alveola și lama nu se separă spectaculos și, de obicei, nu au creastă (Jerem 1968, 183-184). Trăsătura caracteristică a grupului Srem este plasarea sulițelor de acest tip în morminte (Medovic-Hänsel 2006, 492; Ljustina 2010, 61). Paralele pot fi menționate de la Szentlorinc, Beremend (Jerem 1968, fig. 23/28.1; 19/3.6, 7; 19/6.1; 24/31.1; Jerem 1972, â. 8/18, 19), din grupul Srem,, Vremvaci Mitrovol, Sremvaseu Adeva. (Medovic-Hänsel 2006, Taf. 1/3; IV/9-11; V/l, 2) și Doroslovo (Trajkovic 2008, 44, 197). Totuși, aceleași tipuri au apărut în cimitirul scitic de la Tâpioszele (Pârducz 1966, pl. XVII/3; LXXII/6), de la Inzersdorf (Neugebauer 1996, 134, Taf. 17) și de la Brezje (Kromer 1959, T. 2/3, 4; 17/7). Prin urmare, acest tip nu poate fi asociat cu nicio cultură sau grup, ci mai degrabă pare o piesă caracteristică unei anumite perioade. Sulițele nu pot fi datate cu exactitate, dar majoritatea autorilor sunt de acord că aceste sulițe lungi au fost folosite de la Hallstatt târziu până la La Tene timpuriu, aprox. secolele V-IV î.Hr. (Neugebauer 1996, 134; Jerem 1968, 177; Ljustina 2010, 62).

Obiecte din piatră

În mormântul 57 a fost găsită o piatră, un dacit vulcanic cu amfibol, și un fragment de piatră de râșniță din mormântul 162, care este o gresie carpatică sedimentară. Ambele pot fi găsite în Podișul Transilvaniei, așadar ar putea ajunge aici pe cale naturală, pe râul Mureș. Punerea pietrelor în morminte este o trăsătură caracteristică în perioada prescitică (Patek 1990, 71; t. 5/22; 7/18; 13/1) și scitică, de exemplu în Tapioszele, Szentes-Vekerzug, Bekescsaba-

Fe'nyes, Hodmezovâsârhely-Kardoskut sau Nogrâdkbvesd (Pârducz 1966, 83). Kemenczei (2001, 18) leagă acest obicei de rolul tot mai mare al agriculturii. Acest obicei poate fi o influență estică, însă în faza Kalakaca au fost găsite și pietre în morminte (Medovic 2003, 101-102), prin urmare este dificil de decis dacă acest obicei provine din nord/est (prescitic, scitic) sau din sud (grupul Bosut).

Ceramică

Două fragmente de pahar pot fi găsite în cenotaful 57 (Pl. 9/13-14). Această formă este numită urnă de Mihâly Pârducz, vas în formă de ghiveci de flori de Irina Lengyel și Erzsebet Jerem și oală de Erzsebet Patek și Csilla Găti. Piesele cu o formă similară, dar de dimensiuni mai mari, ar trebui numite vase în formă de ghiveci de flori sau oale. Vasele cu diametrul și înălțimea marginii de aproximativ 10 cm nu pot fi numite oale; mai degrabă, erau folosite ca pahare pentru băut sau măsurat. Protuberanța lungă nu este un ornament, ci mai degrabă un mâner. Această formă este foarte generală, cu paralele din cultura Hallstatt, de exemplu Halimba (Lengyel 1959, XXXII/2,10), din mormintele prescitice (Patek 1990, t. 23/3), din cultura Vekerzug (Dusek 1966, Taf. XI/10; XVI/12; Pârducz 1966, pl. LVIII/23,24), din Szentlorinc (Jerem 1968, fig. 21/16.3,19.1, 5), Szajk (Gati 2009, a. 4/10) și Stubarlija (Medovic 2007,14).

O palmcup a fost găsită în mormântul 39 (Pl. 8/8), la fel ca și paharul are paralele din suprafețe mari din perioade diferite: Tapioszele (Pârducz 1966, pl. XXVI/10; LVII/14), Balf (Vâlyi 1983, t. III/3), diverse cimitire Hallstatt 11959, 11959; XXXI/11,12; XXXIV/6), Fiizesabony (Patek 1990, p. 5/23), Vinkovci- NAMA (Majnaric-Pandzic 2003, Abb. 7/2) sau Stubarlija (Medovic 2007, 14).

Un ulcior (sau cană) fragmentat este cunoscut din mormântul 48 (Pl. 9/6), cu paralele bune din Vinkovci-NAMA (Majnaric-Pandzic 2003, Abb. 4; 6), Sremska Mitrovica (Medovic-Hansel 2006, Taf. 1/1; VIII/1, 4), Stubarlija (Medovic 2007, 14, 16) și Doroslovo (Trajkovic 2008, 221).

Fragmentul cu decor de potcoavă din mormântul 58 (Pl. 9/15) și probabil fragmentul din mormântul 39 (Pl. 8/10) pot fi definite ca vase/ghivece în formă de ghiveci de flori sau butoi. Aceasta este o formă răspândită (Vâlyi 1983, 100; Jerem 1968, 189; Kemenczei 2001, 33; Gâl-Molnâr 2004, 179), cu analogii din Balf (VÂLYI 1983,1.1/4; III.1/4; 21/16.3, 22/20.1; 25/38.1; 27/54.1, 54.4, 57.1), Se-Doberdo (Gâl-Molnâr 2004, t. 6/2,9/5), Halimba (Lengyel 1959, XXXII/16.16) or. LIX/2; LX/6).

Din mormântul 39 au fost descoperite fragmente ale unei urne sau vas mare, decorat cu un model de plasă lustruit - poate cu grafit. Întrucât se păstrează doar marginea, forma nu poate fi definită cu precizie. Această formă nu este specifică culturii, paralele sunt cunoscute din mai multe situri: Balf (Vâlyi 1983, t. II/3), Szentlorinc (Jerem 1968, 189; fig. 27/53.2-4; 25/40.8), Tapioszele (Pârducz 1966, pl. LVII/213, LVIIH/213, L.V.), (Lâzâr 1951, t. XXVI/2; Lengyel 1959, XXXII/15), Pilismarot (Wollâk 1979, k. 7), Sopron-Krautacker (Jerem et al. 1984, k. 10; 12) Rozvâgy (Hunyady). .19420. .

Din mormântul 39 au fost descoperite două fragmente decorate cu piepteni (PL 8/5-6). Întrucât mormântul a fost grav deranjat, fragmentele se aflau probabil într-o poziție secundară.

În mormântul 39 (Pl. 8/11) a fost descoperit un vas globular cu buză inversată - formă generală, fără semnificație cronologică. Analogii sunt cunoscute de la Halimba (Lengyel 1959, XXXV/3), Se-Doberdo (Gâl-Molnâr 2004, t. 6/7; 7/1), Vâmosmikola (Pârducz 1969, pl. LVII/7) sau Stubarlija (Medovic 2007, 19). Buza liniară, asemenea celei din vasul din mormântul 57 (Pl. 9/12), este considerată caracteristică perioadei Hallstatt târzii (Gâl-Molnâr 2004, 179). Paralele sunt cunoscute de la Balf (Vâlyi 1983, t. 11/12) sau Tăpioszele (Pârducz 1966, pl. XXXII/14, 17).

Fragmentul aruncat la roată din mormântul 18 (Pl. 8/1) a aparținut unui bol, este o formă La Tène obișnuită și probabil se afla într-o poziție secundară în cadrul elementului arheologic.

Deși fragmentul din mormântul 71 (Pl. 9/16) este de dimensiuni reduse, decorațiunea canalizată poate juca un rol de legătură cu grupul Srem, întrucât caracteristica principală a fazei Bosut III C este decorul canalizat (Medovic 1978; 2003; MOS 1990, 76), iar opinii recente leagă așezările Bosut III C de cimitirele din grupul Srem (Medovic-Hänsel 2006).

Două fragmente au avut decor cu grafit lustruit: oala din mormântul 39 și fragmentul din mormântul 71, în ambele cazuri decorul fiind un model de plasă. Acest ornament a fost folosit din HaC, în principal în interiorul bolurilor, dar a existat din HaD și La Tene timpuriu (Gâl-Molnâr 2004, 180; Jerem et al. 1984, nota de subsol 38), cu paralele din Se-Doberdo din HaD2/3 și La Tene timpuriu (Gâl-Molnâr 2004,1.13/4-5), Pilismarot (Wollâk 1979, k. 5/1; 6/1, 3), Csonge (Fekete 1988, k. 3/2, 7), Szajk și Pilismarot-Basaharc (WOLLÂK 1979, 53; GÂTI 2009, 66).

Decorul în formă de potcoavă de pe vasul din mormântul 58 este rar întâlnit. Paralelele provin dintr-o zonă foarte extinsă: Trosmarija (Balen-Letunic 2000, t. 3/2), mormintele Most na Soci 875, 1065, 1698, 2361 (Terzan și al. 1985), Nin (Batovic 1965, Abb. 5), Bodroghalom și Kistokaj (Hellebrandt 1999, 185, fig. 116; pl. LXIV/6; LXXIV/1). Datorită modului simplu de realizare - practic curbarea unui corp de lut - acest decor este general și răspândit.

În ceea ce privește ceramica din cimitir, se poate observa că se pot găsi tipurile generale de vase din perioada timpurie a fierului. Bolul cu margine liniară, fragmentul canelat și decorațiunile lustruite se pot referi la faza Ha târzie, La Tene timpurie, Bosut III C. Cimitirul are doar puține vase - situație similară și în grupul Srem - în cele 23 de morminte există doar 13 fragmente mai mult sau mai puțin importante, în timp ce nu au fost găsite vase complete, iar cea mai mare parte a ceramicii constă din fragmente necaracteristice. În cimitir nu există urme ale tradiției ceramicii La Tene; în timp ce vasele mici sunt tipice și pentru grupul Srem (Medovic-Hänsel 2006, 492, Medovic 2007, 86), iar aceleași forme pot fi

întâlnite în perioadele Hallstatt târzie, La Tene timpurie, din Burgerland (Neufeld/Leitha) până în Transdanubia (Szentlorinc) și chiar mai departe (Majnaric-Pandzic 2003, 490).

Cronologia cimitirului

Atunci când se stabilește cronologia cimitirului, se poate baza pe cele două obiecte metalice principale, fibula și ac dublu. Cea mai probabilă dată de utilizare a cimitirului este de la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. până la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., aprox. 420-300 î.Hr., de la sfârșitul LT A până la începutul LT B2. În grupul Srem se poate compara faza mai tânără, unde fibula Certosa este o descoperire caracteristică, datată între secolele V-IV î.Hr. (Medovic 2003 106; Medovic-Hansel 2006, 492; Medovic 2007, 86; Ljustina 2010, 61). Aceasta corespunde fazei Bosut III C pe teritoriul Voivodinei.

Chiar dacă prezența celtică nu a cauzat o ruptură în cultura materială a populației autohtone din Balcani (Popovic 1996, 124), este posibil ca avansul istoric al culturii La Tene să fi cauzat sfârșitul cimitirului. Deși putem observa legături cu cultura Vekerzug (pietre, șanțuri, poziție contractată), lipsa elementelor funerare caracteristice și a inventarelor (rit mixt, ceramică, pintadere, înmormântări de cai, inele din păr electronic, arme scitice) asigură cu siguranță că oamenii din cimitir nu erau cei din cultura Vekerzug. Pe de altă parte, lipsesc și elementele celtice. Probabil că populația care și-a îngropat morții în cimitirul din Kiskundorozsma aparținea unei etnii sudice. Principalele caracteristici au legături puternice cu grupul Srem și cimitirul din Szentlorinc (aparținând tribului panonienilor). Artefactele din aceste cimitire (de exemplu, fibula Certosa, ac dublu, mărgele de sticlă, decorațiuni din grafit lustruit) prezintă legături cu Balcanii de Vest și regiunea est-alpină, ceea ce indică faptul că influențele occidentale au început să ajungă în această regiune, după influențele estice continue din fazele anterioare. Se pare că la sfârșitul epocii timpurii a fierului, legăturile occidentale au schimbat culturile acestei regiuni.

Referințe

Majnaric-Pandzic 1970 Majnaric-Pandzic, N., Cultura celtico-latină în Slavonia și Srijem, Vinkovci.

Majnaric-Pandzic 2003 Majnaric-Pandzic, N., Ein säthallstattzeitliches Gräberfeld in Vinkovci (Nordostkroa-

Medovic, P, Stubarlija: necropola locuitorilor din Feudvar cod Mosorina (Backa), Novi Sad.

Medovic, P.-Hänsel, B., Die Srem-Gruppe - Nekropolen bei den Siedlungen der Bosut-Gruppe, IN: Tasic, N.-Grozdanov, C. (eds.), Omagiu lui Milutin Garasanin, Belgrad, 489-512.

Merhart, G., Archäologisches zur Frage der Illyrer in Tyrol, WPZ, 14, 65-118.

Molnar, B.-Mucsi, M.-Mihältz, I., Istoria cuaternară recentă a porțiunii sudice a Văii Tisei, MFMÉ, 1,5-13.

În Jevtovic, J. (ed.), Maeștrii argintului, Epoca fierului în Serbia.

Németi, I., Necropola latină a lui Pișcolt, Jud. O iapa. I, Thraco-Dacica, IX, 49-73.

Neugebauer, J.-W., Eine frühlatènezeitliche Gräbergruppe in Inzersdorf ob der Traisen, NÖ, IN: Jerem, E.-Krenn-Leeb, A.-Neugebauer, J.-W.-Urban, OH (Hrsg.), The Celts in the Alps, Buda1, W.71.

A. Päl, G., Keita hâz Csanytelek-Ujhalastôn, IN: A kökortol középkorig. Tanulmänyok Trogmayer Otto 60. szuletésnapjära. Din epoca de piatră până în evul mediu. Studien zum 60. Geburtstag von Otto Trogmayer, Szeged, 229-233.

Pärducz, M., Cimitirul din epoca scitică de la Täpiöszele, ActaArchHung, 18, 35-91.

Pärducz, M., Poziția cronologică și culturală a cimitirului din epoca scitică de la Vâmosmikola, ActaArchHung, 21, 227-234.

Patek, E., A Szabo János Gyôzô altal feltârt „preszkita" siranyag. A Füzesabony-Mezôcsat tipusü temetkezések ùjabb emlékei Heves megyeben, Agria, XXV-XXVI, 61-118.

Petres, É., Despre sacrificiile celtice animale și umane, IN: Rezultate recente ale investigațiilor celtice din Ungaria. Conferința Societății Maghiare de Arheologie și Istoria Artei, ActaArchHung, XXIV, 365-381.

Pieta, K., Ocupația celtică a Slovaciei. Epoca latină tânără, Nitra.

Popovic, P., La Tène timpuriu între Pannonia și Balcani, Starinar, XLVII, 105-125.

Primas, M., Zur Verbreitung und Zeitstellung der Certosafibeln, Jahrbuch RGZM, 14, 99-133.

Ramsl, PC, Cimitirul din epoca fierului de la Pottenbrunn. Abordări de cercetare privind fundamentele economice și structurile sociale ale populației din perioada La Tène din Valea Traisen, Austria Inferioară. FÖ, Materialhefte, Numărul 11.

Ramsl, PC, Conectarea zonelor marginale ale bazinului carpatic în perioada timpurie La Tène, IN: Jerem, E.-Schonfelder, M.-Wieland, G. (eds.), Contacte Nord-Sud-Est-Vest în timpul epocii fierului în Europa. Lucrările Conferințelor Internaționale ale Grupului de lucru pentru epoca fierului de la Hamburg și Sopran 2002, Budapesta, 241-257.

Rustoiu, A., Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.en-I. en), BT, 32, București.

Rybova, A.-Soudsky, B., Libenice. Keltskä svatyne ve strednich Cechach. Sanctuarul celtic din Bohême Centrale, Praga.

Scholtz, R., Capitole din istoria cercetărilor privind siturile scitice din comitatul Csongrâd, IN: Havassy, P. (ed.), Giganți în lupte, Gyulai catalogusok, 6, 103-113.

Stanczik, I.-Vaday, A., Keltische Bronzegürtel "Ungarischen" Typs im Karpatenbecken, FolArch, 22, 7-27.

Szabo, M. (Director), L'habitat de l'époque de La Tène à Sajopetri-Hosszü-dülö, Budapesta.

Szöllösi, Sz., Detaliu al așezării Keita din secolul al III-lea î.Hr. Așezare celtică din secolul al III-lea î.Hr., IN: Așezare și săpături de cimitir la granița Dunaszentgyörgy. KÖK, 1, 123-156.

Tankö, K., Brățări din sticlă Keita de la Szurdokpüspöki și Gyöngyöspatá, NMMÉ, XXX, 98-108.

Teleagă, E., Die La-Tène-zeitliche nekropole von Curtuiuseni/Érkôtvélyes (Bihor, Rumänien), Dacia NS, 85-165.

Terzan, B., The Certosaphibe, ArhWest, 27, 317-536.

Terzan, B., Epoca timpurie a fierului în Styria slovenă, Catalog și Monografie, 25, Ljubljana.
Terzan, B.-Lo Schiavo, F.-Trampuz-Orel, N. Extrasele lui J. Szombathy, Catalog în monografii Narodni Muzej,

Trajkovic, D., Depfeld: Necropola din epoca fierului timpuriu de la Doroslovo, Muzeul Orășenesc Sombor, Sombor.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Pl. 1.1. Fotografie aeriană din săpătură pe dealul nordic; 2. Harta sitului realizată prin săpături (de Archeoline LLC).

Pl. 2. 1. Casa 8/8; 2. Casa 20/20; 3. Casa 29/31; 4. Casa 91/121.

Pl. 3. 1-4. Schelete de câini din figurile 8/8, 98/132, 135/191 și 29/31; 5-7. Coarne și tibie de cerb roșu din figurile 8/8 și 124/173.

Pl. 4. 1-6. Cranii și oase de bovine din elementele 29/31, 68/95, 122/171, 125/176, 142/202 și 160/220; 7-8. Schelet și oase de cal din elementele 99/134 și 121/169.

Pl. 5. Selecție din ceramica turnată la roată a așezării (fără scară).

Pl. 6. Selecție din ceramica lucrată manual a așezării (fără scară).

Pl. 7. 1-7. Artefacte din metal și sticlă; 8. Chirpici.

Pl. 8. 1. Mormântul 18; 2-3. Mormântul 27; 4. Mormântul 32; 5-11. Mormântul 39.

Pl. 9. 1. Mormântul 40; 2-4. Mormântul 45; 5-10. Mormântul 48; 11. Mormântul 56; 12-14. Mormântul 57; 15. Mormântul 58; 16. Mormântul 71;

17. Mormântul 70.

Pl. 10. 1. Mormântul 16; 2. Mormânturile 18 și 58; 3. Mormântul 27; 4. Mormântul 39; 5. Mormântul 45; 6. Mormânturile 48 și 70; 7. Mormântul 107; 8. Mormânt

161; 9. Mormântul 162.

vârstă necunoscută preistorie epoca fierului târzie

Planșa 1.1. Fotografie aeriană din excavarea dealului nordic; 2. Harta excavației sitului (realizată de Archeoline LLC).

Planșa 2. 1. Casa 8/8; 2. Casa 20/20; 3. Casa 29/31; 4. Casa 91/121.

Planșa 3. 1-4. Schelete de câini din caracteristicile 8/8, 98/132, 135/191 și 29/31; 5-7. Coarne și tibie de cerb roșu din
caracteristicile 8/8 și 124/173.

Plăcile 4.1-6. Cranii și oase de bovine din caracteristicile 29/31, 68/95, 122/171, 125/176, 142/202 și 160/220;

7-8. Schelet și oase de cal din caracteristicile 99/134 și 121/169.

Planșa 5. Selecție din ceramica prelucrată la roată a așezării (fără scară).

Planșa 6. Selecție din ceramica lucrată manual a așezării (fără scară).

Planșa 7. 1-7. Artefacte din metal și sticlă; 8. Chirpici.

Planșa 8. 1. Mormântul 18; 2-3. Mormântul 27; 4. Mormântul 32; 5-11. Mormântul 39.

Planșa 9. 1. Mormântul 40; 2-4. Mormântul 45; 5-10. Mormântul 48; 11. Mormântul 56; 12-14. Mormântul 57; 15. Mormântul 58; 16. Mormântul 71;

17. Mormântul 70.

Planșa 10. 1. Mormântul 16; 2. Mormânturile 18 și 58; 3. Mormântul 27; 4. Mormântul 39; 5. Mormântul 45; 6. Mormânturile 48 și 70; 7. Mormântul 107;

8. Mormântul 161; 9. Mormântul 162.

INCREMARE ȘI DEPUNERE ÎN CIMITIRUL DE LA LUDAS DIN epoca fierului târziu

Éva TANKÔ-Kâroly TANKÔ

Grupul interdisciplinar de cercetare arheologică MTA-ELTE Budapesta, Ungaria
vindobona.09@gmail.com csisztar@gmail. com

Cuvinte cheie: Epoca fierului târzie, La Tène, oase umane, rămășițe umane incinerate, rug de foc, proces de incinerare, depunere de cenușă, analiză osteologică și arheologică

Acest studiu prezintă un rezumat al rezultatelor obținute prin compararea antropologică și arheologică a rămășițelor incinerate recuperate în cimitirul Ludas-Varju-dulo. Situl reprezintă locul de veci din perioada La Tene timpurie și medie din estul Ungariei, unde a dominat tradiția incinerării.

Pentru a demonstra importanța acestei lucrări, este necesar să oferim o scurtă trecere în revistă a cercetărilor anterioare în acest moment. Prima analiză antropologică asociată cu populația celtică din Ungaria a fost realizată de Nemeskeri și Deak, care au analizat rămășițe din paisprezece situri cunoscute disponibile în anii 1950 (Nemeskeri-Deak 1954, 148-149). Zoffmann (2001) a publicat un studiu antropologic cuprinzător asupra a 137 de indivizi din 35 de situri funerare celtice, însă - similar eseurilor sale anterioare - accentul principal a fost pus pe examinarea osteologică a înhumărilor (Zoffmann 1998; 2000; 2002a; 2002b). Pe lângă aceste studii efectuate în Ungaria, în ultimele decenii a fost examinat și material antropologic din mai multe cimitire celtice din Slovacia - de exemplu Dubnik și Mana (Vlcek 1957; Dacik 1983; Jakab-Vondarkova 1989). Cercetarea a făcut un pas semnificativ înainte odată cu analiza cimitirului din Male Kosihy. Analiza antropologică detaliată a fost efectuată nu doar asupra înmormântărilor, ci și asupra a 45 de înmormântări incinerate. Pe lângă identificarea vârstei și a sexului, au fost examinate în detaliu poziția rămășițelor incinerate în mormânt (un singur grup funerar sau mai multe grupuri funerare), precum și relația spațială dintre indivizi (un singur individ sau mai multe persoane) (Jakab 1995).

În Bazinul Carpatic, cercetătorii s-au concentrat în principal pe inhumări, în timp ce înmormântările cu cremație au primit mai puțină atenție. Între timp, în Franța s-a dezvoltat o nouă abordare arheo-antropologică, deschizând noi căi pentru analiza rămășițelor incinerate. Prin această nouă metodă, nu numai caracteristicile antropologice, ci și anumite semne ale ritului funerar pot fi analizate pe oasele incinerate (Duday et al. 2000, 7-29).

Recenta investigație arheologică de la Ludas a oferit un potențial bun pentru aplicarea noii metode arheo-antropologice. Pentru a sublinia importanța studiului actual, va fi oferită o prezentare generală a cercetărilor funerare privind epoca târzie a fierului din regiune. Aproximativ două sute de cimitire celtice sunt cunoscute până în prezent în nord-estul Ungariei. Doar un sfert din aceste locuri de înmormântare au fost investigate arheologic și/sau rămășițele au fost inventariate. Săpături la scară mai mică sau mai mare au fost efectuate doar în două duzini de cimitire, printre acestea fiind săpăturile de la Matraszolos

(1957-1958: Patay 1972, 353-358), Vac (1969-1974: Hellebrandt 1999, 55-146), Ludas (2001-2002:

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 249-258

Szabo—Tankô 2006) și Sajôpetri (2004-2006: Szabo 2006, 61-71; Szabo étal. 2006, 221-225) pot fi considerate complete și complete. Deși siturile Mâtraszôlôs au fost investigate în urmă cu mai bine de o jumătate de secol, nici datele arheologice, nici cele antropologice nu sunt încă disponibile din aceste situri. Hellebrandt, în studiul său cuprinzător asupra perioadei La Tène din nord-estul Ungariei, a inclus și câteva secțiuni de cimitire mai mici - de exemplu Kistokaj, Radostyân, Muhi - (Hellebrandt 1999) pe lângă concentrarea sa asupra marelui cimitir de la Vac. Importanța operei lui Hellebrandt este incontestabilă; cu toate acestea, analiza antropologică a înmormântărilor lipsește din studiu. Din păcate, descrierile publicate ale înmormântărilor și desenele sunt prea succinte pentru a oferi informații fiabile despre ritualurile funerare. Prin urmare, din aceste motive, un studiu arheologic comparativ bazat pe evidența funerară din regiune nu poate fi realizat în acest moment din cauza dezechilibrului datelor actuale. Spre deosebire de cercetările anterioare, săpăturile de la cimitirele Ludas (Szabô-Tankô 2006) și Sajôpetri (Szabô et al. 2006) au fost finalizate prin metode moderne de documentare detaliate, creând potențial pentru o nouă perspectivă arheo-antropologică axată pe perioada La Tène din această zonă. Analiza rămășițelor de la Sajôpetri este încă în curs de desfășurare, în timp ce rezultatele de la Ludas au fost publicate recent (Szabo 2012). În cazul cimitirului Ludas, au fost disponibile date antropologice din care au fost obținute informații suplimentare privind practicile de înmormântare și riturile funerare.

La locul de la Ludas-Varjù-dûlô a fost descoperit un cimitir ritual care conținea atât înhumări primare, cât și înmormântări prin incinerare din perioada La Tène. Cimitirul conținea 77 de incinerații și 5...

înhumări (Fig. 1) - o proporție din care corespunde altor cimitire La Tène descoperite în nord-estul Ungariei. În această regiune, tradiția funerară cu ritual dual domină cimitirele celtice de-a lungul perioadei. Se pare că există o tendință ca numărul de înhumări să fie semnificativ mai mic decât numărul de incinerări. De exemplu, la Mâtraszôlôs, similar cu Ludas, nu au fost documentate aproape deloc înhumări (Patay 1972, 353). În ceea ce privește practica funerară, Vac și Sajôpetri sunt ușor diferite, deoarece aici mai mult de o treime din înmormântări au fost incinerate (Hellebrandt 1999, 84; Szabo 2006, 62).

Rămășițele scheletice recuperate de la Ludas au fost foarte prost conservate ca urmare a diverselor reacții chimice din solurile locale și a degradărilor microbiene (Mays 2010, 23-27). Rămășițele scheletice ale unui singur individ (înmormântarea 951) se aflau în stare adecvată pentru examinare antropologică, spre deosebire de numeroasele incinerări asupra cărora s-a aplicat metoda arheo-antropologică. Dintre cele 77 de incinerări excavate, 58 de rămășițe funerare erau adecvate pentru analiza osteologică. Fragmentele osoase incinerate din 19 înmormântări fie au pierit, fie se aflau într-o stare foarte proastă. Examinarea a șapte înmormântări multiple, în ciuda stării lor adecvate, s-a limitat la identificarea principalelor

caracteristici antropologice; separarea osteologică a indivizilor prin metodele utilizate în prezent nu a fost posibilă.

Este important de menționat că, în cazul rămășițelor incinerate, analiza acestora este

mult mai limitat în comparație cu inhumările. Deși oasele incinerate sunt mai rezistente la procesele chimice care au loc în soluri decât inhumările, determinarea vârstei, sexului și condițiilor patologice poate fi în majoritatea cazurilor doar estimată. Din punctul de vedere al analizei osteologice, este de o importanță fundamentală ca rămășițele să fie excavate, documentate și ridicate cu mare precauție și minuțiozitate (pentru probleme metodologice generale în arheologie, vezi Mays 2010, 311-322).

Primul pas în analiza osteologică este identificarea principalelor elemente scheletice (craniu, schelet axial, schelet apendicular: pelvis, membre superioare și inferioare) și efectuarea măsurătorilor necesare. Se înregistrează, de asemenea, starea, culoarea, fragmentarea și deformarea oaselor, iar prin aceasta, setul de date compilat ar putea oferi informații despre tratamentul final aplicat corpului: dacă și cum a fost plasat defunctul pe un rug funerar, precum și metoda și circumstanțele procesului de incinerare. De exemplu, variația culorii fragmentelor osoase incinerate (ale aceluiași schelet) implică faptul că rugul ardea cu intensități diferite, iar corpul a fost expus la flăcări de temperaturi diferite. Acest fenomen este denumit ardere heterogenă. În schimb, dacă fragmentele osoase au o culoare uniformă - ardere omogenă/omogenă - întregul corp a fost expus la temperaturi egale (Mays 2010, 324-325). Majoritatea fragmentelor osoase calcinate descoperite la Ludas aveau o culoare omogenă alb-gri sau gri-albăstrui. Rămășițele incinerate de culoare pestriță, gălbui-brun sau neagră - implicând ardere eterogenă - au fost prezente în proporții semnificativ mai mici. Prin urmare, se poate concluziona că la Ludas s-au practicat atât arderea eterogenă, cât și cea omogenă a cadavrelor. Această implicație este susținută în continuare de semnele parabolice detectate pe majoritatea rămășițelor incinerate, care apar în faza inițială a procesului de incinerare, și de fisurile liniare care apar ca urmare a unor temperaturi în general mai ridicate. Fisurile parabolice se dezvoltă la temperaturi relativ scăzute (200°C), în timp ce fisurile liniare evoluează prin expunerea intensivă la temperaturi mai ridicate (700°C) (Mays 2010 322-323). Pentru a stabili mai departe temperatura maximă de ardere, obiectele din bronz topit găsite printre rămășițele incinerate pot oferi îndrumări. Într-o serie de înmormântări, ornamentele din bronz arse și topit indică temperaturi care ating 800-1000°C (punctul de topire al acestui aliaj de cupru depinde de conținutul de staniu. Dacă conținutul de staniu este mai mic de 20%, punctul de topire este în jur de 800-1000°C, Turner-walker 2009, fig. 1/2).

Majoritatea oaselor incinerate înregistrate la Ludas erau de culoare alb-cenușie, bine fragmentate și complet arse, indicând faptul că rămășițele umane au fost manipulate în timpul procesului de incinerare și că fiecare etapă a procedurii a fost îngrijită și controlată. Trebuie menționat aici că nivelul de fragmentare - pe lângă modul de ardere - ar fi putut fi afectat și mai mult de colectarea instantanee a rămășițelor fierbinți, pulverizarea cu apă rece sau spălarea. Din cauza stresului termic, oasele se sfărâmă și mai mult (Sigvallius 1993, 122). Majoritatea oaselor incinerate de la Ludas sunt microfragmentate, iar dimensiunea

medie a fragmentului este de aproximativ 10 mm. Acest nivel de fragmentare face considerabil dificilă determinarea vârstei și a sexului rămășițelor. Pentru a identifica vârsta și sexul indivizilor, aceeași metodă a fost aplicată atât pentru incinerări, cât și pentru înhumări (pentru o discuție detaliată a acestei metode, vezi Mays 2010, 317-320). În timpul analizei, au fost înregistrate și semne de traume și alte afecțiuni patologice care ar putea conține informații valoroase despre stilul de viață al persoanelor decedate.

În urma separării elementelor scheletice, au fost efectuate măsurători detaliate asupra fragmentelor asociate cu fiecare os în parte. Calculele bazate pe aceste măsurători reprezintă prezența anumitor unități anatomice în procente. Masa totală a rămășițelor incinerate variază în general între 100 g și 200 g și nu depășește niciodată 700 g (Fig. 2, Anexa 1). Analizele efectuate în crematoriile actuale au arătat că masa medie a unui adult matur incinerat este de aproximativ 1500-2300 g (Trotter-Hixon 1974, fig. 1). Prin compararea acestor date cu măsurătorile efectuate asupra rămășițelor de la Ludas, se poate concluziona că doar o anumită proporție din oasele selectate au fost de fapt plasate în mormânt.

În această etapă a investigației, în urma colectării datelor antropologice, se pot obține și informații arheologice. În timpul identificării anatomice a fragmentelor osoase, devine clar dacă rămășițele au aparținut uneia sau mai multor persoane. În cazul înmormântărilor multiple, numărul și compoziția fragmentelor indică dacă depunerea mai multor persoane a fost efectuată intenționat sau dacă rămășițele mai multor persoane au fost amestecate accidental în timpul procesului de incinerare. Depunerea intenționată a înmormântărilor multiple poate fi identificată în mod clar prin prezența elementelor scheletice caracteristice aparținând numeroaselor persoane (de exemplu, mai mult de două caput femoris etc.). Înmormântările multiple pot fi suspectate atunci când, alături de rămășițele adulților, apar fragmente osoase ale unui copil sau diferențele de vârstă ale fragmentelor osoase sunt clar distinctive (de exemplu, sunt prezente diferite stadii de fuziune a epifizelor).

0 100 200 300 400 500 600 700 800

Fig. 2. Masa rămășițelor umane incinerate (g) din fiecare înmormântare, indicând proporția fragmentelor osoase identificate antropologic.

La Ludas au fost documentate în total opt înmormântări duble. În două cazuri, rămășițele incinerate a doi adulți (înmormântarea 711, 1009), în cinci cazuri un adult și un copil (înmormântarea 686, 699, 725, 1051, 1267) și într-un caz un nou-născut și un copil (înmormântarea 1139) au fost depuse împreună în mormânt. Uneori, masa fragmentelor osoase incinerate indică posibil înmormântări multiple; de exemplu, înmormântarea 686: 401 g, înmormântarea 711: 646 g, înmormântarea 1050: 672 g (Fig. 3, Anexa 1).

Fragmente osoase aparținând a două persoane au fost în mare parte amestecate și depuse într-o mică grămadă în mormânt (înmormântările 699, 725, 1051, 1139 și 1267). În înmormântările 699 și 1267, rămășițele unei femei adulte și ale unui copil de vârsta Infans I au fost amestecate, mai mult, în cazul înmormântării 725, au fost găsiți împreună un adult de sex neidentificabil și un copil al lui Infans I. Aceste înmormântări ar putea reprezenta două persoane (mamă și copil) care au fost incinerate împreună. În alte cazuri, prezența mai multor persoane este presupusă de depunerea lor separată în mormânt. Din înmormântarea 1009, au fost recuperate un bărbat adult și, alături de vasul nr. 5, o femeie adultă. În înmormântarea 711, lângă rămășițele incinerate ale unei femei adulte în vârstă de aproximativ 24 de ani, au fost documentate fragmente osoase ale unei alte femei adulte în jurul brățării nr. 5 (Fig. 3). Trebuie subliniat că, în acest caz, fragmentele osoase ale celor doi indivizi prezintă semne de expunere la temperaturi diferite, ceea ce implică faptul că au fost incinerați pe ruguri separate. În înmormântarea 686, rămășițele neonatale au fost parțial plasate într-un vas și parțial amestecate cu fragmente osoase ale unui bărbat adult. Este probabil ca în...

Acesta și alte cazuri similare în care incinerarea acestor două persoane a fost efectuată pe același rug. Interpretarea înmormântării 1139 este puțin mai problematică, deoarece printre rămășițele neonatale au fost găsite fragmente de craniu ale unui copil în vârstă de Infans I. Cei doi copii ar fi putut fi incinerați împreună, însă elementele scheletice lipsă ale copilului mai mare ridică probleme pentru care nu avem încă răspunsuri satisfăcătoare. În plus, în unele înmormântări de copii se poate observa absența totală a oaselor craniului. În înmormântarea 1267, printre rămășițele unei femei adulte, au fost detectate oase scheletice incinerate ale unui copil, dar fragmentele de craniu ale sugarului nu erau deloc prezente. Din înmormântarea 1051, printre oasele scheletice calcinate ale unui copil în vârstă de aproximativ 1 an, au fost documentate fragmente de craniu ale unui adult. În acest caz, amestecul

Rămășițele celor două persoane implică incinerarea pe același rug. Până în prezent nu există nicio explicație de ce elementele scheletice ale adultului și oasele craniului copilului au lipsit din mormânt.

Cazul înmormântării 665 este demn de remarcat, deoarece aici erau prezente doar oasele postcraniene, rămășițele craniului fiind absente. O posibilă explicație ar putea fi faptul că, în mormânt, craniul nu a fost plasat, prin urmare, nu a fost incinerat odată cu restul corpului. În înhumările din perioada La Tene, manipularea postumă a corpurilor a fost documentată în unele cazuri - de exemplu, Sajopetri (Szabo 2006, 62) -; prin urmare, nici manipularea similară a corpurilor în timpul procesului de incinerare nu poate fi exclusă. La Ludas, în cazul a două incinerări, au fost detectate semne de manipulare cvasi contemporană. Umplutura înmormântării 954 a fost ulterior deranjată, iar un vas de gătit a fost plasat cu susul în jos în mormânt, o situație similară fiind documentată și înmormântarea 686. Aceste interferențe ulterioare nu au avut ca scop perturbarea inițială a rămășițelor și au demonstrat că interacțiunea cu defunctul nu s-a oprit în permanență odată cu evenimentul înmormântării.

Există unele cazuri în care rămășițele unui individ conțineau fragmente osoase ale unei alte persoane (1038, 1050, 1055 și 1157). Aici - spre deosebire de exemplele descrise mai sus - în loc să fie prezente anumite elemente scheletice, apar doar fragmente aleatorii ale altor indivizi, prin urmare, intenționalitatea poate fi exclusă. Utilizarea aceleiași locații pentru incinerare ar putea explica apariția unor astfel de fragmente osoase aleatorii. Efectuarea incinerării într-o locație utilizată în mod obișnuit, în așa-numitul bustum, este bine cunoscută din lumea celtică - de exemplu Clemency (Metzler et al. 1991); Westhampnett (Fitzpatrick 2000, 24-25, fig. 27) -, dar la Ludas existența unei locații funerare comunale poate fi doar presupusă, deoarece o astfel de structură nu a fost documentată. Cu toate acestea, în majoritatea cazurilor, conform datelor antropologice, este clar că incinerările au fost efectuate în locații diferite.

Rămășițele incinerate ale lui Ludas au fost recuperate din diverse contexte arheologice. Cremațiile erau în general plasate într-o groapă funerară de formă dreptunghiulară, cu pereți drepți și o bază plată. Rămășițele erau fie împrăștiate pe fund, fie îngrămădite într-o mică grămadă. Această grămadă de fragmente osoase putea fi rotundă, ovală sau dreptunghiulară. Ornamentele metalice arse și deformate au fost găsite mai ales printre rămășițele umane, precum și ocazional separat.

Examinând poziția cenușii în mormânt, se poate observa că rămășițele formează fie un cerc, fie un oval, fie un dreptunghi. Se întâmplă adesea în înmormântările din epoca fierului - și la Ludas (de exemplu, înmormântările 655, 660 și 726) - ca oasele incinerate să fie plasate într-un bol sau un borcan mai mare, care funcționa ca urne funerare. Amplasarea

De asemenea, existența rămășițelor umane în recipiente (cum ar fi un vas) este bine cunoscută din înmormântările din epoca fierului. Cel mai recent, Le Goff a analizat diferitele forme de depuneri de oase incinerate în cimitirul La Calotterie din Belgia, datând din perioada La Tene mijlocie. Ea susține că rămășițele depuse în cercuri au fost inițial puse în recipiente perisabile, probabil în pungi din piele sau textile (enveloppe souple după terminologia franceză). De asemenea, ea menționează exemple de depunere dreptunghiulară și împrăștiată a cenușii (Le Goff et al. 2009, 116-123). Analogi pentru recipientele perisabile au fost documentați și în cimitirul din Ludas. Prin examinarea materialului arheozoologic, Meniel (2006, 345-366) a arătat că pozițiile anumitor oase implică utilizarea de recipiente dreptunghiulare în morminte. Pe aceste motive, utilizarea recipientelor perisabile poate fi presupusă cu o relativă certitudine în înmormântările din Ludas.

Cenușa depusă în grămezi circulare a fost, cel mai probabil, plasată în recipiente circulare, cum ar fi în găleți de lemn, coșuri de răchită, pungi din piele sau textile (Fig. 6). În unele cazuri, deasupra grămezilor de rămășițe incinerate, au fost înregistrate ornamente metalice nearse, în principal fibule (de exemplu, 962, 1050, 1057, 1157). Întrucât nu s-a detectat nicio urmă de expunere la căldură pe fibule, este puțin probabil ca aceste obiecte să fi fost părți ale îmbrăcămintei purtate în timpul procesului de incinerare. Acest fenomen ridică posibilitatea ca rămășițele să fi fost plasate în pungi textile ținute împreună de fibule (Fig. 4). Depunerile dreptunghiulare de cenușă - similar cu depunerea dreptunghiulară a oaselor

de animale - au fost probabil puse în recipiente de lemn, de exemplu, tavă de lemn, coș de răchită etc. (Fig. 5).

În cadrul grupului de incinerări, înmormântarea din 1282 reprezintă o practică funerară unică la Ludas. Aici, pe lângă vasele care conțineau ofrande alimentare, majoritatea obiectelor de bronz arse au fost colectate din rămășițele rugului și au fost îngrămădite într-o mică grămadă. Un strat format din cărbune, oase umane incinerate și ornamente din bronz topit implică faptul că vestigiile rugului au fost răzuite în partea de sud a mormântului (Fig. 6). În mod similar, o situație posibil și mai interesantă a fost documentată în înmormântarea 734, unde cea mai mare parte a cenușii a fost plasată în partea de est a mormântului, în afara cutiei de lemn pentru înmormântare (Fig. 7). În aceste cazuri, se poate presupune că rugul a fost ridicat direct lângă mormânt, care, după incinerarea corpului, a fost răzuit în mormânt.

În cele din urmă, merită menționat faptul că printre rămășițele umane incinerate au fost găsite și oase de animale arse. Acesta a fost cazul în majoritatea înmormântărilor cu incinerare excavate la Ludas, însă proporţia

Cantitatea de oase de animale era foarte mică în comparație cu rămășițele umane. Singura excepție a fost înmormântarea 686, unde a fost recuperată o cantitate mare de material arheozoologic ars. Oasele de animale arse au fost, fără excepție, amestecate cu oase umane incinerate în mormânt - spre deosebire de ofrandele alimentare separate - astfel, anumite părți de animale sau animale întregi au fost plasate pe rug împreună cu corpul.

În concluzie, se poate concluziona că analiza rămășițelor umane incinerate, pe lângă informațiile antropologice fizice de bază (cum ar fi determinarea vârstei și a sexului), oferă date despre practicile funerare și circumstanțele depunerii. Din acest punct de vedere, rezultatele arheo-antropologice derivate din cimitirul din Ludas sunt unice în Bazinul Carpatic. Informații similare despre alte locuri de înmormântare din regiune sunt relativ rare. Pe de altă parte, cimitirele La Tène din Franța examinate prin aceeași metodă sunt prea îndepărtate geografic pentru a fi analogi comparativi potriviți pentru estimările populației. Prin examinarea ritului funerar, a devenit clar că modul de construire a procesului de incinerare și circumstanțele rituale ale înmormântărilor documentate în cimitirul din Ludas sunt foarte similare cu detaliile înregistrate în locurile de înmormântare celtice din Bourgogne, Picardia și Champagne-Ardennes (Baray 2003). Cu alte cuvinte, aceste înmormântări conțineau doar anumite elemente scheletice, demonstrând că rămășițele umane incinerate au fost atent selectate dintre vestigiile rugului. Datele arheo-antropologice arată utilizarea în comun a locațiilor de incinerare (rămășițele fragmentate ale altor persoane au fost amestecate cu cenușa decedatului). Poziția diversă a oaselor incinerate în morminte este, de asemenea, interesantă, în plus, existând dovezi ale controlului temperaturii în timpul procesului de incinerare. Pentru a compara datele de la

Ludas cu alte cimitire din Bazinul Carpatic, vor fi necesare mai multe săpături acolo unde se poate aplica abordarea arheo-antropologică. Din acest punct de vedere, analiza antropologică fizică în curs de desfășurare a cimitirului din Sa)6petri-Homoki-szaldskertek va fi semnificativă.

Anexa 1

Rezumatul analizei osteologice a materialului din cimitirul din Ludas

Referințe

Baray, L., Practici și societăți funerare din epoca fierului în bazinul parizian (sfârșitul secolului al VII-lea - al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr.), Paris.

Dacik, T., Anthropologische Analyse der Skelette an dem keltischen Gräberfeld in Maha, IN: Benadik, B., Mana. Keltisches Gräberfeld, Nitra, 149-65.

Duday, H.-Depierre, G.-Janin, T., Validarea parametrilor de cuantificare, a protocoalelor și a strategiilor în studiul antropologic al înmormântărilor secundare prin incinerare. Exemplul necropolelor protoistorice din sudul Franței, IN: Dedet, B.-Gruat, P.-Marchand, G.-Py, M.-Schwaller, M., Arheologia morții, arheologia mormântului în epoca timpurie a fierului. Lucrările celei de-a 21-a Conferințe Internaționale a Asociației Franceze pentru Studiul Epocii Fierului. Lattes, 7-29.

Fitzpatrick, A. P., Ritual, secvență și structură în practicile funerare din epoca fierului târziu din nord-vestul Europei, IN: Pearce, J.-Millett, M.-Struck, M., Înmormântare, societate și context în lumea romană, Oxford, 15-29.

Fig. 1. Ludas-Varju-diilo. Harta cimitirului celtic. 1. înmormântare; 2. înmormântare prin incinerare; 3. urnă mormântă; 4. înmormântare distrusă.

Masa rămășițelor umane incinerate (g) din fiecare înmormântare, indicând proporția fragmentelor osoase identificate antropologic.

Exemple de depunere a rămășițelor umane incinerate și interpretările lor ipotetice.

Poziția rămășițelor umane incinerate în mormântul 711.

Fig. 5. Fibulă din bronz nears pe rămășițe umane incinerate în mormântul 962.

Fig. 6. Cenușă cu oase umane incinerate în partea de sud a mormântului 1282.

Fig. 7. Rămășițe umane incinerate în afara cutiei funerare din lemn din mormântul 734.

Cimitirul Biritual LA Surany-Nitriansky hradok,
DISTRICT NOVE ZAMKY, SLOVACIA

Gertruda BREZINOVA

Institutul de Arheologie, SAS,

Nitra, Slovacia

gertruda.brezinova@savba.sk

Cuvinte cheie: Epoca fierului târzie, cimitir funerar, Slovacia

Cu un plan oval și protejată din nord și vest de un braț al râului Nitra numit Citenka, așezarea tell Surany, Nitriansky Hradok, a fost ocupată de-a lungul preistoriei și până în Evul Mediu. Primele studii de salvare au fost efectuate în 1923 de Institutul Arheologic din Praga, condus de Jan Eisner. Situl a fost cercetat în 1930 de Stefan Jansak, care, pe baza observațiilor de teren, a fost primul care a recunoscut situl ca fiind o acropolă a așezărilor contemporane vecine. Institutul Arheologic din Martin a efectuat studii suplimentare în perioada 1948-1952, conduse inițial de Anton Tocik (1948-1949), care în anii următori (1950-1952) a lucrat în cooperare cu Institutul Arheologic din Praga și Antonin Knor (1952). În perioada 1957-1960, reglementarea cursului râului Nitra și, ca urmare, sub conducerea lui Tocik, Institutul Arheologic al Academiei Slovace de Științe din Nitra a organizat săpături sistematice (Tocik 1962). Unul dintre colaboratori a fost Karol Sedlak, care a produs documentație model a situațiilor de teren și a descoperirilor. Generații de arheologi și-au primit instruirea practică la fața locului (Pl. 1/1).

Excavarea a fost un proiect de recuperare, două treimi din suprafața potențial excavată fiind distruse de noile lucrări de regularizare a râului Nitra. Munca de teren nu a fost doar neobișnuit de extinsă, ci a aplicat și noi metode de excavare, cum ar fi excavarea pe suprafețe urmând un sistem de grilă, asigurarea de blocuri de control, cooperarea interdisciplinară, îndepărtarea mecanică a excavațiilor și un nivel ridicat de documentație uniformă.

Cea mai veche așezare cu patru orizonturi datează din cultura neolitică Lengyel, în timp ce o rondelă a fost identificată ca fiind datată din epoca cuprului. Cea mai semnificativă perioadă de așezare a fost atribuită culturii Mad'arovce, datată pe rând în epoca bronzului timpuriu și începutul epocii bronzului mijlociu (Tocik 1981). Alte descoperiri datează din epoca fierului timpuriu, iar un cimitir ritualic târziu La Tene, împreună cu o așezare celto-dacică fortificată, au fost, de asemenea, investigate. Descoperirile din perioadele romană și migrațională au fost rare, la fel ca și descoperirile slave, constând în ceramică de tip Praga din secolul al VI-lea d.Hr. Cele mai noi caracteristici ale așezării datează din perioada Marii Moraviane (secolul al IX-lea d.Hr.) și din Evul Mediu (secolele al XII-lea-al XIII-lea d.Hr.).

În ceea ce privește epoca fierului târzie, așezarea celto-dacică fortificată fusese deja discutată (Tocik 1959; Pieta 2008; Brezinova 2010). O reconstrucție a intrării a fost

publicată inițial de Tocik (1981); caracteristicile datând de la începutul erei noastre (groapa 4), precum și importurile romane au fost publicate anterior (Pieta 1997a; 1997b). Pe de altă parte, cimitirul bisericesc La Tene Middle parțial distrus (cuprinzând aproximativ opt morminte) de la Zdmecek a fost menționat doar pe scurt în scris (Benadik 1977). Zona Nitriansky Hradok include mai multe situri, majoritatea nepublicate, din această perioadă, a

o așezare la Hoferske și o alta la Vysoky breh. Morminte deranjate sunt cunoscute și din Jdnosszeg (PL 1/2). În ceea ce privește cronologia lor, cele mai recente morminte datează de la sfârșitul secolului al XX-lea.

Nitriansky Hrddok-Zdmecek

În anii 1956-1960 au fost excavate trei morminte funerare și trei morminte incinerare. Un mormânt funerar a fost descoperit în 1949, iar un mormânt incinerare în 1952. Întinderea generală a cimitirului este distorsionată de faptul că aproape două treimi din suprafață a fost afectată de activitatea agricolă și nu există nicio posibilitate de a afla dacă și câte morminte ar putea fi situate în acele părți ale sitului care nu au fost încă examinate. Mormintele au fost concentrate în două zone. În centrul marginii sudice, un mormânt funerar a fost găsit în vecinătatea a trei morminte incinerare, în timp ce alte trei morminte funerare cu o altă înmormântare incinerare erau situate nu departe, în partea de sud-vest a cimitirului. Mormintele funerare nu erau orientate într-o anumită direcție. Descoperirile din mormintele excavate au fost deranjate, iar unele dintre ele au fost avariate în timpul bombardamentului orașului Nove Zamky din 1945. Până în prezent, această necropolă nu a fost complet documentată sau publicată. Unele dintre descoperiri au fost descrise de Benadik (1977), care a datat cimitirul Zdmecek la orizontul celtic celtic plat, cel mai recent, din zona Dunării Mijlocii. În ceea ce privește cronologia și stratigrafia mormintelor, este relevant mormântul funerar 2, cu un schelet feminin din perioada La Tene Mijlocie (LT Cl), găsit sub o colibă celto-dacică (Fig. 2) (Brezinova 2010).

Rămășițele cimitirului biritual din secolul al II-lea î.Hr. și ale așezării fortificate din a doua jumătate a secolului I î.Hr. de pe promontoriul de loess numit Zdmecek au fost excavate în 1948-1952 și 1956-1959. Descoperirile La Tene găsite anterior în această locație au fost depuse la fostul Muzeu Zupne din Nitra înainte de al Doilea Război Mondial. Eisner, Jansak și Szoke au menționat, de asemenea, alte descoperiri. În perioada interbelică, Muzeul Național Slovac din Martin a achiziționat mai multe descoperiri La Tene din colecțiile private ale lui M. Hanus și H. Sughs. Cu excepția unor fragmente sporadice de ceramică caracteristice așezărilor, toate descoperirile menționate provin din morminte deranjate. Au fost găsite, de asemenea, vase intacte, Hohlbuckelring de bronz, o brățară de sticlă și o brățară de lignit. Majoritatea acestor descoperiri s-au pierdut sau au fost deteriorate când Nove Zamky a fost bombardată în timpul războiului.

Mormintele erau concentrate în două locuri: la mijlocul limitei sudice, un mormânt de înmormântare era situat în vecinătatea a trei înmormântări cu incinerație, iar în partea de sud-vest au fost găsite trei morminte de înmormântare împreună cu un mormânt de incinerație nu departe. Orientarea mormintelor era diferită.

Mormânt de înhumare feminină 1/1958, secțiunea E/22 (Fig. 1)

Acest mormânt a fost scufundat în stratul cultural gros de Mad'arovce și, din cauza culorii și structurii sale indistinse de umplutură, a fost recunoscut doar atunci când au fost găsite rămășițe ale scheletului. Groapa funerară avea o formă dreptunghiulară, deformată de prăbușirea pereților. Scheletul feminin de mărime medie stătea întins pe spate, cu orientare aproximativ EW. Oasele extremităților inferioare au fost complet conservate, în timp ce cele superioare au fost conservate doar parțial; cutia toracică a fost în mare parte consumată, iar craniul lipsea. Între femure a fost găsită o mandibulă de porc. Două fibule de bronz, conservate în mare parte prin produse de coroziune (2) și 40 de mărgele de sticlă (3) erau situate deasupra pelvisului. O vază în formă de sticlă (1) era situată în dreapta picioarelor. Aceste artefacte s-au pierdut.

Vază în formă de sticlă cu corp biconic; omfal mic plasat central; partea superioară decorată cu o linie grosieră mai lată, cu caneluri oblice; negru-gri; dimensiuni: înălțime 16,9 cm; diametrul gurii 12 cm; diametru maxim 18,8 cm; diametrul bazei 9 cm.

Două fibule din bronz, cu construcție articulată, cu șnur exterior și cu picior conectat la arc, pe care se află două butoni mici; relativ bine conservate; lungime: 4,4 cm.

Colier format din 40 de mărgele discoidale din sticlă albastru închis; diametru 0,7-1,6 cm; grosime: 0,25-0,9 cm.

Mormânt de înhumare feminină 2/1958, secțiunea E/21 (Fig. 2; Pl. 2)

Mormântul era situat sub o colibă celto-dacică ulterioară. Conturul gropii funerare a fost dezvăluit după excavarea fundației colibei. Avea o formă dreptunghiulară regulată, cu pereți perpendiculari și fund plat, parțial scufundată în loess și în umplutura unui șanț din cultura Lengyel. Lungimea sa era de 200 cm, lățimea de 70 cm și se afla la 265 cm sub suprafață. Scheletul feminin, relativ bine conservat, stătea întins pe spate; craniul era ușor ridicat și întors spre stânga, brațele fiind plasate de-a lungul corpului, având o orientare SSV-NNE. Au fost găsite fragmente din două fibule de fier.

lângă claviculă; două fibule de bronz și o altă fibulă de fier se aflau pe partea stângă a cutiei toracice; o brățară de sticlă a fost găsită pe scapularul stâng; și, în final, un lanț de fier din centură a fost plasat între coaste și pelvis.

Broșă din sârmă de bronz, construcție dintr-o singură piesă, cu triplu arc extern pe arc, terminat cu o spirală; lungime 4 cm (Pl. 2/3).

A doua fibulă similară, atunci când a fost scoasă din mormânt, avea un arc puternic corodat și un arc rupt (PL 2/2). 3. Fragmente din probabil două fibule de fier, una cu rămășițele arcului, cealaltă cu știftul și placa de prindere a arcului.

Broșă fragmentată din fier, cu arc conservat cu fragmente de arc și ac, fără alte caracteristici diagnostice; lungimea arcului: 7,4 cm.

Lanț-curea din fier, puternic corodat, cu zale conectate prin inele și secțiuni răsucite, dintre care una avea un capăt sferic; diametrul inelelor: aprox. 1,8 cm; lățimea părților răsucite: 1,4 cm (Pl. 2/4-7).

Brățar din sticlă albastră cu nervuri laterale și o parte centrală foarte convexă, parțial segmentată cu mărgele groase și late, asemănătoare unui decor răsucit; trei titluri netede alternează cu linii ondulate albe, asemănătoare firelor. Un decor discontinuu similar se găsește și pe margini; diametru: 9,3 cm; lățime: 2 cm; grosime: 1,2 cm (Pl. 2/1; Fig. 2/3).

Mormântul de înhumare 3/1958, secțiunea E/21-10, SV-NE (Pl. 4/1)

Mormântul a fost scufundat în stratul cultural Madarovce, de culoare gri deschis. Când scheletul a fost observat pentru prima dată, conturul mormântului era neclar. Fundul gropii avea o adâncime de 170 de grade de la suprafață. Scheletul bine conservat aparținea unui individ matur; acesta stătea întins pe spate, orientat spre sud-vest-nord-est, cu brațul drept și piciorul stâng ușor îndoite și întinse; vertebrele superioare erau rupte. Nu s-au găsit obiecte funerare împreună cu scheletul, deși chiar deasupra scheletului a fost găsită o broșă incompletă din fier (1).

Parte dintr-o broșă din fier puternic corodată, cu piciorul conectat la arc, care nu s-a păstrat; lungime: 8,5 cm (Pl. 4/1).

Mormânt de înhumare 1/49, femeie

Mormântul a fost descoperit după ce scheletul fusese scos la iveală la o adâncime de 155 cm în stratul cultural. Groapa funerară nu diferea ca și culoare și structură de împrejurimi. Femeia înmormântată stătea întinsă pe partea dreaptă, aproape pe burtă, cu mâinile întinse spre dreapta de la trunchi și ușor îndoite, extremitățile inferioare fiind în aceeași poziție. Craniul așezat pe partea dreaptă era trepanat. Pe osul occipital exista o deschidere alungită care prezenta margini vindecate. Lungimea scheletului era de 160 cm, orientarea sa fiind EW. Pe vertebra superioară a fost găsită o centură de fier.

Fragmente de lanț de fier acoperite cu un strat gros de rugină asemănătoare cenușii și corodate semnificativ în miez, rezultând doar legături sporadice identificate. Alte descoperiri lipsesc.

Mormânt incinerator 1/1958, secțiunea D/14-E/14 (Fig. 3)

Mormântul a fost descoperit la o adâncime de 110 cm în stratul culturii Madarovce. Forma gropii funerare era neclară; unele caracteristici indicau un plan circular. În centru se afla o urnă în formă de vază (1); umplutura argiloasă conținea rămășițe de oase necalcinate. Un mic vas de grafit (2) se afla în partea de sud a gropii. În vecinătate au fost descoperite

fragmente dintr-o proeminență de fier (4) și o montură de scut cu două cuie de fier (5). În urnă au fost depuse părți dintr-o fibulă de bronz (6) și două (?) fibule de fier (7). Două fragmente de vase din aceeași perioadă (3) au fost găsite în apropiere.

Vas ghemuit, cu gât larg, adâncit și margine răsucită spre exterior și extinsă; corpul este scund, lenticular; cu un omfal bazal central; suprafață gri-brună; înălțime: 11,5 cm, diametrul marginii: 19,5 cm, diametru maxim: 23,5 cm, diametrul fundului: 11 cm.

Vas mic, în formă de butoi, cu pereți groși, cu margine rotunjită și extensibilă; cu canelură perimetrală puțin adâncă pe umărul lustruit și decorațiune perpendiculară pieptănată pe margine și sub gât; gri, cu incluziuni de grafit; înălțime: 7,6 cm; diametrul gurii: 9,5 cm; diametru maxim: 11 cm; diametrul fundului: 5,8 cm.

Fragment de margine de bol profilată, gri-brun.

Fragment din baza unui vas în formă de butoi, negru-cenușiu, cu incluziuni de grafit.

Două fragmente de broșă din fier, unul cu o parte din arc și ac, celălalt neidentificabil; lățime: 2,5 cm.

Două segmente de arc și știft sau arc de broșă de fier, deformate de foc și puternic corodate; lungime: 3,8 cm și 6,5 cm.

Fragment de arc broșă din bronz; lungime: 2 cm.

Două cuie scurte și îndoite, cu capete circulare convexe, fără vârfuri, probabil folosite ca nituri pentru fixarea proeminențelor pe scut; lungime: 2,5 cm; grosime: 0,5 cm.

Fragmente de placă de fier dintr-un bosaj și fragmente dintr-un suport de margine de scut de fier.

Mormânt incinerator 2/1958, secțiunea D/14-E/14 (Fig. 4, Pl. 4/1-10)

Acest mormânt a fost situat la o distanță de 2 m de mormântul 1 și a fost găsit la o adâncime de 115 cm. Într-o depresiune puțin adâncă, asemănătoare unei gropi, a fost descoperită o cantitate mare de material ars, care înnegrise zona din vecinătate. Această groapă includea câteva oase mici nearse, mai multe fragmente de ceramică Ta Tene, o mică bucată de bronz, foarfece de fier, fragmente a două fibule de fier, o centură de fier și o sabie cu teacă, toate situate în partea inferioară, împreună cu un fragment de vas în formă de sticlă în apropiere. Ansamblul descoperirilor din mormintele 1 și 2 și apropierea lor relativă (la mai puțin de 2 m unul de celălalt) indică o înmormântare prin incinerare.

Fragmente dintr-o singură bucată de foarfecă, două lame ruginite cu vârfuri rupte și segmente de cuțit, dar lipsă de arc; lungime: 13 cm (Pl. 4/9).

Fragmente de broșă de fier, una cu părți din arc

și prindeți cu un ac.

Segmente de lanț-curea din fier plat, cu decor în relief; răsucite din tijă și lărgite la capăt. Un capăt se termină cu un inel, celălalt cu un cârlig sferic, cu suprafața puternic corodată. Lungime: 13,5-16,5 cm; lățime: 1,9-2,6 cm; grosime: 0,8-1,2 cm (Pl. 4/1-4).

Fragmente de sabie de fier și bucăți de teacă de fier deteriorate de rugină, îndoite sau răsucite de mai multe ori, cu laturile tecii ușor curbate, două fragmente cu ochiuri de fier; un alt fragment cu partea terminală inferioară care se îngustează ușor; caneluri care prezintă întăriri de-a lungul marginilor tecii; lățimea părții inferioare: 3 cm; lățimea părții centrale: 4,4 cm; lățimea părții superioare în apropierea ochiului de fier: 5 cm; lățimea ochiului de fier: 2 cm (Pl. 4/5, 6, 8, 10).

Mormânt incinerator 3/1958, secțiunea C 19 (Pl. 4/2-3)

Un mic vas în formă de sticlă, umplut cu lut și conținând un inel de bronz, a fost descoperit la o adâncime de 70 cm în peretele stratului cultural Madarovce, dar, deoarece a fost o descoperire nesupravegheată, fără supraveghere profesională, existența unui mormânt poate fi doar presupusă.

Vază mică, în formă de sticlă, cu gură ușor asemănătoare pâlniei, cu margine rotundă, extinsă; partea inferioară a gâtului cu nervură în basorelief și linii limitate la perimetru; omfal bazal; înălțime: 7,6 cm; diametru margine: 7,1 cm; diametru maxim: 8,9 cm; diametru bază: 4,8 cm (Pl. 4/3).

Inel deschis din bronz, realizat din sârmă rotundă cu terminale plate care se ating; patinat; diametru: 3,4 cm; diametrul sârmei: 0,5 cm (Pl. 4/2).

Mormântul incinerator 4 (1/52) (Pl. 4/4-10)

Un grup de oase mici nearse, împreună cu o broșă de fier, o suliță de fier, un cuțit și o brățară, au fost găsite la o adâncime de 60-70 cm în partea de jos a unui strat gros de sol negru. Contururile și forma gropii funerare nu au fost definite (vezi raportul de descoperire al lui A. Knorr de la Institutul Arheologic SAS din Nitra).

Cimitirul din Jdnosszeg (Pl. 5; 6)

În acest cimitir au fost găsite un număr total de trei morminte, probabil înmormântări de incinerare (?), însă este foarte probabil ca cimitirul să fi fost mai mare. Rămășițele scheletice nu au fost îndepărtate, ci doar inventarul mormintelor a fost recuperat. Scurtul raport al lui Tocik (535/56, nr. inv. 58/56) informează că S. Rajnoha, angajatul Institutului Arheologic, a predat două brățări de bronz și un lanț de curea din bronz din cimitirul avariat pe 21 august 1956. El a achiziționat descoperirile de la un anume domn Szekeres din Surany. Numărul de inventar dat acoperea și alte artefacte.

***

Brățara de bronz din mormântul de incinerare 4 (1/52) este de tip BR-B5 (Buna 2005, 26, obr. 13), datând de la sfârșitul LT B2 sau în B2/C1 (?). Fibula din sârmă de bronz, cu

construcție îmbinată și triplu arc pe arc, din mormântul de înmormântare 2/1958, care este o continuare a piciorului plăcii de prindere și se termină cu o spirală a părții terminale a sârmei de pe arc (Lăzile 1/3), este de tip BF-H3-C (Bujna 2003, 60, obr. 28). Brățara din sticlă albastră, cu nervuri laterale și parte centrală puternic convexă (Lăzile 1/1; Fig. 4), este de tip 8b (Bujna 2005, 135). Mormântul bogat 2/1958, aparținând unei femei, ar trebui să fie unul dintre cele mai tinere morminte descoperite, datând din ultimul LT Cl. Fibula de bronz din mormântul 2/1952 este de tip BF-H3-C (Bujna 2003, 60, fig. 28), datând din LT Cl. Unul dintre puținele morminte cu urne, mormântul de incinerare 1, conținea o urnă în formă de vază, cu bucăți de oase parțial arse (probabil umane). Componentele scutului indică un mormânt de războinic. Segmentele lanțului-cingător de fier plat din mormântul de incinerare 2 (Bujna 1982, 324, Abb. 5/54) și fragmentele de sabie de fier deteriorate de rugină, împreună cu bucățile de teacă de fier, îndoite sau răsucite de mai multe ori (Bujna 2004, 321-338; Harustiak 2009, 117-168) datează acest mormânt în LT Clb-c.

Deși în prezent deținem doar o parte din descoperirile din ambele localități unde au fost găsite morminte, putem presupune că acest loc (sau locuri) de înmormântare a existat în perioada LT B2 (?) și a continuat până la sfârșitul LT Cl. Pe baza unei hărți din secolul al XVIII-lea (Pl. 1/2), se poate observa că Zamecek și Janosszeg sunt foarte aproape unul de celălalt. Este foarte posibil ca albia râului Citenka să fi urmat un curs diferit în epoca La Tene și, prin urmare, nu se poate exclude posibilitatea ca mormintele din cele două locații să fi fost de fapt un singur loc de înmormântare, începând cu perioada LT B2 și continuând până la sfârșitul LT Cl.

Chiar dacă în regiune există doar descoperiri din cimitire și așezări mult distruse și deranjate, se poate observa că microregiunea a fost intens locuită. Așezările și cimitirele din epoca fierului târzie pot fi datate în principal în perioada LT Cl. Nu se poate dovedi nicio continuitate până în perioada LT D, deoarece doar părți ale așezărilor au fost excavate și până în prezent nu a fost publicată nicio evaluare detaliată. Dimpotrivă, situația de la Zamecek indică o discontinuitate în înmormântarea după așezare în perioada LT Cl. Următoarea perioadă de ocupare a avut loc aproape o jumătate de secol mai târziu, în așa-numita perioadă celto-dacă, când pe amplasament a fost construită o așezare fortificată.1

1 Tradus de dr. Ludmila Vankovä.

Lista figurilor

Fig. 1. Surany, Nitriansky Hradok-Zawecek, E/22-3, 1958. Mormântul de inhumare 1 (schițe de K. Sedlak).

Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. Mormântul 2.

Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. Mormântul de incinerare 1 (schițe de K. Sedlak).

Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. Mormântul de incinerare 2 (schițe de K. Sedlak).

Lista plăcilor

pl. 1. Surany, Nitriansky Hradok. 1. Zamecek-, 2. Nitriansky Hradok în secolul al XVIII-lea. hartă. Site-uri LT B2-C: 1. Vysoky breh-,

2. Hofierske; 3. Zamecek', 4. Jdnosszeg.

pl. 2. Surany, Nitriansky Hradok-Zdmecek. Mormânt de inhumare 2/1958.

pl. 3. Surany, Nitriansky Hradok-Zdmecek. Mormânt de incinerare 2/1958.

pl. 4. Surany, Nitriansky Hradok-ZameceL 1. Mormânt de inhumare 3/1958. 2-3. Mormânt de incinerare 3/1958. 4-10.

Mormântul de înmormântare 4 și alte descoperiri din cimitir.

pl. 5. Surany, Nitriansky Hradok-Janosszeg. Descoperiri din mormintele de incinerare.

pl. 6. Surany, Nitriansky Hradok-Janosszeg. Ceramica din mormintele de incinerare.

Planșa 1. Surany, Nitriansky Hrâdok. 1. Zamecek-, 2. Nitriansky Hrâdok în secolul al XVIII-lea. hartă. Situri LT B2-C:
1. Vysokÿ breh; 2. Hofierske; 3. Zâmecek; 4. Jănosszeg.

Planșa 2. Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. Mormânt de inhumare 2/1958.

Planșa 3. Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. Mormânt de incinerare 2/1958.

Planșa 4. Surany, Nitriansky Hradok-Zamecek. 1. Mormânt de înmormântare 3/1958. 2-3. Mormânt de incinerare 3/1958.
4-10. Mormânt de înmormântare 4 și alte descoperiri din cimitir.

Planșa 5. Surany, Nitriansky Hrâdok-/dnosszeg. Descoperiri din mormintele de incinerare.

Planșa 6. Surany, Nitriansky Hrâdok-Jânosszeg. Ceramica din mormintele de incinerare.

Valoarea interpretativă a ornamentelor inelare pentru studiul populațiilor celtice timpurii din zona Dunării Mijlocii

Martin FURMAN

Consiliul Regional al Monumentelor

Žilina, Slovacia

martin.furman.za@gmail.com

Cuvinte cheie: inele inelare, cimitire celtice plate, zona Dunării Mijlocii, migrații celtice, mobilitate

Inelul inelar, cu frecvența și bogata sa variabilitate, prezintă un element distinctiv și caracteristic în cimitirele celtice plate. Împreună cu alte componente vestimentare, cum ar fi broșele, plăcile de centură etc., acesta modelează imaginea purtătorului său, statutul său social și relația cu un anumit grup etnic sau cultural de locuitori. Încă din epoca bronzului și de la originile purtării inelelor decorative, prezența acestui tip de inel a fost o parte caracteristică a costumului feminin. În ceea ce privește descrierea mormintelor celtice, Pi'c (1902, 25) a remarcat că acestea abundă într-o cantitate neobișnuită de inele decorative, care s-au dezvoltat în mod deosebit într-o varietate foarte bogată, adesea chiar bizară. O gamă largă de tipuri diferite, realizate din diverse materiale, oferă o bază suficientă pentru studiul distribuției lor spațiale, al activităților de distribuție și al relațiilor reciproce dintre regiunile care au fost afectate de cultura celtică. Studiind unitățile funerare cu accent pe combinațiile inelelor decorative - ce tipuri apar împreună și în ce poziție față de corpul înmormântat - adică în ceea ce privește așa-numita garnitură inelară, putem obține informații interesante despre societate, legături între regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate sau influențe culturale.

Inelul inelar ca parte a costumului feminin, din punct de vedere al culturii arheologice așa-numitul Ringgarnituren sau Ringtracht, a fost analizat dintr-un set de 212 unități funerare fără armament, adică în principal morminte feminine din teritoriul sud-vestului Slovaciei, Moraviei și părților învecinate ale Ungariei și nord-estului Austriei. Teritoriul definit, numit în lucrare Zona Dunării Mijlocii, a format baza de la care mormintele și garniturile lor inelare au fost confruntate cu situația din cimitirele din zona celtică de vest. Pentru a

compara relațiile reciproce dintre cele două zone geografice, am folosit 101 morminte din teritoriul Boemiei, vestului Austriei, sudului Germaniei și nordului și vestului Elveției.

Baza materială a analizei a fost așa-numitul inel inelar mare - brățări de gleznă, brățări de braț, brățări de braț și inele de gât. Inelele pentru degete au fost, de asemenea, monitorizate în lucrare, deși nu în ceea ce privește inelul inelar, ci ca element auxiliar pentru datarea mormintelor și căutarea de analogii. O gamă largă de tipuri și poziții diferite ale acestui tip de inel nu au prezentat particularități care ar putea sugera diferențe regionale în ceea ce privește purtarea lor. În funcție de prezența sau absența așa-numitelor inele inelare mari, poziția lor față de corpul înmormântat și materialul din care au fost fabricate inelele, au fost definite nouă tipuri de bază. Fiecare tip are mai multe variante bazate pe numărul de inele inelare și poziția lor pe corpul înmormântat. În funcție de material, a fost posibil să se formeze trei grupuri de bază de unități funerare:

morminte doar cu inele decorative din bronz (tipurile 1-5); 2. morminte cu inele decorative atât din bronz, cât și din fier (tipurile 6 și 7); 3. morminte cu un inel din sapropelit în combinație cu inele din bronz și/sau fier (tipurile 8 și 9). Pe baza poziției față de corpul înmormântat, în lucrare au fost definite cinci grupe: 1. morminte doar cu brățări (tipul 1); 2. morminte doar cu brățări la gleznă (tipul 2); 3. morminte cu brățări și brățări la gleznă (tipul 3, 6, 8); 4. morminte cu brățări, brățări la gleznă și o brățară pentru braț (modelele 4, 7, 9); 5. morminte cu un inel în combinație cu brățări și brățări la gleznă (modelul 5).

Scopul lucrării este de a analiza inelul inelar încă de la apariția sa cea mai timpurie în cimitirele celtice plate, în contextul unor forme arheologice definibile. Am fost inspirați să includem etapa La Tène timpurie în analiză de o anumită paralelă între inelul inelar de la cimitirul Bucany (mormântul 24) din sud-vestul Slovaciei și unele înmormântări de pe teritoriul Elveției de Vest. Perioada primelor grupuri de celți din zona Dunării Mijlocii și a consolidării ulterioare a condițiilor în timpul fazei LT Bl este caracterizată de inelele inelare constând predominant din exemplare de bronz definite în lucrare ca tipurile 1 până la 5 și variantele acestora (Fig. 1).

Fig. 1. Tipuri și variante ale formelor inelare din bronz de la începuturile înmormântărilor în cimitirele celtice plate din zona Dunării Mijlocii.

În ceea ce privește subiectul inelelor inelare din perioada La Tene, așa cum este reprezentat de cea mai veche apariție a inelelor incluse în analiza setului cercetat din zona Dunării Mijlocii, aceasta este reprezentată de mormântul 24 din cimitirul La Tene timpuriu de la Bucany (Bujna - Romsauer 1983, 287-288, Abb. 17, Taf. 8). Inelele inelare constau din două brățări din bronz în tablă, probabil cu capete inserate și decorațiuni neregulate pe corp, care erau purtate simetric la ambele încheieturi (Pl. 1/1). Este vorba despre așa-numitele inele inelare simple, în care lipsesc brățările de gleznă. Brățările simple din tablă, care apar simetric în perechi sau

Ornamentele decorative asimetrice, ca un singur inel decorativ la încheietura mâinii drepte sau stângi, fără prezența brățărilor la gleznă, sunt concentrate semnificativ în zona Podișului Elvețian, așa cum este exemplificat de: mormântul 8b din Münsingen (Hodson 1968, 42, pl. 5); mormântul 2 din Murten-Morat (Kaenel 1990, 60-61, fig. 21), mormintele 1, 3 din Payerne Neyremont (Kaenel 1990, 90-91, pl. 22); mormintele 44, 67, 73 din St. Sulpice (Kaenel 1990, 109,115, 117, pl. 49; 50; 52-53). Toate mormintele din zona vest-celtică cu brățări simple din tablă dovedite, reprezentate în prezentul set de date, sunt datate în La Tene timpuriu (LT A). La începutul lui LT Bl, inelul simplu din tablă din zona Platoului Elvețian este deja prezent în combinație cu brățări de gleznă; așa-numitele inele inelare simple nu mai apar. Dovezi ale inelelor inelare în tablă fără decorațiuni în relief pe corp se găsesc și în regiunile Baden-Württemberg și Pfalz la Nebringen (Krämer 1964) și Sinsheim (Liebschwager 1969) de la sfârșitul fazei LT A și în principal de la începutul lui LT Bl. Aceste inele decorative din bronz apar sub formă de brățări, brățări de gleznă și ocazional chiar și sub formă de tore.

Cimitirul Sfântului Sulpice, folosit din a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr. până în secolul al III-lea î.Hr., mărturisește dezvoltarea inelelor simple din tablă, de la formele cele mai simple, cu corp nedecorat sau marcat neregulat, până la inelele tubulare cu decor gravat în zig-zag și cu un manșon robust la îmbinare. Un tip similar de inel inelar se găsește în mormântul 67 de la cimitirul Sfântului Sulpice (Pl. 1/2). Decorul perforat neregulat de pe corpurile simple ale brățărilor de gleznă din tablă este prezent și în mormântul 40 de la Sfântul Sulpice (Kaenel 1990, 107-108, pl. 39). Aceste dovezi ne conduc la presupunerea că în timpul fazei LT A există deja o influență dovedită a zonei celtice de vest asupra Dunării Mijlocii, probabil dinspre Podișul Elvețian, nucleul civilizației celtice. În celebra sa lucrare Afi urbe condita (V, 33-35), istoricul roman Livius scrie despre două migrații simultane - una spre sud, către Italia, iar cealaltă spre est, către Pădurea Hercinică. Vitali (2008, 77) definește această zonă ca fiind teritoriul Pădurii Negre de astăzi (Schwarzwald) și vastele zone de la nord de Dunăre, până la Poarta Moraviei și Slovacia. Pe baza descrierii lui Livius, ambele migrații sunt datate în perioada cuprinsă între începutul secolelor al VII-lea și al VI-lea î.Hr. și sfârșitul secolului al V-lea î.Hr., când senonii au ajuns în Italia și orașul Roma a fost cucerit. Migrațiile de la mijlocul secolului al V-lea î.Hr. sunt mărturisite și de cultura materială a cimitirelor din perioada La Tene timpurie.

Prin urmare, de la mijlocul secolului al V-lea î.Hr. putem observa sosirea grupurilor celtice din zona celtică de vest în zona Dunării Mijlocii. Conform lui Szabo (1992, 21), această migrație a inclus și o parte din populația celtică din nord-estul Bavariei, zonele învecinate ale Austriei și sudul Boemiei. În opinia sa, aceste secțiuni particulare de populație au fost primele care au ajuns în zona Bazinului Carpatic și, după un proces rapid de aculturare, s-au amestecat cu populația indigenă Hallstatt, ceea ce a dat naștere noii culturi La Tene timpurii, cu un minim de elemente Hallstatt.

O influență semnificativă din mediul celtic occidental apare și în zona Dunării Mijlocii la începutul fazei LT Bl. Aceasta se reflectă nu numai în importanța evidentă a inelelor inelare,

ci și în stilul de decorare a acestora. Unul dintre cele mai bune exemple pentru a demonstra această situație este cimitirul majerului Hurbanovo-Bacherov (Benadik 1957, 55-74). Așa-numitul inel inelar simplu este reprezentat aici de mormântul 1, în care inelul inelar constă doar dintr-o brățară solidă, simplă, cu amortizoare sau mărgele masive care se extind din corp și cu decorațiuni gravate în apropierea amortizoarelor; aceasta a fost găsită la încheietura mâinii drepte (Pl. 1/3). Mormântul conținea, de asemenea, un vas, o broșă de bronz din orizontul pre-Duchcov și o placă de curea din fier. Conform lui Breznanovä (2009, 249), acest tip de broșă aparține celui mai vechi orizont al cimitirelor celtice plate din sud-estul Slovaciei și nordul Ungariei, iar ea caută originea lor pe teritoriul Elveției actuale, al Germaniei de Sud și, probabil, al Palatinatului. Brățara atent lucrată de la Hurbanovo-Bacherov majer 1 nu are o paralelă în zona Dunării Mijlocii. Pe de altă parte, putem găsi analogii directe în zona Rinului Mijlociu și Superior, unde acest tip era o formă de inel destul de frecventă, întâlnită în principal simetric în perechi la ambele încheieturi; mai rar a fost găsită asimetric la încheietura mâinii drepte sau stângi.

În fazele timpurii ale perioadei LT Bl apar morminte cu inele decorative din aceeași familie tipologică, cu funcția de brățări, brățări de picior și torque-uri. La cimitirul Rezi-Rezicseri, situat în nord-vestul Ungariei, lângă Lacul Balaton, inventarul înmormântărilor incinerate conținea inele inelare simple din tablă, pe care le putem identifica ca brățări de picior, o brățară și o tore, judecând după diametrele lor (Pl. 2). Inele simple din tablă, din același grup tipologic, purtate simetric în perechi, sunt frecvente în cimitirele din Baden-Württemberg. Această formă de inel (varianta 5-3), caracterizată prin aceleași grupuri tipologice de inele tubulare cu funcția de brățări de picior, brățări și tore, este prezentă în mai multe morminte de la cimitirul Sinsheim și din localitatea Laudenbach (Liebschwager 1969). Probabil, mormântul 3 de la Rezi-Rezicseri, cu inelul său, aparține și grupului de morminte din zona vest-europeană.

dar prezența unei singure brățări sugerează formarea unei forme asimetrice central-europene a inelului (varianta 5-2).

Un inel inelar simetric cu aceleași grupuri tipologice de inele decorative din bronz masiv, având rolul de brățări și bijuterii de gleznă, dar nu și de tore (varianta 3-1), apare în setul de date analizat în mai multe morminte de pe teritoriul Moraviei și sud-estului Slovaciei. Cu toate acestea, nu se găsește pe teritoriul nord-vestului Ungariei în setul studiat. Conform lui Bujna (2005, 156), aceștia au fost primele grupuri de celți migratori provenind probabil de pe teritoriul nord-estului Elveției, dar și din zona Palatinatului și Hessei.

Putem observa, de asemenea, influența culturală a zonei vest-celtice, probabil din regiunea Champagne, în mormântul 10 de la cimitirul de la Hurbanovo-Bacherov majer (Pl. 3/1). Alături de tipurile timpurii de inel inelar mare, ca parte a acestui echipament funerar, a existat și un tip rar de inel de deget din bronz, din sârmă, răsucit elaborat. Un specimen de aur înnodat într-un mod foarte similar a fost găsit în mormântul 13 de la cimitirul de la St. Memmie din regiunea Marne (Pl. 3/2). Broșele timpurii La Tene cu arc 2+2 și brățările solide simple cu tampon găsite la ambele încheieturi permit datarea mormântului de la St. Memmie la începutul perioadei LT Bl (Charpy-Chossenot 1989, 25-28, pl. 8; 9; 23/2). Pe

teritoriul sud-vestului Slovaciei există dovezi ale dezvoltării utilizării materialelor pentru producerea unor tipuri de inele inelare - de la exemplarele din metale prețioase (aur, argint) până la inelele din bronz. De exemplu, inelele pentru brațe din grupele AR-H1 și BR-H3, inelele pentru degete din grupele AR-J1 și BR-J1 sau grupele AR-K2 și BR-K2 din clasificarea Bujnas (Bujna 2005).

Exemplul a două inele tipologic similare, realizate din materiale diferite, indică anumite contacte reciproce. Este posibil ca acestea să fi fost cauzate de influența culturală care în sud-vestul Slovaciei s-a manifestat prin producția locală a inelului după modelul occidental sau să fie dovada importului direct. Ipoteza producției locale după modelul occidental este susținută de faptul că în mormântul 10 de la Hurbanovo-Bacherov majer, individul înmormântat urma probabil noul model autohton al inelului inelar (varianta 5-2), în care se preferă modul asimetric de purtare a brățărilor, în principal la încheietura mâinii stângi. În cadrul grupului analizat, varianta 5-2 este aproape absentă în zona vest-celtică. Pe de altă parte, purtarea simetrică în pereche a inelului inelar este populară acolo.

Inelul de gât - un element distinctiv al inelelor inelare care reflectă un statut social mai ridicat al purtătorului - este una dintre formele dominante de inele inelare din perioada LT Bl. Influența evidentă vest-celtică se reflectă în gama tipologică a inelelor de gât, pe de o parte (tore tampon solide, adesea cu decor gravat la capete, tore răsucite sau din tablă simplă) și, pe de altă parte, în perioada apariției sale abundente în primele faze ale cimitirelor plate, când observăm contacte evidente cu Occidentul. Un inel de gât din bronz solid, cu aceleași caractere tipologice care sunt vizibile pe brățara din mormântul 1 de la Hurbanovo-Bacherov majer, este documentat în mormântul 39 de la Mana (Pl. 4). Acesta formează un inel inelar simetric, nepereche, împreună cu brățări de gleznă solide și simple cu tampon, o brățară cu mărgele de bronz și o brățară din sârmă de argint (varianta 5-4). O torcă atât de atent realizată, cu trăsături tipice zonei celtice de vest (amortizoarele adâncite prin mărgele și decorațiunile gravate în formă de V), este o dovadă a influenței directe sau poate a importului. Un set de inele inelare simetrice pereche, constând din brățări de gleznă cu nervuri puternice, brățări simple, solide și un torcă solidă ale cărei amortizoare sunt adâncite din corp prin mărgele, este confirmat de mormântul 12 de la cimitirul majorului Hurbanovo-Bacherov (Benadik 1957, 71-72, Tab. 26). Bunurile funerare sunt completate cu două, conform lui Breznanova (2009, 252), probabil importate, fibule din bronz, pe care le putem identifica ca provenind din vest. Probabil același model al inelelor inelare este atestat de mormintele Rousinov 2 (Ludikovsky 1964, 340, Obr. 3) și Sobotovice 1/1908 (Ludikovsky 1964, 341-342, Obr. 10), al căror echipament aparține, de asemenea, perioadei LT Bl. Cu toate acestea, contextul necunoscut al descoperirii nu permite atribuirea lor cu siguranță acestei surse. Formarea inelelor inelare locale sub influența modelelor simetrice mai vechi este reprezentată de mormântul 234 din Trnovec nad Vahom (Benadik 1957, 24-25, Tab. 4). Brățările cu ușoare nervuri, urmate de influența modelelor simetrice mai vechi, sunt completate de o tură cu pseudo-tamponuri și un tip timpuriu de brățări de gleznă cu decor turnat cu protuberanțe triple care reflectă inelele inelare native.

Influența puternică a mediului celtic occidental la începutul perioadei LT Bl poate fi observată în nord-estul Austriei, la cimitirul din Mannersdorf. Numeroase inele simple din tablă, rareori cu decorațiuni perforate ocazionale pe corp sau pe mânecă, fac parte frecvent din inelele inelare, a căror apariție este concentrată pe teritoriul celților occidentali. Ca exemplu, putem menționa mormântul 8 (Ramsl 2011, 37-38, Abb. 20, Taf. 37-40). Un inel inelar bogat, probabil al unei femei cu statut social înalt, constând din două perechi de brățări de gleznă și două tore, apare în vest...

Mediul La Tene din perioada LT A încoace, în timp ce în zona Dunării Mijlocii este rar întâlnit în materialul studiat aici și este atestat doar de acest mormânt Mannersdorf.

Preferința pentru purtarea unei brățări pe brațul stâng, combinată cu brățări de picior și o tore (varianta 5-2), este un fenomen specific teritoriilor Moraviei și sud-vestului Slovaciei. În perioada LT Bl, pe lângă tipurile solide de inele care funcționează ca brățări de picior, încep să apară brățări de picior din tablă cu decor turnat, constând din protuberanțe triple, care reprezintă un element distinctiv nativ al inelelor inelare din sud-vestul Slovaciei. La sfârșitul perioadei LT Bl, descoperirea unei tore în morminte este mai degrabă o excepție, iar în întreaga zonă a Dunării Mijlocii intră în modă o combinație a unei perechi de brățări de picior cu o brățară. Aceste inele inelare, definite în această lucrare ca varianta 3-4, persistă până la punctul de cotitură dintre perioadele LT B2 și Cl. La vest de zona Dunării Mijlocii, varianta 3-4, precum și inelele inelare asimetrice cu o tore (varianta 5-2) apar destul de rar.

Probabil deja în perioada LT Bia, în zona Dunării Mijlocii apare o nouă formă de inel inelar, alături de modelele menționate mai sus, care este îmbogățită cu un alt tip de inel inelar mare, o brățară din bronz pentru braț. Această variantă 4-2, caracterizată prin inele din bronz masiv, înrudite tipologic, folosite ca brățări de gleznă, brățări și o brățară pentru braț, este atestată de mormântul 1003 de la Pottenbrunn (Ramsl 2002, 55-56, Taf. 79) în nord-estul Austriei (Pl. 5) și Brno-Chrlice 7 (Cizmarova 1990, 257-259, Obr. 2) pe teritoriul Moraviei (Pl. 6). Influența vestică La Tene, probabil din regiunea Rinului Mijlociu și Superior, se reflectă în designul unora dintre tipurile reprezentative de inele ornamentate: tamponurile indentate cu mărgele și decorațiunea gravată în formă de V din apropierea tamponurilor. Pe lângă fibulele timpurii din perioada La Tene, trăsătura comună a celor două morminte este prezența unui inel panglică, o groapă funerară îngustă și absența ceramicii. Există paralele găsite în unele dintre atribute pe teritoriul Bavariei, la Burgweinting (Zuber 2005) și în Boemia, la Makotfasy, mormântul 5 (Cizmar 1978). Prin urmare, există mai multe indicii care permit atribuirea mormintelor menționate mai sus unui grup înrudit de celți. Ei sunt chiar celții care au început probabil noua modă de a purta brățări la braț, inelul preferat nu numai în zona Dunării Mijlocii, ci și la vest de aceasta, în principal în perioada LT B2.

După influențele evidente din zona vestică La Tene, la sfârșitul perioadei LT A și în special la începutul perioadei LT Bl următoare, în zona Dunării Mijlocii are loc o anumită consolidare a condițiilor, reflectată în producerea unei forme locale de inel circular și în apariția unor noi modele de inele circulare. Pe lângă tipurile solide de inele care continuă în perioada LT

Bib, începe să apară un nou tip de brățări de gleznă în inelele circulare: un inel circular timpuriu cu nervuri în tablă, cu decor simplu turnat, cu protuberanțe triple, în principal în zona sud-vestului Slovaciei. Conform lui Bujna (2005, 156), acest inel circular este primul tip care semnalează un model domestic al inelului circular în zona de la nord și sud de Cotul Dunării.

O modalitate pereche de purtare a două brățări identice, combinată cu tipul timpuriu de brățări de gleznă cu decor turnat cu protuberanțe triple, poate fi interpretată ca predominând tradiția modelului de inele inelare simetrice, caracteristic inelelor solide de la începutul perioadei LT Bl, în timp ce brățările de gleznă din tablă cu decor turnat cu protuberanțe triple reprezintă un element nou, domestic: Hurbanovo-Bacherov majer 6 (Benadik 1957, Tab. 23); Palarikovo 36 (raport de cercetare AU SAV nr. 7379; Bujna 2005, obr. 6: PA 36); Dubnik 7 (Bujna 1989, Taf. 5); Trnovec nad Vahom 234 (Benadik 1957, Tab. 4).

În faza ulterioară a perioadei LT Bl, recesiunea stilului simetric are loc în zona Dunării Mijlocii și începe să se dezvolte modelul inelar asimetric. Conform lui Bujna (1994, 10), această situație se întâmplă probabil parțial sub influența renașterii substratului etnic și cultural autohton și sub intensificarea meșteșugurilor carpatine locale. Cu toate acestea, alături de noile modele din cadrul inelelor inelare asimetrice cu brățări de gleznă cu decor turnat cu protuberanțe triple, există încă legături cu perioada anterioară. Mormântul 78 de la Palarikovo (Bujna 2005, obr. 9, PA 78), datat în perioada LT Bib, poate servi ca exemplu. Prin combinarea inelului inelar, acesta aparține variantei 4-2, adică grupului de inele asimetrice. Ambele încheieturi sunt decorate cu brățări identice cu nervuri marcate, în timp ce brațul stâng este decorat cu o brățară simplă din bronz masiv. Din punct de vedere geografic, apariția primelor tipuri de inele asimetrice este concentrată în zona Dunării Mijlocii, pe teritoriul Moraviei, sud-vestul Slovaciei și partea adiacentă a Austriei. Regiunea din nordul Ungariei documentează inelele asimetrice într-o măsură mai mare mai târziu, în perioada LT B2, când apar brățări tubulare cu inel cu nervuri transversale, așa-numitele inele în formă de omidă.

O formă inelară interesantă și foarte specifică pare a fi tipul constând doar din brățări de gleznă - tipul 2. Printre materialul studiului nostru din zona Dunării Mijlocii, aceasta este concentrată semnificativ pe teritoriul sud-vestului Slovaciei și al părții adiacente a Ungariei și este mai puțin frecventă în nord-estul Austriei. În regiunea Moraviei, această formă inelară nu este reprezentată. Primele dovezi ale prezenței formei de tip 2 în Câmpia Dunării datează din perioada LT Bl și sunt reprezentate de mormintele cu brățări solide cu nervuri marcate - ca în Dubnik 6 (Pl. 7) - și de tipuri timpurii de brățări de gleznă cu decor turnat cu protuberanțe triple - Dubnik 2B, 9B (Bujna 1989, Taf. 2; 9). În perioada LT B2, forma de tip 2 apare și în partea de nord a Ungariei și la cimitirul din Mannersdorf. Dovezile prezenței acestui model original de inel inelar se încheie probabil în ultima fază a înmormântării în cimitirele celtice plate, așa cum o demonstrează înmormântările incinerate cu brățări de gleznă cu noduri, formate din patru emisfere simple și goale. Chiar teritoriul sud-vest al Slovaciei documentează dezvoltarea continuă a tipului 2 din LT Bl până în faza târzie a

perioadei LT Cl (Fig. 2). Aceasta ar putea însemna că centrul modei de a purta inele inelare formate doar din brățări de gleznă a fost zona Câmpiei Dunărene. În perioada LT B2 putem observa distribuția tipului 2 nu numai în zonele adiacente din nord-estul Austriei și Ungariei, ci apariția sa este documentată și în nordul Elveției, la cimitirele din Andelfingen (Tanner 1979), Lausen-Edleten (Tanner 1980) și probabil în bazinul Dunării, pe teritoriul sudului Germaniei: Erlau, mormântul 1; Langengeisling; München-Strasstrudering, mormântul 3 (Krämer 1985). În perioada LT B2, când în zona Dunării Mijlocii observăm răspândirea așa-numitelor inele de omidă, în cimitirele elvețiene, caracterizate prin dubla purtare a brățărilor perechi, apar morminte cu forme perechi simetrice de brățări de gleznă din tablă, cu inele cu nervuri transversale, fără alte inele inelare însoțitoare.

Fig. 2. Distribuția tipului 2.

În lucrarea sa despre imigrația dunăreană pe teritoriul Champagne în secolul al III-lea î.Hr., Kruta (1985, 28) analizează influențele din Europa Centrală. Potrivit acestuia, prezența brățărilor de gleznă în această zonă este legată de grupurile celtice din zona Dunării Mijlocii, în special de teritoriul Boemiei și zonele înconjurătoare (Kruta 1985, 48). În regiunea Champagne apar noi locuri de înmormântare unde mormintele feminine conțineau inele inelare formate din brățări de gleznă solide cu nervuri sau noduri în formă de nucă, combinate cu brățări și brățări de braț purtate întotdeauna.

Valoarea interpretativă a ornamentelor inelare pentru studiul populațiilor celtice timpurii din zona Dunării Mijlocii | 279 asimetric, în principal pe brațul stâng. Așa cum am menționat mai sus, acest model al inelelor inelare este foarte concentrat în zona Dunării Mijlocii. Interesant este mormântul feminin 10, descoperit la situl Pleur din regiunea Marne, Champagne (Kruta 1985, 39, fig. 5) și care conținea o pereche de brățări de gleznă cu mărgele solide, cu tampon, fără alte componente. Datarea mormântului în al doilea sfert al secolului al III-lea î.Hr. corespunde cu mormintele de tip 2 din vestul Elveției.

Conform lui Kruta (1985, 48), cimitirele descoperite recent în regiunea Champagne, cu înmormântări feminine documentate cu inele inelare, inclusiv brățări de gleznă, sunt o dovadă a sosirii și stabilirii grupurilor celtice originare din Europa Centrală. Apariția tipului 2 în studiul nostru în siturile din sudul Germaniei și vestul Elveției în perioada LT B2 ar putea fi legată chiar de enclava celtică asupra căreia atrage atenția autorul menționat mai sus. Această ipoteză este susținută și de mormântul de la Pleur, cu inele inelare constând doar din brățări de gleznă.

***

Inelele inelare din zona Dunării Mijlocii, de la începutul ritului de înmormântare în cimitirele celtice plate până la cele mai recente morminte conservate din perioada La Tene Mijlocie, au cunoscut o dezvoltare foarte complexă. Primele contacte cu mediul celtic vestic

din zona Dunării Mijlocie se observă deja în perioada La Tene timpurie, când cultura distinctivă La Tene începe să se formeze pe baza substratului autohton Hallstatt. La începutul perioadei LT Bl, perioada unei expansiuni bine cunoscute și dovedite istoric, au loc mai multe valuri de colonizare dinspre vest care pătrund în zona Dunării Mijlocie. În perioada LT Bl are loc o anumită consolidare a condițiilor, care se reflectă în producția locală de inele decorative și în schimbarea modului de purtare a inelelor inelare de la o manieră simetrică la una asimetrică, cu preferința pentru brațul stâng. Apariția mărgelelor de sticlă în formă de coral și amforă, documentate în mormintele din sud-vestul Slovaciei în perioada LT Bl, este considerată a reprezenta influența zonei adriatico-balcanice.

Cimitirele celtice plate reprezintă sursa fundamentală de informații pentru studierea perioadei La Tene timpurii și medii. Analiza unităților funerare și a echipamentului lor conservat, format în mare parte din obiecte metalice, permite evidențierea mai multor fenomene privind identitatea etnică sau socială a utilizatorilor lor. Inelele inelare, împreună cu fibulele, oferă oportunitatea de a urmări nu numai relațiile reciproce dintre zonele mai mult sau mai puțin îndepărtate în care apar, ci permit și studierea poziției lor funcționale asupra defuncților, permițând căutarea originii și a statutului social al utilizatorului lor.1

Referințe

1 Mulțumesc lui Emilie Millet (absolventă de doctorat la Université de Bourgogne, UFR Sciences Humaines, Section Archéologie, Dijon a Johannes Gutenberg Universität, Institut für Vor- und Frügeschichte, Mainz) pentru informațiile despre garniturile inele feminine din Rinul Mijlociu și Superior și prof. Jozef Bujna pentru consultanta si sfaturile pretioase.

Lista figurilor

Fig. 1. Tipuri și variante ale formelor inelare din bronz de la începuturile înmormântărilor în cimitirele celtice plate din zona Dunării Mijlocii.

Fig. 2. Distribuția tipului 2.

Lista plăcilor

pl. 1. 1. Bucany 24 (Bujna-Romsauer 1983, Taf. 8/1-10); 2. Sf. Sulpice 67 (după Kaenel 1990, pl. 52, T. 67/1, 2); 3. Hurbanovo-Badierov majer 1 (după Benadik 1957, Obr, 17/11; Tab. 20/1, 2, 10).

pl. 2. Rezi-Rezicseri 3 (după Horvath 1987, pl. 16).

pl. 3.1. Hurbanovo-Bacherov majer 10 (după Benadik 1957, Obr, 17,2; Tab. 22/4-7,10,13,16); 2. Sf. Memmie (după Charpy-Chossenot 1989, 26, Pl. 8: 13).

pl. 4. Maha 39 (după Benadik 1983, Taf. 17).

Pl. 5. Pottenbrunn 1003 (după Ramsl 2002, Taf. 79).

pl. 6. Brno-Chrlice 7 (după Cizmarova 1990, Fig. 2).

pl. 7. Dubnik 6 (după Bujna 1989, Taf. 4).

varianta 1-1

varianta 1-1

Planșa 1.1. Bucany 24 (după Bujna-Romsauer 1983, Taf. 8/1-10); 2. Sf. Sulpice 67 (după Kaenel 1990, pl. 52, T.
67/1, 2); 3. Hurbanovo-Bacterov majer 1 (după Benadik 1957, Obr, 17/11; Tab. 20/1, 2, 10).

Planșa 2. Rezi-Rezicseri 3 (după Horvath 1987, pl. 16).

Tipul nr. 5

varianta 5-2

Planșa 3. 1. Hurbanovo-Bac/zerov majer 10 (după Benadik 1957, Obr, 17,2; Tab. 22/ 4-7,10,13, 16);

Sf. Memmie (după Charpy-Chossenot 1989, 26, Planșa 8: 13).

Tipul nr. 5

Planșa 4. Mana 39 (după Benadik 1983, Taf. 17).

Planșa 5. Pottenbrunn 1003 (după Ramsl 2002, Taf. 79).

Planșa 6. Brno-Chrlice 7 (după Cizmărovă 1990, Obr. 2).

Planșa 7. Dubnlk 6 (după Bujna 1989, Taf. 4).

Reflecții asupra contactelor dintre comunitățile celtice
din nord-vestul României și sud-vestul Slovaciei în

Inventare funerare

Gabriela BREZNANOVA

Consiliul Regional pentru Monumente Banska Bystrica, Slovacia
gabriela.breznanova@pamiatky.gov.sk

Cuvinte cheie: perioada LT B, costum inelar, Dunărea Centrală, Piscolt, contacte

Lucrarea subliniază aspecte ale contactelor dintre comunitățile celtice, comparând cimitirul de la Piscolt-Nisipdrie (Nemeti 1988; 1989; 1992; 1993) din România actuală și comunitățile din regiunea Dunării Centrale. Comparația se bazează pe mai multe modele de costume inelare găsite în mormintele de la Piscolt, însă geneza lor a putut fi găsită în regiunea Dunării Centrale. Bujna (2005) și Furman (2009), în lucrările lor privind analiza costumului inelar din mormintele celtice din regiunea Dunării Centrale, au identificat mai multe modele originare din condițiile Dunării Centrale după consolidare, în urma stabilirii grupurilor celtice occidentale în LT Bl și B2.

„Costumul inelar definește combinații de tipuri de inele pe extremitățile corpului, așa cum se regăsește în mormintele de înmormântare. Este foarte important să se determine ce tipuri de inele erau întâlnite în mod obișnuit și pe ce extremități ale persoanei înmormântate erau prezente" (Furman 2009, 5). Se pare că combinațiile caracteristice ale tipurilor de bijuterii inelare sunt unul dintre indicatorii care ar putea fi utili pentru o definiție mai exactă a regiunii cu care purtătorul costumului avea o legătură strânsă. Potrivit lui Bujna (2005, 156), unul dintre primele modele de costum inelar care are legătură cu regiunea de sud-vest a Slovaciei și părțile învecinate ale Ungariei constă din brățări tubulare din tablă cu un inel cu nervuri transversale, decorațiuni turnate cu protuberanțe triple, așa-numitul Warzenfussring, și o brățară masivă din bronz la încheietura mâinii stângi a unei femei (Pl. 1/A)." Conform autorului, tocmai aceste brățări de picior de tipul menționat anterior sunt produse ale atelierelor de la Dunărea Centrală, fapt dovedit de concentrarea mare a prezenței lor în regiunea de sud-vest a Slovaciei - unde au fost înregistrate aproximativ 145 de piese - și în zonele învecinate ale Ungariei (Pl. 1/B).

Modelul menționat al costumului inelar a fost prezent la Piscolt-Nisipdrie în mormântul 181 (Nemeti 1989, fig. 18). O femeie înmormântată în acest mormânt avea la încheietura mâinii stângi o brățară masivă cu mărgele pronunțate, așa-numita Knotenarmring. Pe unul dintre degetele mâinii drepte avea un inel cu șa din sârmă de argint, iar pe fiecare braț câte o fibulă de fier din care s-au păstrat doar fragmente. În același cimitir, un model foarte asemănător al costumului inelar poate fi observat în mormântul 35 al unei femei (Nemeti 1989, fig. 5). La glezne se aflau brățări tubulare din tablă cu un inel cu nervuri transversale și decorațiuni turnate cu protuberanțe triple (Warzenfussringen), iar la încheietura mâinii stângi o brățară de bronz cu mărgele pronunțate (Knotenarmring). Aceste inele erau însoțite de o brățară de fier pe brațul drept al femeii înmormântate și de un mic inel de chihlimbar pe piept. Brățările din fier sunt caracteristice pentru modelele de costum inelar din regiunea Dunării Centrale, dar poziția lor obișnuită nu este pe

dreapta, dar pe brațul stâng. Costumul femeii îngropate în mormântul 35 de la Piscolt-Nisipdrie a fost găsit împreună cu o mică fibulă de bronz din perioada La Tene timpurie și mici inele de fier din setul de curele. Conform inventarului mormintelor, ambele morminte ar putea fi datate în faza anterioară a perioadei LT B2.

Un alt costum inelar de la Piscolt, constând din brățări de gleznă și o brățară masivă pe mâna stângă, a fost identificat în mormântul 177 (Nemeti 1989, fig. 18). Este surprinzător faptul că brățările de gleznă de la gleznele femeii înmormântate în acest mormânt nu aparțin aceluiași tip de inele: la glezna dreaptă se aflâ o brățară de gleznă din bronz, realizată din plăci, iar la glezna stângă o brățară tubulară din bronz, din tablă, cu un inel cu nervuri transversale și decorațiune turnată cu triple protuberanțe (Warzenfussring). O brățară masivă structurată prin nervuri alternante, netede și decorate în relief, a fost găsită la încheietura mâinii stângi a acestei femei. Restul inventarului era format din trei fibule timpurii din bronz de epocă La Tene, dintre care una avea un buton turnat elaborat. Pe brâul femeii din acest mormânt a fost găsită o cataramă de bronz cu o cearșaf. Inventarul

acestui mormânt conținea și un vas. Fibula cu buton din bronz și brățara datează acest mormânt în faza anterioară a LT B2.

În mormântul 172 (Nemeti 1989, fig. 15) a fost găsit scheletul unei femei. Inventarul conținea câteva brățări similare la glezne, împreună cu o brățară de bronz la încheietura mâinii stângi și o brățară de fier la brațul stâng. Furman a demonstrat că costumele inelare constând din brățări la glezne și o brățară și o brățară la mâna stângă au fost reprezentate în regiunea Dunării Centrale de cinci morminte - la Dubnik, Mana, Palarikovo și Jaszbereny -, datate în LT B2 și LT Cl (Furman 2009, 93-94, pl. 34). În mediul vestic La Tene, acest model de costum inelar este necunoscut. În mormântul 172, în funcția de brățări s-au folosit inele de bronz structurate prin mărgele subtile și tampoane terminale, în timp ce în funcția de brățară s-a folosit un inel format din două părți cu un închidetor articulat structurat prin nervuri alternante netede și decorate în relief. Inventarul funerar a fost completat cu o brățară de fier, o cataramă în formă de lance, un inel mic de fier și un inel de chihlimbar, o șiretură de fier și două vase. Deși inelul mic de chihlimbar a fost găsit în zona pelvisului, este probabil ca acesta să fi atârnat inițial de șiretura de fier găsită în zona brațului stâng. Comparativ cu restul inventarului, brățările de gleznă din mormântul 172 sunt arhaice. Brățara și catarama în formă de lance reprezintă tipologic bunuri funerare ulterioare; mormântul 172 ar putea fi datate în LT B2, perioada anterioară.

În cimitirul de la Piscolt-Nisipdrie au putut fi identificate patru morminte de femei cu costum inelar, provenind din regiunea Dunării Centrale. Persoanele înmormântate în mormintele 35, 177 și 181 purtau la glezne brățări din tablă tubulară de bronz, cu un cerc nervurat transversal și decorație turnată cu protuberanțe triple (Warzenfussringen), care erau de origine Dunării Centrale, iar în partea estică a Bazinului Carpatic (nord-vestul României și Transilvania) cel mai probabil reprezintă importuri. Compoziția tipologică a costumului inelar din mormântul 181 de la Piscolt a fost identică cu unele inventare găsite în sud-vestul Slovaciei (Pl. 3), în mormântul 118 de la Mana (Benadik 1983, 53, pl. XLII/8-13; Bujna 2005, fig. 25), sau în mormântul 1 de la Hronovce-Domasa (Eisner 1927, 343, 345; din inventarul mormântului nu se păstrează o altă brățară de gleznă, o cataramă de fier și unul dintre cele două vase) și în mormântul 21 de la Palarikovo (Bujna 2005, fig. 26).

Costumele inelare, constând din brățări la glezne, o brățară de bronz și o brățară de fier pe mâna stângă, erau frecvente în regiunea Dunării Centrale. Un costum inelar similar cu cel din mormântul 172 de la Piscolt a fost găsit în mormântul 35 din același cimitir, dar în acest caz brățara de fier nu era pe brațul stâng, ci pe cel drept. Inventarul mormântului 35 - și probabil și al mormântului 172 - conținea un mic inel de chihlimbar înșirat pe o șiretură de bronz sau fier, caracteristic costumului feminin celtic din zona Dunării Centrale. Paralelele prezentate indică faptul că, pe baza inventarelor mormintelor și a combinației de artefacte, femeile din mormintele 35, 177, 181 de la Piscolt pot fi legate de regiunea Dunării Centrale. Influența populației autohtone este reflectată de orientarea mormintelor. În această perioadă, pentru sud-vestul Slovaciei, orientarea mormintelor SN este caracteristică, în timp ce mormintele menționate sunt orientate spre nord, similar mormintelor de la Piscolt (Nemeti 1993, 118, fig. 1). Prin urmare, în nord-vestul României se pot observa influențe

culturale din zona Dunării Centrale în perioada LT B2, ceea ce se datorează posibilei mobilități a indivizilor sau a grupurilor mai mici. Această direcție de influență culturală de la vest spre est în perioada LT Cl poate fi observată doar în mică măsură. Pe de altă parte, pe baza informațiilor arheologice, este plauzibilă și o migrație a bunurilor și ideilor în direcția opusă, din Transilvania către Dunărea Centrală în perioada La Tene Mijlocie.

Referințe

Benadik, B., Mana. Keltisches Gräberfeld. Catalog fond, Nitra.

Bujna, J., Bijuterii circulare din mormintele femeilor de la La Tène din Slovacia, Nitra.

Bujna, J.-Bâtora, J.-Cilinskâ, Z.—Kuzmovâ, K.-Rejholcovâ, M.-2ebrâk, P., Terminologia culturii materiale arheologice în Slovacia. III. Bijuterii și piese de îmbrăcăminte, Nitra.

Eisner, J., Mormintele romane târzii în Hronské Damasd (raionul Zeliezovce) în Slovacia, CüsS, I, 3, 341-350.

Furman, M., Bijuteriile circulare ca sursă de costume influențate arheologic, activitățile de distribuție și mobilitatea comunităților celtice din zona Dunării Centrale, teză de doctorat, Nitra.

Nemeti, I., Necropola Latene de la Pișcolt, jud. Satu Mare, I, Thraco-Dacica, IX, 49-73.

Nemeti, I., Necropola Latene de la Pișcolt, jud. Satu Mare, II, Thraco-Dacica, X, 75-114.

Nemeti, I., Necropola Latene de la Pișcolt, jud. Satu Mare, III, Thraco-Dacica, XIII, 117-129.

Nemeti, I., Necropola Latene de la Pișcolt, jud. Satu Mare, IV, Thraco-Dacica, XIV, 59-112.

Lista plăcilor

Pl. 1. A. Cimitire cu morminte feminine în costum inelar constând din brățări tubulare din tablă cu un cerc cu nervuri transversale, decor turnat cu protuberanțe triple și brățară la încheietura mâinii stângi (diferite tipuri de brățări) în Bazinul Carpatic; B. Apariția brățării menționate în Bazinul Carpatic. Pe hartă nu se disting tipurile mai vechi și mai recente ale acestui tip de brățară.

pl. 2. Pi^colt-Nisiparie. 1. Mormântul 35; 2. Mormântul 177; 3. Mormântul 172 (după Nemeti 1989, fig. 15,18).

Pl. 3. Cimitire cu morminte de femei cu compoziție identică a costumului inelar: brățări tubulare din tablă cu un cerc cu nervuri transversale, decor turnat cu protuberanțe triple și brățară cu mărgele pronunțate (după Benadik 1983, 53, pl. XLII/8-13; Eisner 1927, 343; Nemeti 1989, fig. 18).

300 km

iüiäifiÖi

•16

2 10

• 30

Planșa 1. A. Cimitire cu morminte feminine cu costum inelar constând din brățări tubulare din tablă cu un
cerc cu nervuri transversale, decor turnat cu protuberanțe triple și brățară la încheietura mâinii stângi (diferite
tipuri de brățări) în Bazinul Carpatic; B. Apariția brățării de gleznă menționate în Bazinul Carpatic.
Tipurile mai vechi și mai recente ale acestui tip de brățară de gleznă nu se disting pe hartă.

Planșa 2. Piscolt-Nisipdrie. 1. Mormântul 35; 2. Mormântul 177; 3. Mormântul 172 (după Nemeti 1989, fig. 15,18).

Planșa 3. Cimitire cu morminte de femei cu compoziție identică a costumului inelar: brățări tubulare din tablă cu un cerc cu nervuri transversale, decor turnat cu protuberanțe triple și brățară cu mărgele pronunțate (după Benadik 1983, 53, pl. XLII/8-13; Eisner 1927, 343; Nemeti 1989, fig. 18).

Rituri și ritualuri funerare în cimitirele celtice din nord-vestul României și o comparație cu descoperirile funerare din Câmpia Tisei și Transilvania

Janos NEMETI

Muzeul Carei, România

Cuvinte cheie: cultura scitică, celți, incinerare, înhumare, inventar funerar

Cultura scitică de tip Alfold (fosta cultură Vekerzug-Chotin) este documentată în nord-vestul României, în faza timpurie a culturii La Tene. Cultura scitică materială și religioasă este relativ bine evidențiată de așezările și cimitirele datând din secolele VI-IV î.Hr. (HaD2). Această perioadă este caracterizată de prezența slabă a artefactelor specifice scitice (arme, bijuterii, accesorii vestimentare), de prezența ceramicii tradiționale Hallstatt și de apariția

ceramicii gri și portocalii lucrate la roată rapidă atât în așezări, cât și în inventarele funerare. Ceramica specifică epocii, precum și artefactele metalice (inele spiralate de temple, mărgele de sticlă cu ochi de păun, mărgele de caolin din pastă albă) sunt strâns înrudite cu cele cunoscute în Câmpia Tisei și complet diferite de artefactele scitice descoperite în Transilvania, care sunt mai vechi cronologic, fiind plasate în secolele VII-VI î.Hr. (Vasiliev 2005, 75-76). În nord-vestul României sunt cunoscute în prezent mai multe cimitire, precum și morminte izolate: Curtuiușeni-Dâmbu/Ars, Ghenci-Movila Spânzurătorii, Sanislău-Nisipărie, Carei-Atelier vechi FIUT, Livada de Bihor, Oradea-Sa/ca, Valea Iui Mihai-Viile comunale, Porți-Zalău. Acestea sunt morminte de incinerație și există o singură situație în Sanislău-Nisipărie în care a fost găsit un mormânt de înhumare. Aceste descoperiri au fost clasificate în grupul Nyirseg-Sanislău al culturii scitice de tip Alfbld. Considerăm că purtătorii grupului Nyirseg-Sanislău cu elemente tradiționale Gâva formează baza populației locale din acea perioadă. Descoperirile anterioare din HaD2 sunt reprezentate de colonizarea primelor grupuri celtice din nord-vestul României (Nemeti 1982, 115-144; Nemeti 1999, 109, fig. 48). Tumulii cu morminte de incinerare sunt des întâlniți în regiunea subcarpatică a Ucrainei (Zakarpatia) în perioada Hallstatt târzie a culturii Kustanovice/Kustănfalva (Popovich 1997, 77-79). Ceramica lucrată manual predomină în a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea. Elemente celtice precum fibulele de bronz de tip Dux (Popovich 1997, pl. 1/14-16, kurgan XI, Kustanovice) au apărut atât în cimitire, cât și în așezări, împreună cu ceramica gri de tip Alfbld la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. și în prima jumătate a secolului al III-lea.

Cimitirele Alfold din epoca scitică din Câmpia Tisei au rituri funerare eterogene: înmormântare extinsă sau ghemuită sau incinerare, fie în groapă, fie în urnă. Urnele de incinerare sunt prezente în principal în nord-estul și nordul Ungariei, la Hortobâgy-Arkus, Muhi-Kocsmadomb sau Nyiregyhaza-Kozvdgohi'd. Morminte mai numeroase cu schelete ghemuite au fost găsite la Alsotelekes, Csanytelek-Ujhalasto, Szabadszâllas, Tiszavasvâr-Dozsatelep și Tiszavasvâri-Csărdapart. Cimitirele cu înhumări extinse apar mai ales în Szentes-Vekerzug, Bekescsaba-Fenyes sau Hodmezovâsărhely. Aceste cimitire conțin și înmormântări în care defunctul este însoțit de cai: Oroshaza-Gyopdros, Chotin (Heteny), Tapioszele. Caracterul scitic oriental al ritului funerar predomină în aceste cimitire (Kemenczei 2009, 29-34).

Pe baza descoperirilor arheologice, pătrunderea grupului scitic în Transilvania în perioada arhaică a culturii scitice a avut loc la sfârșitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VI-lea. Cercetările arată însă că niciun material scitic din Transilvania nu poate fi datat ulterior.

mijlocul secolului al V-lea î.Hr. Printre cele mai recente descoperiri scitice se numără cimitirul de la Băița cu 19 morminte, dintre care șapte sunt incinerații (Vasilev 2005, 74). Prin urmare, se poate sublinia încă o dată că evoluția grupului scitic în Transilvania se încheie cu aproximativ un secol înainte de colonizarea celților în această parte a ţării.

Prin urmare, putem concluziona că, în perioada colonizării Bazinului Carpatic de către celți, riturile și ritualurile erau foarte complexe, reprezentând o populație etnică relativ

eterogenă, ceea ce, fără îndoială, i-ar fi influențat pe nou-veniți. Aceștia s-au integrat bine în populația locală, așa cum o dovedește prezența așezărilor celtice alături de așezările indigene; acestea din urmă au supraviețuit colonizării pașnice de către celţi. Departe de reputația lor de distrugători, ucigași și prădători, atât de mult evidențiată de scriitorii clasici, dovezile arheologice indică o coexistență sau o coabitare pașnică între cele două populații.

În ceea ce privește riturile și ritualurile funerare din nord-vestul României, se poate observa că numărul inhumărilor din necropola de la Piscolt-Nisipdrie reprezintă 44,4% din numărul total de descoperiri funerare (Fig. 1). Numărul total de inhumări, cu excepţia cimitirului de la Tarian-Ddmbul Ciurdas, este mai mic decât cel al incinerărilor. Gropile funerare sunt de obicei dreptunghiulare, cu colţuri rotunjite, sau se lărgesc uşor spre cap sau picioare, în funcție de aranjamentul mobilierului funerar. Scheletele sunt în mare parte deteriorate din cauza umidității excesive a solului nisipos, care conține oxizi de fier, care ajută la descompunerea materialelor organice. În trecut, scheletele bine definite, atunci când arheologii le dezgropau, erau ulterior sparte după ce se uscau la soare. Orientarea scheletelor este diversă, dar cea mai frecventă este orientarea nord-vest-sud-est sau orientarea vest-est, cu capul la capătul vestic al mormântului.

înmormântările erau extinse și rareori într-un loc ghemuit

Poziția. Bunurile funerare constau din obiecte personale: îmbrăcăminte, bijuterii, unelte și arme, vase pentru ofrande și alimente. Poziția vaselor pentru ofrande în morminte era următoarea: vasele pentru ofrande erau așezate grupate după craniu sau după partea superioară a corpului. Vasele pentru ofrande puteau fi așezate și la picioarele defunctului sau în partea inferioară a corpului și, ocazional, erau așezate de-a lungul corpului sau pe ambele părţi ale defunctului.

Gropile de incinerare sunt similare cu cele folosite pentru inhumări. Ele pornesc de la suprafața călcată în picioare în epoca La Tene și se termină în stratul steril de nisip. Sunt rotunde sau ovale, sub-dreptunghiulare și fără urme de ardere. Aceste morminte se caracterizează prin următoarele: rămășițe ale corpului incinerat: obiecte de îmbrăcăminte și bijuterii, arme - care uneori erau arse împreună cu defunctul sau depuse separat - și ofrande alimentare. Rămășițele corpului incinerat erau depuse fie într-o grămadă mai mare, în mai multe grămezi mai mici, fie împrăștiate pe toată suprafața gropii de înmormântare. Vasele pentru ofrande erau așezate aleatoriu: vase aliniate la rând sau grupate în mijlocul gropii de înmormântare. Numărul vaselor pentru ofrande nu ține cont de ritul de înmormântare, dar în fazele recente ale necropolei (al treilea și al patrulea orizont) a avut loc depunerea unui vas mai mare, de tip supieră, a unui bol și a unui vas mic, care poate fi o ceașcă mică, o cană sau un borcan. Oferta de mâncare era de obicei carne crudă de porc sau mistreț, vită, oaie și pui și era așezată separat într-un colţ al gropii funerare, fie fără cuțit, fie cu un cuțit - rareori cu o lamă pliabilă - sau ofranda era pur și simplu pusă într-un bol.

Urnele de incinerare sunt mai rare; oasele umane incinerate se găsesc împreună cu o parte din bunurile funerare depuse într-o urnă. Bunurile funerare rămase au fost plasate lângă

urne. Se pot observa următoarele clase de obiecte: urne cu capac, urne fără capac, urne funerare și o porțiune din oasele umane incinerate grupate în jurul urnei (un rit funerar mixt). Pe baza ofrandelor alimentare, putem distinge următoarele: morminte cu oale pentru ofrande, morminte fără ceramică și morminte cu ofrande alimentare fără cuțite și morminte cu ofrande și un cuțit mare sau Hiebmesser.

Din analiza riturilor funerare și a ritualurilor asociate, putem concluziona că toate cimitirele studiate erau bi-rituale. Nu s-a stabilit încă unde în interiorul cimitirelor era incinerat defunctul (ustrinum). Există unele dovezi că incinerarea avea loc la o oarecare distanță de cimitirul propriu-zis, deoarece oase umane arse au apărut la nivelul suprafeței călcate în picioare din epoca La Tène;

fragmente de oase și alte obiecte mici, cum ar fi fibule și cuțite, par să se fi pierdut în timpul ceremoniei funerare (Fig. 2).

Din nord-estul și nordul Ungariei, multe cimitire și morminte deranjate au fost, din păcate, publicate doar parțial sau chiar au rămas neanalizate. 20 de morminte au fost descoperite la Tiszavasvari-Vdrosfdldje-Jegyzotag, dintre care 12 erau înhumări cu un singur schelet în poziție ghemuită, șapte gropi de incinerare și o urnă de incinerare (Almassy 1998, 55-106). 20 de elemente funerare - nepublicate până în prezent - au fost investigate în comuna Szabolcs în 1970. Situația este similară în cimitirul de la Nyiregyhaza-Csdszdrszdllds (Butko), unde au fost investigate între 35 și 40 de morminte (Nemeth 2007, 487-493). 90 de morminte au fost investigate la Sajopetri-Homoki szdlok, dintre care 23 erau înhumări, 41 de incinerare și trei urne de incinerare (18 morminte au fost distruse). Mai mulți dintre cei inumani-

Mormintele se aflau într-o poziție ghemuită (Szabo 2006, 61-71; Szabo 2007, nr. 306, 268-271). Cimitirul de la Ludas-Varjudilld a fost publicat ca raport preliminar; au fost investigate 82 de elemente funerare, dintre care 11 morminte au fost distruse, 41 au fost gropi de incinerare și 23 de înhumări în care defunctul zăcea întins cu brațele și picioarele drepte, iar restul mormintelor aveau scheletul într-o poziție ghemuită. Dintre incinerații, sunt înregistrate unele elemente din interiorul urnelor (Szabo-Tanko 2006, 325-343). Pe baza datelor disponibile despre

Având în vedere ritul și ritualul funerar din zona noastră geografică, putem concluziona că cimitirele erau birituale.

Cel mai important cimitir celtic din Transilvania este Fântânele-Dâmbul Popii, care, din păcate, până în prezent a fost publicat doar pe scurt. Din datele furnizate de Ion Horațiu Crișan în 1974, se poate concluziona că au fost descoperite un total de 82 de elemente funerare.

20 dintre acestea au fost deranjate (Crișan 1974a; 1975). Șapte de «înhumare «Incinerare «Ums «Necunoscut numărul total de morminte erau înhumări, iar restul erau incinerații, fără urne incineratorii. La Orosfaia, Lucian Vaida a investigat unsprezece morminte, dintre care două au fost deranjate, două erau înhumări și șapte erau incinerații (Vaida 2000, 135-

159). La Fântânele-faţă (cunoscută şi sub numele de Dealul luşului) au fost descoperite 31 de elemente funerare, dintre care 24 erau incineraţii, una conţinea o urnă incineratorie şi au existat, de asemenea, şase înhumări. Istvan Kovacs a investigat cimitirul de la Apahida la începutul secolului al XX-lea şi a descoperit 21 de incineraţii (Kovacs 1911, 1-69) care, împreună cu elementele funerare din colecţia Endre Orosz, au fost estimate la aproximativ 45 până la 50 de morminte. Cunoaştem 137 de morminte în Transilvania, în interiorul Inelului Carpatic, care au fost recent investigate de Sandor Berecki, care concluzionează că ritul funerar din această zonă este bi-ritual (Fig. 3),

majoritatea fiind incinerarea (Berecki 2006, 51-76). Fig. 3 - Ritul celţilor din Transilvania

(după Berecki 2006).

Colonizarea celtică a Europei de Est este bine documentată arheologic. Relaţiile dintre nou-veniţi şi populaţia indigenă au fost paşnice. Celţii au preluat de la indigeni numeroase forme de ceramică, în special vase cu mânere şi ceramică gri lucrată la roată, împărtăşind la rândul lor cu localnicii un nivel superior de tehnologie de ardere (exemplificat de cuptoarele de olărit de la Andrid şi Biharia) şi tehnologia superioară de prelucrare a metalelor. Din zona spirituală sau religioasă, au preluat ritul incinerării şi, mai mult, plasarea oaselor calcinate în urnă. Convieţuind cu populaţia indigenă, celţii au învăţat să practice anumite ritualuri specifice localnicilor, cum ar fi plasarea...

de alimente în morminte, şi anume porţiuni mai mari sau mai mici de carne de porc sau de mistreţ. Acest ritual poate fi observat în cimitirele celtice din întreg Bazinul Carpatic. Oase de mistreţ au fost găsite în mai multe morminte din Apahida (Kovacs 1911, fig. 28; 44; 47; 58) şi bucăţi de porc în Pişcolt-Nisipărie (Nemeti 1988, M31, M139, M140, M207; Nemeti 1989, Ml35, M8, M60, Ml26). Un alt exemplu este mormântul nr. 13 din Sanislău (Zirra 1972, pl. XLIV), iar oase de mistreţ au fost găsite în mormintele M6, M10, Ml 9-19b, M22 din Tiszavasvâri-Vârosfdldje-Jegyzdtag (Almâssy 1998, 59-61). În cimitirul de la Ludas-Varjudiilb, oase de porc au fost găsite în şapte morminte: 686, 951, 1038, 1039, 1051, 1056 şi 1057 (Szabo-Tanko 2006, 341).

Porcul sau mistreţul a avut un rol important în mitologia celtică, deoarece era considerat animalul morţii. Morminte de mistreţi au fost descoperite la Sopron-Becsi-domb (Szabo 1971, fig. 28), unde s-a observat că aceştia erau îngropaţi conform ritualului celtic. O caracteristică funerară a fost găsită la Pâcin-Alsoharaszt-diild (Szorenyi 2007), care cuprindea un schelet uman ghemuit ţinând un mistreţ în braţe (Fig. 4).

În arta celtică există reprezentări ale unor figuri de bronz reprezentând mistreţi din Bata (Szabo 2005, 79) sau Luncani (Roska 1944, fig. 21). La Ludas-Varjudiild a fost descoperit un pseudo-kantharos cu mânere în formă de mistreţ (Szabo 2005, 163). O figurină incompletă din lut reprezentând un mistreţ a fost descoperită în aşezarea de la Berea-Nyulvârr, L: 6,1 cm, Î: 4,3 cm, nr. inv. 17.298 (Fig. 5). Pe cazanul ritualic de la Gundestrup, un călăreţ dintre cavaleri purta o cască cu o creastă în formă de mistreţ. Aceste reprezentări pot fi considerate amulete, purtate la gât, dar şi însemne militare.

Un alt element al ritualului funerar celtic este înmormântarea cu carul. Săpăturile în cimitirele din nord-vestul României au scos la iveală elemente ale acestui ritual: cimitirul de la Piscolt, Ml08, într-o descoperire întâmplătoare de la Piscolt-Parc nr. 2 sau Romgaz (Nemeti 1999, nr. 33, 45) și din Curtuiușeni-Egetohegy (Roska 1942a, 81-84; Roska 1944, fig. 14). În Transilvania, trebuie menționate descoperirile de la Cristuru Secuiesc (Roska 1944, nr. 128, fig. 47) sau Toarcla (Roska 1942b, nr. 82, 232). În Ungaria, există descoperiri făcute la Balsa, Arnot și Hatvanboldog (Vegh 1973, 208-218). Mitologia celtică vede viața ca pe o călătorie lungă și moartea ca pe o oprire în cadrul acestei lungi călătorii, în care, conform ritualului, carul sau vagonul este mijlocul de transport. Monumente funerare care înfățișează carul funerar și datează de la sfârșitul secolului I î.Hr. (aproximativ din perioada celților romanizați) au fost găsite în zona locuită de eravisci. Decedatul este așezat într-un car cu patru roți, având alături calul și câinele de vânătoare preferate. Această reprezentare este, de fapt, o călătorie din viața de zi cu zi. Astfel de reprezentări sunt bine cunoscute de la Budakeszi și Budabrs (Mrav 2005, 56-60) și Gorsium, Tac (Szabo 2005, 180).

2 http://www.spatak.hu/spatak/index.php?option=com_datsogallery&Itemid=33&func=detail&id=83.

Un fenomen rar a fost întâlnit în cimitirul de la Pișcolt-Nisipărie, unde umplutura gropii Ml57 a scos la iveală fragmente de ceramică provenite din mai multe vase sparte intenționat, fenomen care se regăsește și în Ml64 și M205, așa cum s-a observat și la Ciumești-Moara în mormântul M3/1962, unde fragmente din mai multe vase erau împrăștiate pe fundul gropii. În cazul acestui ritual, ne putem gândi la o practică legată de un banchet funerar. Atât în Pișcolt-Nisipărie, cât și în Ciumești au fost găsite vase întregi sau sparte la nivelul suprafeței călcate în picioare din epoca La Tene. De asemenea, putem menționa M9 de la Ciumești și câteva morminte de la Pișcolt-Nisipărie. Credem că este vorba în special de morminte de copii și, posibil, de alte tipuri de elemente funerare la Pișcolt, Ciumești, Sanislău, Curtuieșeni, Tărian, care au scos la iveală cimitire celtice stratificate, unde tipurile de vase erau total aleatorii.

Catalogul descoperirilor funerare celtice din nord-vestul României

Arad-Ga/ (Hu. Arad, Arad C.), accidental funeral discovery. Crișan 1966, fig. 22/1-9; 23/1-2; 24/1-3; Crișan 1974b, 39-40, fig. 5/1-3; Dorner 1972, pl. 1/10-16; II/l; RepArad 1999, 35.

Arad-Ceala (Hu. Arad, Arad C.), accidental funeral discovery. Dorner 1972, 151, pl. 1/1-2; Crișan 1974b, fig. 1/1-5; 3/1-4; RepArad 1999, 38.

Arad-Nou (Hu. Arad, Arad C.), cemetery. Dorner 1972, pl. II/2-10, 12; Zirra 1971, 180, Abb. 1.

Carei-Drumul Căminului (Hu. Nagykâroly, Satu Mare C.), accidental funeral discovery. Nemeti-Sălceanu 1995, 55-58; Nemeti 1999, nr. 43, XXIb, 69.

Căpleni-Ohaj-domb (Hu. Kaplony, Satu Mare C.), accidental funeral discovery. Nemeti 1999, nr. 52, H2, 79.

Ciumești-Moara (Hu. Csomakdz, Satu Mare C.), cimitir. Rusu-Bandula 1970; Rusu 1969, 295; Crișan 1971, 55–92; Zirra 1968; Zirra 1971, Abb. 8; 10; 12; Nemeti 1975b, 243–248, fig. 1/1-3; 2/1, 7; 3/1,la; Nemeti 1997, 111–114; Horedt 1973, 299–303; Bader 1984, 55–90.

Curtuiușeni-Dâmba/Ars (Hu. Erkortvelyes, Bihor C.), cimitir. Roska 1942a, 81-84; 224-234; Roska 1944, 37-38; Nănăsi 1973, 29-38; Nanasi 1975, 47-49; Zirra 1971, Abb. 14-15; Nemeti 1993b, 23-28; Nemeti 1999, nr. 30,41; Teleagă 2007, 23-57; Teleagă 2008,85-165.

Derșida (Hu. Kisderzsida, Sălaj C.), descoperire funerară întâmplătoare. Nemeti-Lako 1993, 77-83.

Dindești-Grădina lui Negreanu (Hu. Frdengeleg, Satu Mare C.), cimitir. Zirra 1971, Abb. 8/18, 38; Zirra 1972, 171-172.

Dindești-Pășună (Hu. Erdengeleg, Satu Mare C.), descoperire funerară întâmplătoare. Nepublicat.

Diosig-Cărămidărie Făbry (Hu. Bihardioszeg, Bihor C.), accidental funeral discovery. Roska 1944, fig. 4/1-3; Zirra 1971, Abb. 15/10.

Diosig-Ho/m (Hu. Bihardioszeg, Bihor C.), cemetery. Inf. I. Ordentlich, unpublished.

Foieni/Ciumești (Hu. Mezofeny/Csomakdz, Satu Mare C.), accidental funeral discovery. Nemeti 1999, nr. 36 Villa, 53; Nemeti 2003.

Horea-Vatra satului, grădina lui Mates Gheorghe nr. 28 (Satu Mare C.), accidental funeral discovery. Nemeti 1999, nr. 39a, 60.

Mofinu Mic-Pescărie A (Hu. Kismajteny, County Satu Mare), cemetery. Nemeti 1987; Nemeti 1999, nr. 54b3,80.

Oradea-Sa/ca (Hu. Nagyvârad, Bihor C.), accidental funeral discovery. Zirra 1971, Abb. 15/1.

Oradea-Cărămidărie Guttmann (Hu. Nagyvârad, Bihor C.), accidental funeral discovery. Roska 1944, nr. 91,46. 18. Oradea-Koblos (Hu. Nagyvârad, Bihor C.), accidental funeral discovery. Roska 1944, nr. 88-199.

Oradea-Cimitirul Rulikowski (Hu. Nagyvârad, Bihor C.), accidental funeral discovery. Emodi 2000, 99, fig. 3/1. 20. Otomani-Swb cetate (Hu. Ottomâny, Bihor C.), accidental funeral discovery. Roska 1938, 12; Roska 1942b, nr. 99, 4; Roska 1944, nr. 72, 215.

Pecica (Hu. Pecska, Arad C.), cemetery. Dorner 1972, pl. III; Crișan 1974b, fig. 15-16; Mărton 1933, 163; Zirra 1971, 180, Abb. 1.

Pişcolt-Nisipărie (Hu. Piskolt, Satu Mare C.), cemetery. Nemeti 1975a; 1988; 1989; 1992; 1993a; 1999, nr, 33e8, 44; Zirra 1997; 1998.

Pişcolt-Parc 2 Romgaz (Hu. Piskolt, Satu Mare C.), accidental funeral discovery. Nemeti 1999, nr. 33, 45.

Sanislău-Latăne (Hu. Szaniszlo, Satu Mare C.), cimitir. Zirra 1971, Abb. 6/4-6; 8/20-22, 26-27, 33; Zirra 1972; Nemeti 1975b, 245–248, fig. 2/8-11; 3/1-9.

Săcuieni (Hu. Szekelyhid, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Roska 1944, nr. 127,50; Zirra 1971, Abb. 15/17. 26. Sălacea (Hu. Szalacs, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Roska 1944, nr. 115,48, fig. 44; Zirra 1971, Abb. 15/8a. 27. Sântion (Hu. Pusztaszentjânos, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Roska 1944, nr. 124, 50.

Sâniob (Hu. Szentjobb, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Roska 1944, nr. 125, 50.

Sânandrei-Drumu/ Morii (Hu. Szentandrăs, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Hunyadi 1944, pl. LXXIII/7;

RepBihor 1974, 69.

Șilindru (Hu. fîrselend, Bihor C.), descoperire funerară întâmplătoare. Roska 1944, nr. 32, 38.

Tărian-Dâmbul lui Ciordaș (Hu. Kbrbstarjân, Bihor C.), cemetery. Chidioșan-Ignat 1972, 553-557; Zirra 1971, Abb. 15/2-5, 7-9, 15-16, 18-21, 23, 28-31.

Tarcea (Hu. firtarcsa, County Bihor), accidental funeral discovery. Unpublished.

Valea lui Mihai-Cătun Gorove (Ermihâlyfalva, Bihor C.), accidental funeral discovery. Roska 1944, nr. 31, 38, fig. 18-19; Zirra 1971, Abb. 15/6,12-14.

Vârșand (Hu. Gyulavarsând, Arad C.), accidental funeral discovery. Domonkos 1910; Dorner 1972, 151, pl. III/6; Zirra 1971, Abb. 1/11.

Zăuani-Dâlma cimitirului (Hu. Szilâgyzovâny, Sălaj C.), cemetery. Matei 1978; Nemeti-Lako 1993,117-129.

Number of graves from the cemeteries in north-western Romania3

3 Accidental finds, (metal artefacts), which probably come from burial finds, are marked with one grave in the uncertain items column.

References

Chidioșan-Ignat Chidioșan, N.-Ignat, D., Cimitirul celtic de la Tărian, SCIV, 23, 4, 553-579.

Németi, I.-Sălceanu, I., Sondaje arheologice în zona Careiului (1992), IN: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I, București, 55-58.

Popovich, I., Periodization on chronology o Kustanovica type sites in the Transcarpathian region, JAMÉ, XXXV-XXXVI, 1995-1996, 77-95.

Repertoriul Arheologic al Județului Arad, Muzeul Banatului, Timișoara.

Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor, Oradea.

Roska, M., Bihar vărmegye monogrăfiăja a legrégebbi idöktöl a honfoglalâsig, Magyar Vârosok és Varmegyék Monogrăfiăja, XXV, Bihar Vărmegye.

Roska, M., Înmormântarea celtică în carul lui Érkôrtvélyes, Publicațiile lui Kolozsvâr, II, 81-84.

Roska, M., Repertoriul arheologic transilvanean I. Preistorie, Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum, Volumul I. Praeistorica, Cluj-Napoca.

Roska, M., Celții în Transilvania - Les gaullois an Transylvania, Kôzlemény Cluj, IV, 37-41.
Rusu, M., Das keltische Fürstengrab von Ciumești in Rumänien, BerRGK, 50, 267-300.

Rusu, M.-Bandula, O., Mormântul unei câpetenii celtice, de la Ciumești, Baia Mare.

•Szabo, M., Pe pașii celților în Ungaria, Budapesta.

Szabo, M., Celții orientali. Epoca târzie a fierului în bazinul carpatic, Budapesta.

Szabo, M., Cimitirul din perioada La Tène în zona Sajôpetri, (Săpătura din 2005), AIH, 61-65.

Szabo, M., Sajôpetri, Podgoriile de nisip, AIH, nr. 306, 268-271.

Szabo, D.-Tankô, K., Prezentarea sistemului de management ceramic din Sajôpetri (Ungaria), Ôsrégeszeti levelek, 8–9, 167–176.

Szôrényi, GA, Vă mulțumim că ne-ați contactat. Eu, Pacin-Alharaszt. http://www.spatak.hu/spatak/index.php?option=com_content &task=view&id=19&Itemid=2 (16.01.2012)

Teleagă, E., Ziua de naştere a lui Nicolae Chidioşan în Necropola Tennessee (Bihorul românesc) - Ziua de naştere a lui Nicolae Chidioşan în necropola Curtuiuçeni/Érkôrtvélyes (Bihor, Rumänien), Crisia, XXXVII, 23-59. Teleagă, E., Die La-Tène-zeitliche Nekropole von Curtuiuşeni/Lrkor^lyes (Bihor, română). Der Forschungsstand, Dacia NS, LII, 85-165.

Vaida, L., The Celtic Cemetery from Orosfaia (Bistriţa-Năsăud county, IN: Gaiu, C.-Rustoiu, A. (red), Les Celtes et les Thraco-daces de l'est du Basin des Carpates, Cluj-Napoca, 135-160.

Vasiliev, V, Despre câteva aspecte referitoare la grupul scitic din aria intercarpatică a Transilvaniei, RevBis, XIX, 71-76.

Végh, K., Adatok a kelta kocsi-temetkezések kérdéséhez, ArhÉrt, 100, 2, 208-218.

Zirra, V, Un cimitir celtic din nord-vestul României, Baia-Mare.

Zirra, V, Beiträge Zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien, Dacia N. S., XV, 173-238.

Zirra, V, Noi necropole celtice din nord-vestul României (cimitirul biritual de la Sanislău şi Dindeşti), StCom Satu Mare, II, 151-205.

Zirra, V. V, Contribuţii la cronologia relativă a cimitirului de la Pişcolt. Analiza combinaţiilor şi statistică statistică, SCIVA, 48, 2. 87-135.

Zirra, V. V, Cronologia relativă a cimitirului Pişcolt, (judeţul Satu Mare), SBHM, 2, 148-160.

Lista figurilor

Fig. 1. Ritul cimitirului Piscolt.

Fig. 2. Ritul celţilor în nord-vestul României.

Fig. 3. Ritul celţilor din Transilvania (după Berecki 2006).

Fig. 4. Pacin-Alsdharaszt diilo.

Fig. 5. Berea-Nyulvdr. Figurină zoomorfă incompletă din lut, reprezentând un mistreţ.

Întâlnirile mele cu principii celtici:
exemplul mormintelor princiare de la Ciumeşti şi Hochdorf

50 de ani de la descoperirea mormântului princiar de la Ciunteşti

Tiberius BADER

Muzeul Celtic Hochdorf/Enz

Germania

tib.bader@web.de

Sub mentoratul lui Vlad Zirra, excavatorul cimitirului celtic de la Ciumești

Cuvinte cheie: mormânt princiar, Ciumești, celți, coif de pasăre

Acum cincizeci de ani, pe 10 august 1961, a fost descoperit mormântul princiar celtic din Ciumești/Csomakbz, județul Satu Mare. Fermierii locali nivelau duna de nisip existentă pentru a construi un grajd în limitele satului și au dat peste o groapă circulară. Groapa conținea rămășițele unei morminte. Această aniversare de 50 de ani de la fondarea orașului este o oportunitate de a discuta încă o dată despre această descoperire senzațională, de a reîmprospăta și reînvia vechi amintiri, de a scoate la lumină informații inedite și de a reevalua această descoperire extraordinar de importantă.

întâlni

La scurt timp după descoperirea menționată anterior, am fost acolo cu un grup de profesori și profesori de istorie din Satu Mare, ca parte a unui program de vară (Planșele 1/1-3). Scopul planificat al vizitei la Berea/Bere era inspectarea săpăturilor arheologice ale lui Al. Päunescu, pe care îl întâlnisem în timpul studenției mele la săpăturile arheologice din Ceahlău, Moldova, în 1955/56. De asemenea, am vrut să vedem colecția arheologică a pastorului reformat Gy. Kovacs din Berea. Mai întâi, am vizitat săpătura din câmpul Kisrengätja (Stavila Mică), Berea I, o așezare din perioada neolitică timpurie (cf. Päunescu 1963; 1964; Nemeti 1999, 54, Bla), unde Al. Päunescu a oferit un tur ghidat detaliat (Planșele 1/2-4). Apoi am vizitat colecția lui Sig. Kovacs, unde colecționarul și-a prezentat meticulos și fidel „comorile". Am fotografiat câteva descoperiri din colecție (Fig. 1, publicată de Kacsö 1969, pl. 49/7.2). În timpul șederii mele la Gy. Kovacs, am primit vești importante de la un locuitor: ceva special fusese descoperit în satul Ciumești, în limitele comunei, iar descoperirile se aflau în casa unui fermier. M-am dus imediat acolo cu niște profesori. L-am întâlnit pe fermier, iar acesta a fost foarte amabil. Mi-a arătat imediat descoperirile din camera laterală (în maghiară: oldalkamra) a sufrageriei, sau „camera de înfrumusețare". Împreună cu fermierul, am scos obiectele din colecție și le-am fotografiat în curte (pl. 2). Mi-a povestit despre circumstanțele și locul descoperirii.

După aceea, spre sfârșitul după-amiezii, ne-am întors cu mașina la Satu Mare. Câteva luni mai târziu, am aflat de la doamna I. Kovacs, directoarea muzeului din Baia Mare/Nagybänya, că a cumpărat descoperirile pentru Muzeul Regional Baia Mare de la fermier pentru 50 de lei (!!) (Planșele 3/1-5). Numele fermierului era J. Ludenherr (inițial șvab). Aceasta a fost prima mea întâlnire cu mormântul princiar de la Ciumești.

întâlni

În 1973, am efectuat săpături arheologice în municipiul Ciumești, localitatea Berea, la mai multe situri cu urme din epoca bronzului, precum Togul evreului/Zsidötag, Cetatea iepurelui/Nyülvär, Viile Berei/Berei szölö etc. Anterior, lucrasem pentru disertație cu cele două colecții ale lui Gy. Kovacs, una din Baia Mare și cealaltă din Berea, consemnând și desenând descoperirile din epoca bronzului (Bader 1978, 120-121, nr. 11). Excavatorii au fost studenți de la Gimnaziul Maghiar din Satu Mare, iar noi...

găsisem cazare într-o sală de clasă pe paturi de paie în școală. Așa am intrat în contact cu învățătorul din sat și, așa cum se întâmplă în Ungaria, m-a invitat la prânzul de duminică. În timp ce stăteam la masă și ne bucuram de o bună cină ungurească de duminică, socrul/socrul său, Gy. Varga bäcsi, a venit la noi. Am stat de vorbă în maghiară, inclusiv despre săpăturile în curs. Mi-a spus că a fost prezent la descoperirea coifului de pasăre și că a luat cu el niște obiecte pentru că nu voia ca acestea să cadă în mâinile preotului din sat, Gy. Kovacs, care a adunat totul. Mi-a spus că în groapă erau fragmente de os, cenușă și cărbune. Când l-am întrebat unde sunt descoperirile pe care le luase, a răspuns pur și simplu: „în pod". Le-a recuperat imediat de acolo și am primit descoperirile pentru Muzeul din Satu Mare fără alte formalități și fără plată. Îi sunt încă foarte recunoscător pentru asta. În acest fel, a fost achiziționată a doua parte a bunurilor funerare din mormântul de la Ciumești (Planșele 3/6-11), pe care le-am „schimbat" domnului J. Németi, directorul Muzeului Municipal Carei/Karol, cu descoperiri din epoca bronzului și i le-am încredințat spre publicare (Németi 1975, fig. 1; 2/1-7; Rustoiu 2008, 17). Aceasta a fost a doua mea întâlnire cu mormântul princiar de la Ciumești.

întâlni

Prima colecție a Rev. Gy. Kovacs, pe care am văzut-o la Berea în 1961, a fost achiziționată de dna I. Kovacs pentru Muzeul Regional Baia Mare. Preotul și-a continuat colecționarea, în ciuda avertismentelor experților de a înceta colectarea cioburilor de pe câmpuri, deoarece acest lucru ar face imposibilă localizarea corectă a locurilor de descoperire. După ce am examinat această a doua colecție de descoperiri din epoca bronzului, am achiziționat-o în 1977 pentru Muzeul Regional Satu Mare. Pe lângă...

Printre descoperirile din epoca bronzului din colecție, am fost fascinat de o frâu de „tip grecesc", o descoperire întâmplătoare în urma săpăturilor de la cimitirul de la Ciumești, pe care am considerat important să o public (Bader 1983, fig. 1-3). Am fost foarte surprins când am revăzut această frâu ca piesă în mormântul cu cască de la Ciumești, în teza de abilitare a doamnei B. Kull (1998, 280, nota 329, fig. 38/8). Cu atât mai mult cu cât tatăl ei lucra ca voluntar pentru Muzeul Celtic, al cărui director eram la acea vreme. O cunoșteam bine, iar ea știa că lucrasem la Muzeul din Satu Mare, dar nu a spus niciodată un cuvânt despre faptul că desenase descoperiri pe care le-am recuperat de la Muzeul din Satu Mare în 1973. Persoana ei de contact de la muzeu nu era responsabilă pentru aceste descoperiri. Frâul este expus și în vitrina care conține obiectele funerare din mormântul cu coif, iar ea a atribuit-o automat mormântului cu coif de pasăre.4 Această piesă importată s-ar fi potrivit perfect pentru mormântul prințului, dar, din păcate, nu își are locul acolo. Aceasta a fost a treia mea întâlnire cu mormântul Ciumești.

întâlni

Mobilierul funerar din mormântul cu coif de pasăre de la Ciumești se află acum în trei muzee: coiful se află la Muzeul Național de Istorie a Românilor din București; mobilierul funerar achiziționat de doamna Kovacs în 1961 se află la Muzeul Județean Baia Mare; iar piesele pe care le-am recuperat în 1973 se află la Muzeul Județean Satu Mare. Expoziția de

descoperiri celtice din Transilvania de la Muzeul Celtic Hochdorf din 2000/2001 a oferit oportunitatea de a expune pentru prima dată mormântul de la Ciumești în întregime, cu tot mobilierul său funerar. Și așa s-a și întâmplat. Tot mobilierul funerar a fost expus în cadrul expoziției „Tharkieni și celți de ambele părți ale Carpaților” (vezi Thraker 2001, 88-89, nr. 135-146) (Fig. 2). Aceasta a fost a patra întâlnire cu mormântul cu coif de pasăre de la Ciumești.

și care cumpărase colecția pentru Muzeul Sathmar. În plus, următoarea afirmație nu este corectă că: „...că însemnările în legătură cu acest material arheologic atât de și foarte important din punct de vedere științific sunt foarte lacunare, ele se rezumă la mici constatări privind lotul bogatonat. Din păcate autorul colecției na publicat nimic din această colecție, nici măcar la nivelul ziarelor locale.” (Nemeti 1997b, 63). Adevărul este că autorul acestui articol a examinat și a folosit întreaga colecție pentru disertația sa în timp ce se afla încă în Berea, unde era depozitată la casa unui fermier. Colecționarul, Kovacs, locuia deja în Oradea/Nagyvárad ca pensionar. Împreună cu colecționarul, am vizitat siturile descoperirilor și chiar am publicat unele piese din colecție (de exemplu, zăbala grecească, vezi literatura de specialitate). Colecționarul, la rândul său, își inventariase colecția și o descria în detaliu. Publicarea descoperirilor nu era responsabilitatea sa, chiar dacă era bine informat. C. Virag (2008, 91) a publicat descoperirile neolitice din colecție, dar nu a avut acces la inventarul și descrierea colecției lui Gy. Kovacs.

La conferința despre civilizația celtică din Bazinul Carpatic, de la Târgu Mureș, din 9-11 octombrie 2009, A. Rustoiu m-a informat că a corectat deja această eroare în literatura de specialitate, cf. Rustoiu 2008, 17.

Istoricul descoperirii, circumstanțele descoperirii, condițiile descoperirii

După cum am menționat deja, fermierii din satul Ciumești au pregătit terenul din municipiul satului, Malomhăta/Moara, cunoscut în mod obișnuit sub numele de CAP Grajduri, pentru construirea unui grajd, au nivelat o dună de nisip, iar pe 10 august 1961 au descoperit o groapă circulară. Există diferite relatări despre dimensiunile gropii: M. Rusu scrie că avea un diametru de 1,20 m (Rusu-Bandula 1970, 3), altădată că avea un diametru de 1,50 m (Rusu 1971, 267), iar adâncimea era de 1,8 m. Dacă groapa avea un diametru de 1,20 sau 1,50 m nu este cu adevărat important (Rustoiu 2008, 13, aprox. 1,2-1,5 m). O adâncime de 1,8 m pare excesivă în circumstanțe normale, dar, după cum știm, vântul transportă nisipul în zonele nisipoase, îndepărtându-l dintr-un loc și depunându-l în altul. Este posibil ca mormântul să fi fost ulterior acoperit cu nisip.

So würden sich auch die verschiedenen Tiefen der Gruben der Brandgräber in dem Gräberfeld erklären, die zwischen 0,60-2,20 m (Zirra 1967, 13) liegen. Über die Entdeckung, Fundumstände und Fundverhältnisse des Vogelhelmgrabes schreibt M. Rusu im deutschen Text im Bericht RGK sehr lakonisch, kurz, ausführlicher aber in der rumänischen Veröffentlichung: „Nisipul ce formează duna, fiind fin și ușor de săpat, țăranii respectivi au

golit conținutul gropii, adunînd cu grije toate fragmentele de bronz și fier găsite. De remarcat, că după relatările orale făcute de ei, în groapa care se adîncea pînă la aproximativ 1,8 m, în afară de obiectele amintite, în nisipul ce umplea groapa și care avea culoare ușor mai închisă, fiind amestecat cu humus, nu s-au găsit oase calcinate, cenușă, ori oase umane întregi, care să indice prezența unui mormînt obișnuit. Obiectele au fost strînse de la țărani de către brigadierul I. Ludenher și preotul I. Kovăcs iar apoi achiziționate de Muzeul Regional Maramureș, din Baia Mare unde se păstrează." (Rusu-Bandula 1970, 3 Anm. 1; Rustoiu 2008, 13). Nach den Auskünften von Gy. Varga wissen wir heute dass nicht alle Beigaben aus dem Grab sorgfältig von den Bauern aufgesammelt und dem Brigadier Ludenherr abgegeben worden sind. Die Aussage dass in der Grube seien keine Asche und kalzinierte Knochen gewesen, ist genauso falsch, wie die Information dass auch der Sammler Kovacs von den Bauern Beigaben aus dem Grab bekommen hat.

Fig. 3. Planul cimitirului celtic de la Ciumești (după V. Zirra; M. Rusu).

Având în vedere aceste informații incomplete, autorii M. Rusu și O. Bandula, la publicarea primului grup al inventarului mormântului, spun: „Un final, cu descoperirea a

Întrebarea legată de Ciumești privește stabilirea dacă obiectele descrise mai sus au făcut parte dintr-un mormânt de incinerare sau dintr-un mormânt simbolic (cenotaf). După cum am menționat deja, niciunul dintre obiectele discutate nu prezintă urme de foc, precum bunurile funerare din mormintele de incinerare din aceeași necropolă. Conform relatărilor orale ale descoperitorilor, în afară de obiectele discutate aici, în groapa în cauză nu au fost găsite oase arse, cenușă sau schelet uman, ceea ce ar putea indica un mormânt obișnuit. Singura explicație probabilă pentru prezența acestor arme în groapă, situată aproximativ în centrul cimitirului, ni se pare că acestea reprezintă conținutul cenotafului unui prinț celtic care a murit în altă parte, astfel încât familia sa nu a putut organiza ceremonia funerară obișnuită pentru el. Nu poate fi exclusă ipoteza că această descoperire, unică în Europa, reprezintă un rit special pentru un strămoș simbolic al comunității celtice din Ciumești. (Rusu-Bandula 1970, 43, 60; cf. Rustoiu 2008, 13). Aceste descoperiri ale lui M. Rusu și O. Bandula dispar categoric după salvarea celui de-al doilea grup din inventarul mormântului.

Conform cercetărilor actuale, se pot stabili următoarele: mormântul nu este un depozit izolat, ci a fost amplasat pe locul unui cimitir datând din perioada La Tène (Fig. 3). Ritul funerar al mormântului cu coif corespunde cu cel al celorlalte morminte de incinerare din necropolă. Forma gropii funerare princiare, cilindrică, circulară în secțiune transversală și cu podea boltită, este, de asemenea, similară cu gropile celorlalte morminte de incinerare. Examinând al doilea grup al inventarului funerar, sau „Varga bäcsi", J. Németi (1975, 244) a stabilit că lanțul de curea și broșa prezintă urme de ardere, fiind astfel arse secundar, cu siguranță ca urmare a rugului. Acest lucru sugerează că trupul a fost incinerat împreună cu îmbrăcămintea tradițională, iar apoi, după incinerare, cenușa și fragmentele osoase

incinerate au fost plasate în groapă și în urnă (conform lui Gy. Varga). Bunurile funerare de valoare, precum casca, zalele, jambierele, urna și cele două cupe, au fost așezate intacte în groapă (cf. Rustoiu 2008, 17-18).

Reconstituirea inventarului și a bunurilor funerare (analiza fotografiilor, literaturii de specialitate, informațiilor de la J. Ludenherr și Gy. Varga)

Grupa I: J. Ludenherr. 1. Cască de fier cu pasăre de bronz, 2. Zale de zale cu rozetă de bronz decorată, 3.4. Două jambiere de bronz, 5. Vârf de suliță de fier, 6. O cupă de lut, conservată în fragmente (Plăcile 3/1-5; 4). Cupa de lut este clar vizibilă în fotografia noastră (Plăcile 2/1-3). Cu toate acestea, din motive necunoscute, nu a intrat în colecția Muzeului Baia Mare. Afirmația din: Preda 1994, 307, că în mormânt a fost găsită și o sabie este incorectă. La fel de incorectă este informația unui coleg de la conferința de la Târgu Mureș, din 9-11 octombrie 2009, că în mormânt a fost găsită și o sabie (publicată de J. Németi). Sabia publicată de J. Németi este o descoperire izolată și nu este sigur dacă a fost descoperită pe situl necropolei celtice (Németi 1997a). Nici frâul și nici foarfecele nu aparțin mormântului cu coif de pasăre (Kull 1998, 280, Fig. 38/8.10). Referințe: Zirra 1967, 115, 135-136, pl. 12 (prima publicație a coifului de pasăre); Rusu-Bandula 1970; Rusu 1971, 267-300; Horedt 1973, 301; Preda 1994, 307; Filip 1998, 71; Németi 1999, 50, nr. 36 la; Kull 1998, 280, Fig. 38/1,4, 5,9; Thraker 2001, 88-89, nr. 135-140; Babeș 2001, 517, fig. 93; Rustoiu 2008, fig. 1/1-4; 2/1-5. Coiful de pasăre este reprodus în aproape toate cărțile monografice de istorie despre celți.

Grupa II: Gy. Varga. 7. Clapă de obraz, 8. Fragment de fibulă, 9. Rămășițe de cască blindată (patru fragmente), 10. Curea cu cârlig (fragmente), 11. Mai multe fragmente de obiecte din fier neidentificabile, 12. Urnă de vas de lut, 13. Bol de lut (Plăcile 3/6-11). Clapa de car (una lipsește de pe cască) și fragmentele de zale sunt cele mai bune argumente și dovezi, ca să spunem așa, decisive că obiectele din Grupa II aparțin mormântului cu cască sau, mai degrabă, mormântului princiar. Referințe: Németi 1975, 247-248, Fig. 1; 2/1-7; Németi 1999, 50, Nr. 36 la; Kull 1998, 280-281, Fig. 38/2,3,6,6a, 7, 11; Trac 2001, 89, nr. 141-146; Rustoiu 2008, Fig. 2/1-5.

Tipologia, piesele comparative, cronologia și distribuția bunurilor funerare din mormântul Vogelheim de la Ciumești au fost discutate pe larg și excelent în monografia lui A. Rustoiu (2008, 18-36). Nu este nevoie să repetăm aici concluziile sale.

Starea de conservare a bunurilor funerare

Când am văzut prima dată obiectele funerare din primul grup în 1961, unele piese erau atât de bine conservate, bronzurile cu o patină originală, strălucitoare, frumoasă, verde, încât, în calitate de tânăr arheolog

a apreciat complet greșit cronologia descoperirii. M. Rusu a publicat o fotografie a coifului de pasăre (Fig. 4), sau mai exact: „Fragmentele coifului de la Ciumești înainte de restaurare" (Rusu-Bandula 1970, Planșa I). Această fotografie oferă o impresie falsă despre starea de conservare a coifului. Fotografiile (Planșele 2/1-3) arată pasărea stând pe coif, lipsind doar

cele două aripi. Prin urmare, nu a fost descoperită și recuperată fragmentar, așa cum arată imaginea publicată de M. Rusu. „Gâtul” a fost găsit separat de corp. Cele două aripi de tablă lipsesc din fotografii; dacă nu erau prezente în camera alăturată de la fermierul Ludenherr sau dacă au rămas în cameră (camera era întunecată) nu pot stabili astăzi, cincizeci de ani mai târziu. Nu știm dacă dezmembrarea coifului de pasăre a avut loc în timpul transportului de la Ciumești la Baia Mare, în muzeu, în timpul transportului la Cluj-Napoca sau în laborator. Lipsește o bucată dintr-una dintre atele, care poate fi încă văzută în imagine și care a fost pierdută între timp. În al doilea grup, piesele metalice sunt prost conservate (vezi Nemeti 1975, fig. 2/1-7). Bunurile funerare din primul grup au fost restaurate în laboratorul din Cluj-Napoca sub conducerea lui J. Korodi, cu excepția zalei, care a fost restaurată în laboratorul Muzeului Central Romano-Germanic din Mainz.

Fig. 4. Fragmente din casca de pasăre demontată (după Rusu-Bandula 1970).

Clasificarea temporală și etnică a descoperirilor

Când am văzut pentru prima dată descoperirile în 1961, eram încă un tânăr lucrător în muzeu și, bazându-mă pe frumoasa patină a jambierelor, am crezut că aparțin perioadei medievale timpurii. Mai târziu, am auzit de la doamna I. Kovacs că prof. R. Vulpe din București a fost primul care a spus că acestea sunt descoperiri celtice. La vernisajul expoziției românești de la Muzeul Celtic din Hochdorf, pe 13 septembrie 2000, am povestit această întâmplare invitaților de onoare în timpul turului ghidat. Prof. Al. Vulpe, fiul lui R. Vulpe, a fost prezent și a replicat: „Nu, eu am fost primul care a spus că descoperirea este celtică, nu tatăl meu.” La aceasta, prof. J. Maran din Heidelberg a răspuns laconic: „Nu contează, a spus-o un Vulpe!”

Cercetătorii au exprimat diverse opinii cu privire la datarea mormântului. VI. Zirra a datat cimitirul Ciumești în stadiul LT C, de la sfârșitul secolului al III-lea, aproximativ între 230 și 130 î.Hr., observând că unele obiecte erau de caracter LT B2. El a considerat datarea mormântului cu coif de pasăre, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.Hr., realizată de M. Rusu, ca fiind prea mare, deoarece bunurile funerare fuseseră folosite timp de mai multe generații (Zirra 1967, 114, 135-136). VI. Zirra a scris acest lucru înainte de publicarea propriu-zisă a mormântului lui M. Rusu.

Conform lui M. Rusu, așa cum anunțase deja VI. Zirra în 1967, „mormântul cu coif de la Ciumești, cu inventarul său LT B, este una dintre cele mai vechi descoperiri celtice din România”, iar despre cimitir M. Rusu mai spune că „fără îndoială, multe dintre inventarele funerare în cauză aparțin etapei LT C, așa cum a demonstrat foarte corect VI. Zirra pentru Ciumești; cu toate acestea, datarea sa absolută (născut 230-130 î.Hr.) ni se pare prea joasă.” În plus, M. Rusu nu presupune că unele obiecte funerare, cum ar fi coiful din mormântul princiar, au fost folosite de mai multe generații și că au fost înmormântate odată cu ultimul proprietar (Rusu 1971, 295-296). K. Horedt a afirmat: „Tipurile timpurii de broșe și inele de

braț apar predominant în centrul cimitirului. Mormântul cu casca de pasăre este separat de acestea printr-o zonă de morminte din perioada La Tène medie, astfel încât planul mormântului, în prezent incomplet, nu oferă nicio dovadă convingătoare că mormântul războinicului a fost deja stabilit înainte de perioada La Tène medie" (Horedt 1973, 309). Textul românesc afirmă și mai clar: „După plan actual al cimitirului constatarea cea mai importantă o categorie de proprietate că poziția mormântului cu coif al războinic celt nu se încadrează în aria mormintelor celor mai timpurii, fiind despărțit de eleprintr-o fîșie ce cuprinde morminte de clară factură în starea cimităi C. cunoaștem, nu se poate deduce deci o dovadă peremtorie că războinicul cu coif a fost înmormântat înaintea perioadei Latène C. Această posibilitate desigur nu se poate exclude și observația nu se referă la timpul. când au fost lucrate piesele inventarului care din cauza caracterului lor unic trebuie date după alte criterii." (Horedt 1973, 301).

În urma descoperirii obiectelor funerare recent descoperite, J. Németi a reconsiderat amplasarea cronologică a mormântului. Conform pieselor comparative pentru fibulă, curea și ceramică, „mormântul războinic de la Ciumești se încadrează organic în cimitirul Ciumești, iar înmormântarea ar fi putut avea loc cel mai devreme la sfârșitul etapei B2, dar în principal în timpul La Tène Mijlociu" (Németi 1975, 244-245). Prin urmare, J. Németi acceptă datarea lui VI. Zirra și K. Horedt. Douăzeci și cinci de ani mai târziu, J. Németi scrie într-o carte de popularizare: „A késobb elökerült fibula-tôredék, az ôvlânc-maradvânyok és az agyagedények arra utalnak, hogy bâr a hârci felszerelés a Kr. e. e. IV. fôldbekerülésük (eltemetésük) mâr a Kr 2009, 76 Ce spun reprezentanții noii generații de studii celtice din Transilvania O întrebare pentru cercetătorii celtici prezenți: A. Rustoiu, Vl Zirra, V. Ferencz, H. Pop!

A. Rustoiu meint in seiner monographischen Bearbeitung des Vogelhelmgrabes: „In ceea ce privește cronologia, este evident că nu se mai poate susține o datare timpurie în sec. IV a. Chr.... Analiza întregului material recuperat al mormântului a ilustrat faptul că datarea complexului respectiv trebuie plasată în sub- fazele La Tène B2b-CI sau, mai degrabă, numai în La Tène CI" (Rustoiu 2008, 18, 36).

Der Status des Toten

Cine a fost persoana al cărei corp a fost ars pe un rug, ale cărei rămășițe au fost îngropate într-o groapă cu echipament de războinic? Chiar și fără o examinare antropologică, putem fi siguri că, pe baza obiectelor funerare, a fost un bărbat. Câți ani avea? Nu știm (Vix, 35 de ani; Hochdorf, 40-45 de ani). Ce rol a jucat în societatea celtică? VI. Zirra vorbește despre „mormânt de capetenie", „mormânt cu cască", mormânt de războinic; M. Rusu îl numește în mod constant „mormânt princiar", K. Horedt îl numește „mormânt de războinic", J. Németi îl numește „mormânt de războinic", „mormântul prințului", „katonai-törzsi vezetö", M. Babeș „șef politic de rang princiar", A. Rustoiu îl numește „războinicul celt de la Ciumești", „șef militar", „lider militar". M. Schönfelder (2007a, 2007b) vorbește în general despre „elita" societății celtice. Care sunt criteriile pentru determinarea caracterului mormântului?

În sudul Germaniei, începând cu secolul al XIX-lea, unele morminte ale unor persoane proeminente, membri ai clasei superioare sau ale „prinților" au fost desemnate cu atributul sau denumirea de „mormânt princiar". Care sunt criteriile pentru aceasta? Un complex funerar impunător, o movilă funerară de dimensiuni enorme (50-60 m în diametru, 5-15 m înălțime); o cameră funerară din lemn sau piatră; mobilier bogat; importuri mediteraneene ca bun funerar; o locație în zona așezărilor fortificate de pe dealuri, așa-numitele scaune princiare.

Care dintre aceste criterii îndeplinește mormântul cu coif de la Ciumești? Doar unul: mobilier relativ bogat, fără descoperiri de aur, ceea ce nu era comun la celții orientali. Coiful de pasăre în sine, un exemplar unic în Europa, inclusiv în Asia Mică, în cadrul arealului celtic, este un indiciu foarte important că avem un caz special aici. Decedatul a fost cu siguranță o figură politică proeminentă, poate un șef de trib, un lider în sensul structurii sociale a nativilor americani, un lider militar. A-l numi princeps în sens medieval ar fi, în opinia mea, o exagerare. Nu avem absolut nicio idee despre întinderea teritoriului care se afla sub, ca să spunem așa, „administrația" sa. Cu toate acestea, cred că putem continua să folosim termenul „mormânt princiar" pentru circumstanțele vremii, dar nu în sens medieval.

Câteva observații asupra cercetării și publicării descoperirilor de la Ciumești (Istoricul cercetărilor)

Trebuie să vă povestesc povestea cercetării, sau mai degrabă, să o transmit mai departe, nu să o iau cu mine la mormântul din Hemmingen, Germania (unde locuiesc). Mormântul a fost descoperit pe 10 august 1961. Undeva la sfârșitul toamnei, doamna I. Kovacs, directoarea Muzeului Regional Baia Mare, a achiziționat primul grup de obiecte funerare. Săpături arheologice au fost efectuate în 1961 în zonele Ciumești și Berea, așa cum am menționat deja, de către A. Päunescu (1963; 1964) și I. Comșa (1963; 1971) de la Institutul Arheologic București pentru Perioada Neolitică – grație relațiilor dintre C.S. Nicolaescu-Plopșor și I. Kovacs, directorul Muzeului Regional, care au ieșit la iveală în timpul amplei săpături de salvare a Lacului Bicaz din 1955–56 (autorul acestor rânduri a fost prezent și ca student). Arheologul bucureștean C. S. Nicolaescu-Plopșor a vizitat regiunea Maramureșului și a organizat cercetări paleolitice în Oaș/Avas (Nicolaescu-Plopșor-Kovâcs 1959). M-a vizitat și la Muzeul Regional Satu Mare de atunci și, bineînțeles, la Colecția Kovacs din Berea. Așa s-a născut ideea unor săpături ale Institutului din București. Pentru ca Institutul din Cluj (o rivalitate) să nu rămână în urmă, Institutul l-a invitat pe M. Rusu să efectueze cercetări, iar în 1962, acesta a excavat cimitirul din epoca bronzului al culturii otomane (Ordentlich-Kacsö 1970). Referitor la mormântul coifului de la Ciumești, M. Rusu scrie: „În urma aprobării Acad. Prof. C. Daicoviciu și acordării fondurilor necesare, împreună cu V. Zirra, de la Institutul de Arheologie București și E. Kovăcs, de la Muzeul regional Maramureș, on efectuează o săpătură de salvare, să continue să continue și să continue în continuarea colaborarii în continuare. desvelirea aproape integrală a cimitirului..." (Rusu-Bandula 1970 3 f., nota 1). În traducerea germană a textului și în raportul RGK: „După informarea autorităților responsabile, s-a efectuat o săpătură de percheziție..." (ibid. 44); sau „În urma

raportului descoperirii, s-a efectuat o săpătură de cercetare" (Rusu 1971, 267). Marea întrebare este când a fost efectuată această „săpătură de cercetare", în 1961? Nu există nicio altă confirmare în acest sens. Anul 1962 este mai probabil (Zirra 1967, 3, nota 2; Németi 1999, 50, nr. 36, 1a). Și ce a adus această săpătură de control sau „săpătură de cercetare", ce cunoștințe noi? M. Rusu păstrează tăcerea în această privință. Dacă într-adevăr a efectuat o săpătură de control la locul mormântului cu cască, la urma urmei, întreaga zonă fusese deja nivelată și groapa funerară dispăruse, cel mai probabil nu a găsit nimic. M. Rusu a săpat cimitirul din epoca bronzului în 1962. Datorită acestor cercetări, a luat legătura, în special, cu O. Bandula, viitorul director al muzeului din Baia Mare – care el însuși nu avea nicio legătură cu arheologia, ci studiase la Cluj. Pentru a menține balanța în echilibru, M. Rusu a fost însărcinat să studieze și să publice Mormântul Coifului, chiar dacă nu era un savant celtic, așa cum era obișnuit la acea vreme, ci împreună cu „angajatorul", și anume O. Bandula. Faptul că lui M. Rusu i se dăduse Mormântul Coifului spre publicare l-a rănit pe VI. Zirra. (Am avut o discuție cu el pe această temă la vremea respectivă.) Când i-a predat autorului acestui articol o retipărire a raportului RGK din 1971, în 1972, M. Rusu a încercat să-mi explice de ce el, și nu V. Zirra, publicase Mormântul Păsărilor.

Acesta a fost doar începutul! În ochii politicienilor locali din Baia Mare și, în general, din țara marelui conducător, „Geniul Carpaților", celții erau persoane non grate. Manuscrisul publicației lui VI Zirra despre cimitirul celtic a rămas în redacția din Baia Mare până la tipărirea lucrării despre descoperirile dacice din cimitirul și așezarea de la Ciumești de IH Crișan (1966) din Cluj. Abia atunci li s-a permis celților să vină, sau mai degrabă, a fost tipărită cartea despre cimitirul celtic, și aceasta fără măcar o dată de publicare (1967). Aceasta este o poveste tristă, lipsită de demnitate. Vlad Zirra a fost un om onest, un cercetător celtic temeinic, foarte bun, și merită să-i fie dedicat volumul acestui colocviu despre cimitirele celtice: In memoriam Vlad Zirra.

Soarta bunurilor funerare

După cum am menționat deja, bunurile funerare din primul grup au fost achiziționate de dna I. Kovacs spre sfârșitul anului 1961 și au ajuns astfel la Muzeul Regional Baia Mare. Odată cu înființarea Muzeului Național de Istorie a Românilor, cele mai importante descoperiri au fost confiscate prin decret de muzeele regionale și locale – o mișcare care nu a fost lipsită de controverse – și duse la București. Astfel, coiful cu pasăre de la Ciumești a continuat să ajungă în capitală. Restul descoperirilor a rămas la Baia Mare, la fel ca și al doilea grup de bunuri funerare la Muzeul din Satu Mare. Bunurile funerare din mormânt au fost expuse împreună pentru prima dată în 1999/2000 la Muzeul Celtic din Hochdorf Enz, în cadrul expoziției „Traci și celți de ambele părți ale Carpaților" (Fig. 2). Pentru a doua oară, cu ocazia celei de-a 50-a aniversări a descoperirii, obiectele funerare au fost expuse la Muzeul Județean Satu Mare în decembrie 2011, iar pentru a treia oară descoperirile urmau să fie reunite în cadrul marii expoziții celtice de la Stuttgart sau de la Manching în 2012/2013.

literatură

Nicolaescu-Plopșor- Nicolaescu-Plopșor, CS-Kovâcs, E., Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare, MCA,

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. O oală cu picior provenită dintr-un cimitir din Ciumești, cultura Bodrogkereszür.

Fig. 2. 1. Mormântul cu coif de pasăre de la Ciumești, aflat în Muzeul Celtic din Hochdorf; 2. Pagina de titlu a catalogului expoziției de la Hochdorf cu coiful de pasăre.

Fig. 3. Planul cimitirului celtic de la Ciumești (după V. Zirra; M. Rusu).

Fig. 4. Fragmente din casca de pasăre demontată (după Rusu-Bandula 1970).

Lista panourilor

Planșa 1. 1. Grupul de profesori sătmăreni din Berea, 1961 (în prim-plan, în centru, este Pastorul Gyula Kovacs); 2. Grupul cu Al. Päunescu (purtând o șapcă cu cozoroc); 3. Grupul de la șantierul săpăturilor - așezare neolitică; 4. Stratigrafia așezării (profilul zidului).

Planșa 2. 1. Mormântul cu coif de pasăre de la Ciumești. Pe scaun se află coiful, vârful de suliță și un vas de lut, păstrat fragmentar; la picioarele scaunului se află două gărzi; 2. Ca în 1., plus: zalele cu rozetă și gâtul păsării; 3. Prim-plan al coifului, vârfului de suliță și cupei; 4. Coiful de pasăre.

Planșa 3. 1. Cască; 2. Zală de zale; 3. Vârf de lance; 4. Rozetă; 5. Două jambiere; 6. Piesă de obraz; 7. Fragment de fibulă; 8. Fragmente de zale; 9. Fragmente de curea; 10. Urnă; 11. Bol.

Planșa 4. 1. Coiful de pasăre după restaurare; 2. Coiful de pasăre; 3. Jambiere; 4. Vârf de lance; 5. Rozetă (2-5. după Rusu 1971).

Panoul 1. 1. Grupul de profesori sătmăreni din Berea, 1961 (în prim-plan, în centru, este Pastorul Gyula Kovacs);
2. Grupul cu AL Päunescu (purtând o șapcă cu cozoroc); 3. Grupul de la șantierul săpăturilor - așezare neolitică;
4. Stratigrafia așezării (profilul zidului).

Planșa 2. 1. Mormântul cu coif de pasăre de la Ciumești. Pe scaun, coiful, vârful de suliță și un
vas de lut, păstrate fragmentar; la picioarele scaunului, două gărzi; 2. Ca în 1., plus:
zalele cu rozetă și gâtul păsării; 3. Prim-plan al coifului, vârfului de suliță
și cupei; 4. Coiful de pasăre.

Planșa 3. 1. Cască; 2. Zală de zale; 3. Vârf de lance; 4. Rozetă; 5. Două jambiere; 6. Piesă de obraz; 7. Fragment de fibulă; 8. Fragmente de zale; 9. Fragmente de curea; 10. Urnă; 11. Bol.

Planșa 4. 1. Coiful de pasăre după restaurare; 2. Coiful de pasăre; 3. Jambiere; 4. Vârf de lance; 5. Rozetă
(2-5. după Rusu 1971).

Ceramica de tradiție locală din
mormintele celtice din Bazinul Carpatic Oriental

Luca-Paul PUPEZÄ

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

Cluj-Napoca, România paulpupeza@yahoo.com

Cuvinte cheie: celți, morminte, ceramică, autohtoni, aculturație, asimilare

Prezența celtică în Bazinul Carpatic Oriental (prin care înțelegem în special Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul) este vizibilă astăzi mult prin morminte și mai puțin prin așezări (SÎRBU 2006, 195; DIETRlCH-DIETRlCH 2006, 20-22); deși așezările celtice cunoscute astăzi depășesc 100, doar 25 au fost identificate prin săpături arheologice, având puțin peste 50 de complexe de habitate. Imaginea societății celtice din acest teritoriu este conturată mai ales în ceea ce privește descoperirile funerare. Mormintele celtice descoperite până în prezent depășesc 500, din peste 70 de situri, incluzând atât necropole, cât și descoperiri izolate (Dietrich-Dietrich 2006, 22).

The amount of Celtic graves seems to be large, but the data recovered are far from being complete. Most of the Eastern Carpathian Basin graves (Fig. 1) known today came from the necropolis of Pișcolt: 185 graves (Nemeti 1987; 1989; 1992; Zirra 1997); other identified cemeteries being much smaller: Apahida: 50 (Crișan 1971; Zirra 1976), Cepari: 13 (Roska 1944, 55-56; Crișan 1966), Ciumești: 35 (Crișan 1966; Zirra 1967), Curtuișeni: 22 (Nănăsi

1973; Teleagă 2008), Fântânele-L« Gâța: 29 (Vaida 2008), Orosfaia: 12 (Vaida 2000), Sanislău: 21 (Zirra 1972), Tărian: 12 (Chidioșan-Ignat 1972), or Zăuan: 5 (Matei 1978; Nemeti-Lako 1993). Some necropolis that seem to have a relatively large number of graves have been just partially investigated and others, largely investigated, were just partially published, such as Fântânele-Pealw! Popii, which has about 100 graves, but only 11 published (DĂNILĂ 1978), Galații Bistriței (Dănilă 1989, 115-116) or Remetea Mare with one grave published (Medeleț 1975; Rustoiu 2008). A large number of graves came from accidental discoveries (Berecki 2006, 66-71; made only for Transylvania, the statistic shows that of the 53 Celtic funerary sites over 70% are isolated or incidental) and so their data are much about funerary inventories but less about funerary complexes. As a result, of approximately 500 Celtic graves probably half provide detailed information, grouped in 8 or 9 sites.

În aproape toate siturile, necropolele sau așezările celtice din Bazinul Carpatic de Est au fost găsite, împreună cu materiale celtice, produse locale din tradiția Epocii Fierului Timpuriu. Harta grupului cultural pentru Epoca Fierului Timpuriu din Europa de Sud-Est târzie are multe necunoscute, în special în ceea ce privește Bazinul Carpatic (Fig. 2). Ca și în cazul Epocii Fierului Celtice, imaginea Epocii Fierului Timpuriu târzii este vizibilă și astăzi, mult prin morminte și mai puțin prin așezări. Cea mai evidentă prezență din secolele VI-V î.Hr. este a așa-numitului „grup scitic” (Parducz 1973), expresie care acoperă un fenomen complex, care implică diferite grupuri culturale pe o vastă arie central-europeană. În Transilvania, grupul scitic al Agathyrsilor are morminte de înhumare (Cipău, Ciumbrud, Cristești) în secolul al VI-lea î.Hr., dar ritualurile funerare se schimbă treptat în incinerare în groapă (Băița) în secolul al V-lea î.Hr. (Vasiliev 1980, 60, 136). Descoperirile de la Ocna Sibiului (Rusu-Bandula 1970, 37-39; SÎRBU 2006, 194; Rustoiu-Berecki 2012), Olteni (Cavruc-Buzea 2005;

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 317-341

Sîrbu și colab. 2008) sau Săvârșiri (Barbu-Hügel 1997, 91-92) sunt datate imediat înainte de prezența celtică, în secolele V-IV î.Hr. Legăturile dintre aceste descoperiri din epoca fierului târzie timpurie și grupul scitic din Transilvania din epoca fierului timpurie târzie sunt greu de stabilit. Un fenomen istoric necunoscut sau o etapă incipientă de cercetare arheologică ar putea explica o astfel de neconcordanță. De asemenea, ar putea fi rezultatul lipsei de concordanță dintre diferite cronologii privind epoca fierului timpurie târzie și epoca fierului târzie timpurie.

Fig. 1. Morminte celtice din Bazinul Carpatic Oriental (secolele IV—II î.Hr.).

Fig. 2. Grupuri culturale la sfârșitul epocii timpurii a fierului (secolele VI-V î.Hr.).

La vest de Munții Carpați, descoperirile anterioare celților sunt numeroase, dar există și descoperiri funerare în mare parte. Mormintele și necropolele de aici, datate în secolele VI-V î.Hr., aparțin culturii Vekerzug, probabil de origine tracă. Cimitirele din nord-vestul Transilvaniei

din Curtuișeni (Nânâsi 1969), Ghenci (Nemeti 1999, 64-70), Porț (Bejinariu-Pop 2008) sau Sanislău (Nemeti 1972; 1982) au fost caracterizate prin morminte cu urne incineratoare și au fost atribuite unui anumit grup al culturii Vekerzug, numit „Sanislău-Nir" (Nemeti 1978, 36-37). Uneori, secvența dintre cultura Vekerzug și celți este evidentă: în apropierea necropolei din epoca timpurie a fierului, a fost găsită o necropolă din epoca târzie a fierului (Curtuișeni, Sanislău).

Olăritul tradițional local

Cele mai importante ceramice de tradiție locală din epoca timpurie a fierului găsite în mormintele celtice din Bazinul Carpatic Oriental sunt cupa bitruncată, cupa, bolul trunchiat, bolul cu buză răsturnată, bolul cu buză inversată, vasul bitruncată și vasele cu profil drept sau ușor rotunjit (Pl. 3/AF).

Cupa bitruncată

Ceștile bitruncate sunt de obicei de dimensiuni medii, lucrate manual și la roată, cu una sau două mânere suprapuse, o formă mai mult sau mai puțin biconică și o margine dreaptă sau răsturnată (Pl. 1/A). Ceștile erau bine arse, de culori închise (gri, maro, negru) sau roșiatice, cu suprafața adesea acoperită de un strat subțire de lut negru, uneori lustruit.

Originea tipului se află în epoca timpurie a fierului locală, când se foloseau cupe similare (Teodor 1967, 34; Vulpe 1967, 51; Crișan 1969, 48-50, 121; Moscalu 1983, 84; Nemeti 1988, 97, 99-100). Pentru epoca timpurie târzie a fierului, astfel de descoperiri au fost făcute în special în așezări (Crișan 1969, 48). Cupele bitruncate au fost o prezență mai puțin frecventă în mormintele din secolele VI-V î.Hr. din Transilvania scitică (Cipău, Pl. 1/1.6), zona culturii Vekerzug (Chotin, Pl. 1/1.1, 5; Sanislău, Pl. 1/1.3) sau la estul și sudul Carpaților (Ferigile, Pl. 1/1.2, 4).

Dincolo de caracteristicile generale ale cupelor bitruncate, se pot observa mici diferențe în forma mânerului, ornamentație, tehnica de prelucrare și chiar variații de profil. Utilizarea cupelor puternic curbate pare a fi frecventă, la unele exemplare forma bitruncată fiind abia vizibilă. Decorul constă din nasturi rotunzi sau protuberanțe conice și cercuri incizate sau ștanțate care urmează modele diferite. Unele mânere erau incizate adânc, vertical sau oblic, pentru a crea impresia unui mâner răsucit sau dublat. Cupele trunchiate au cea mai consistentă prezență din toată ceramica de tradiție locală găsită în mormintele celtice (Pl. 2): Aiud (Pl. 1/III.14), Apahida (Pl. l/III.15-20), Blandiana (Pl. 1/III.21, 22), Blaj (Pl.

1/III.23), Cim.-27.l. Cluj-Mănăștur (Pl. 1/III.28), Curtuișeni (Pl. 2/1-4), Derșida (Pl. 2/5), Dindești (Zirra 1972, 171-174, fig. 10/6), Fântânele-La Gâța (Pl. Fântânele Pop. 2/6-Pl. 2/6), Deal Fânt. 8), Galații Bistriței (Pl. 2/9), Ghenci (Crișan 1966, 67-71, fig. 28/3), Mediaș (PI. 2/10), Papiu Ilarian (PI. 2/11), Pișcolt (PI. 2/12-16), Pruniș (PI. 2/17), Sanislău (PI. 2/18-20), Șeica Mică (PI. 2/21), Tărian (PI. 2/22), Zăuan (PI. 2/23). Ceștile au fost găsite atât în morminte de incinerație, cât și în morminte de înhumare. Din necropola Ciumești au fost identificate 35 de morminte, 10 aveau ceramică de tradiție locală, 9 cu căni bitruncate. La Curtuișeni cănile au apărut în 6 din toate cele 22 de morminte, cele cu ceramică locală fiind 8. În 35 de morminte de la Pișcolt au fost descoperite căni bitruncate, uneori două în același complex. În necropola Apahida au fost găsite căni bitruncate în 9 din cele 24 de morminte din colecția Orosz, dar niciuna în cele 21 de morminte investigate de I. Kovacs, unde, de fapt, nu s-a găsit niciun alt tip de ceramică de tradiție locală. Cănile bitruncate au lipsit și din cimitirele celtice Cepari, Fântânele sau Tărian și din necropola locală de la Olteni.

Descoperiri semnificative din epoca fierului târziu au fost făcute și în așezări precum Morești (Berecki 2008, pl. 26/8; 27/1; 47/6) sau Seușa (Ferencz 2007, pl. LXXXV), cupele bitruncate fiind folosite în principal pentru băut (Pupeză 2010, 130-132). Exemplarele mari, cu pereți curbați și gâturi lungi, erau folosite probabil pentru turnarea și depozitarea lichidelor (Florea 1997, 93). În morminte, cupele bitruncate erau cel mai probabil folosite pentru ofrande lichide; unele cupe au fost găsite grupate împreună cu alte vase de ofrande, chiar și cu alte vase celtice pentru lichide. Cupele bitruncate nu au servit ca urne funerare sau ca acoperăminte de urne în mormintele celtice, așa cum a fost cazul unor morminte tracice contemporane din afara Arcului Carpatic (Canlia, Pl. 1/II.7-8; Zimnicea, Pl. 1/II.9-13).

În ceea ce privește cronologia, cupele bitruncate apar în cele mai vechi morminte din epoca fierului târzie și continuă să fie folosite până la sfârșitul prezenței celtice în Bazinul Carpatic. Caracteristicile morfologice ale cupelor nu oferă aspecte cronologice importante. De exemplu, unele cupe din necropola Ciumești sunt apropiate ca formă și ornamentație de cupele din epoca fierului timpuriu, dar datarea lor este relativ târzie (secolele III-II î.Hr.). În ceea ce privește ritmul cronologic al lucrărilor manuale/aruncate la roată, este probabil corect să presupunem că cele mai vechi cupe au fost făcute manual, conform tradiției din epoca fierului timpuriu. Situația de la Pișcolt

pare să dovedească această secvență: în prima fază a necropolei se foloseau în mare parte cănile lucrate manual, alături de unele căni aruncate la roată, numărul lor crescând după a doua fază. Evoluția de la „făcut manual” la „făcut la roată” se observă ușor în afara Arcului Carpatic: în secolele III-II î.Hr. cănile lucrate manual erau în mare parte folosite, apoi, la începutul secolului I î.Hr., cănile aruncate la roată au crescut ca număr și au înlocuit unele tipuri de căni lucrate manual care dispar (Crișan 1969, 118-124). În aceste procese se pot observa două diferențe, dincolo de disproporția cronologică: cănile bitruncate aruncate la roată din Bazinul Carpatic sunt numeroase în secolele III-II î.Hr., dar sporadice în afara Arcului Carpatic, iar în zona celtică exista o preferință pentru cănile aruncate la roată de culoare negricioasă, în timp ce în teritoriile tracice cănile aruncate la roată erau în mare

parte gri. Din Bordușani se cunosc analogii în afara Arcului Carpatic, datate între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. (Trohani 2006, pl. 50/8; 79/1); Brad (Ursachi 1995, pl. 55/9; 97/14; 98/18); Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 15/10; 16/1; 8); Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dîmbovița 1974, fig. 1/4-6); Ciurea (Babeș 1993, Taf. 30/21); Enisala (Simion 1971, fig. 18e; 31c); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 27/11); Grădiștea (SÎRBU 1996, pl. 35/3; 59/2-4; 78/2); Gropșani (Popilian-Nica 1998, pl. 44/1); Pleașov (Preda 1986, pl. 11/2; 22/4); Poiana (Vulpe-Teodor 2003, fig. 162/5; 163/4); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/1; 13/3, 5-6); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M61, fig. 26/3; C10M108, fig. 39/3; C10M112, fig. 25/8; C14Ml,fig. 25/6).

Cupa

Folosite mai ales pentru băut, cănile simple erau mai mici decât cănile bitruncate, uneori similare ca formă (Pl. 1/B). În general, cănile au pereți rotunzi, o deschidere mare și una sau două mânere supraînălțate. Exemplarele lucrate manual, conice, cu pereți ușor rotunjiți sau drepți, pot fi direct legate de cănile cu mâner supraînălțat din epoca timpurie a fierului (Crișan 1969, 43-48, 84; Moscalu 1983, 80; Nemeti 1988, 99). În perioada timpurie a fierului, cănile simple erau răspândite pe o arie largă în diverse tipuri (Vulpe 1967, 44-49). Cupele au fost găsite frecvent în mormintele scitice din secolele VI-V î.Hr. din interiorul Arcului Carpatic (Cipău, Pl. 3/B.2), uneori în două sau trei exemplare (Vasiliev 1979, 54-57; Vasiliev 1980, 68-69). În necropola culturii Vekerzug, la Chotin (Pl. 3/B.4-5), Ghenci (Pl. 3/B.6) sau Sanislău (Pl. 3/B.3) și în zona tracică din afara Arcului Carpatic, de exemplu Ferigile (Pl. 3/Bl), cupele au avut, de asemenea, o prezență constantă.

În ciuda faptului că ceștile acopereau întregul Bazin Carpatic Oriental (Pl. 3/A), acestea nu au fost un tip utilizat frecvent în epoca fierului târzie. Analogii în afara Arcului Carpatic între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. pot fi menționate de la Bordușani (Trohani 2006, pl. 126/1); Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 7/7); Vlădicea (Trohani 1976, pl. 17/3); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M55, fig. 28/6; C10M108, fig. 28/11). În mediul celtic apar sporadic atât în așezări, ca Ciumești (Zirra 1980, pl. XI/12), cât și în necropole celtice ca Cepari (Pl. 3/D.ll), Ciumești (Pl. 3/D.12-14), Curtuișeni (Pl. 3/D.15), Fântânele-Pop. 3/D.17-18), Fântânele-La Gâța (Pl. 3/D.16), Orosfaia (Pl. 3/D.19), Pișcolt (Pl. 3/D.20-23), Sanislău (Pl. 3/D.24). La Pișcolt cupa simplă apare în 9 morminte, o dată la două exemplare, dar nu au fost descoperite astfel de cupe la Ciumești sau Apahida. Cupa dacică, de formă trunchiată și cu o singură toartă, lipsește cu desăvârșire din mormintele celtice, dar este prezentă în zonele tracice din afara Arcului Carpatic încă din secolul al II-lea î.Hr., de exemplu la Zimnicea (Pl. 3/C.10). Unul dintre cele mai vechi exemplare de cupă dacică a fost găsit în așezarea de la Schela Cladovei (județul Mehedinți), datată la începutul secolului al II-lea î.Hr.; materialele locale erau amestecate cu materiale celtice și grecești (Boroneanț-Davidescu 1968, 253-259).

În mormintele celtice, cupele simple erau cel mai probabil folosite pentru ofrande lichide, aceeași utilizare ca și în necropola tracă contemporană din afara Arcului Carpatic, de la Canlia (Pl. 3/C.9) sau Zimnicea (Pl. 3/C.7-8). Într-un caz de la Pișcolt, cupa a fost folosită ca urnă funerară într-un mormânt de incinerare al unui copil (Nemeti 1988,61, fig. 9/M198).

Boluri cu margine inversată

Bolurile cu buză inversată sunt cele mai numeroase boluri din tradiția timpurie a epocii fierului din necropola și așezările celtice din Bazinul Carpatic Oriental. Buza inversată spre interior creează un mic „umăr” în profilul peretelui, ușor curbat sau chiar drept (Pl. 1/D) (Crișan 1969, 52-53, 114-116; Moscalu 1983, 70-77, 111-119; Nemeti 1988, 95, 100). Bolurile au fost realizate în mare parte manual, dar nu exclusiv, și aveau buza rotunjită sau dreaptă. Ornamentele rare constau în nasturi și nervuri verticale sau oblice. Bolul cu buză inversată a fost un tip comun din epoca timpurie a fierului, cu o perioadă lungă de utilizare;

Avea o formă aproape similară cu bolurile din epoca fierului târziu (Vulpe 1967, 38-39; Crișan 1969, 52-53). Acest tip de bol a fost prezent în Transilvania scitică la Ciumbrud (PL 4/B.3-4), în cultura Vekerzug la Chotin (Pl. 4/Bl) și Sanislău (Pl. 4/B.2) și, de asemenea, în zona tracică la est și sud de Carpați la Ferigile (PL 4/B.5-6).

În așezările precum Berea (Zirra 1980, pl. XLIII/2), Florești (Pupeză 2008, pl. VI/5; VII/4; XVIII/1, 4-5; XII/1-3), Morești (Berecki 2008, pl. 14/5; 25/11) sau Zalău (Po206, pl. 2/3) bolurile au fost utilizate în principal în servirea alimentelor sau în conservarea alimentelor. În mormintele celtice (Pl. 4/A), bolurile cu buza inversată erau folosite mai ales pentru bunuri de jertfă: Apahida (PL 4/C.7), Cepari (Pl. 4/C.8- 9), Cristuru Secuiesc (PL 4/C.10), Curtuișeni (PL 4/C.ll), Galați Bistriței 1955/C. 3; Crișan 1966, 66-67, fig. 27/1, 3), Fântânele-Dea/uZ Popii (PL 4/C.12-14), Pișcolt (PL 4/C.15-17), Pruniș (PL 4/C.18-20), Tărian (PL 4/C.14) 4/C.22-23). Bolurile cu buză inversată nu erau la fel de numeroase ca bolurile celtice cu utilizări similare. La Ciumești, Orosfaia sau Sanislău acest tip de bol nu apare deloc, în timp ce la Apahida sau Tărian a fost găsit un singur exemplar. La Pișcolt 15 morminte aveau boluri cu buză inversată, iar în 13 dintre ele bolurile erau cu siguranță folosite pentru bunuri de sacrificiu. Ocazional, bolurile erau folosite pentru acoperirea urnelor în necropolele celtice, cum ar fi în necropola locală de la Olteni (PL 4/D.27-29) sau în lumea tracă din afara Arcului Carpatic, la Canlia (PL 4/D.25-26) sau Zimnicea (PL 4/D.24, 30). La Olteni (Sîrbu et al. 2008, fig. 9/1, 7) și Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 17/10) unele boluri au fost folosite ca urne funerare. Câteva boluri celtice au fost folosite ca urne funerare, dar boluri cu buză inversată cu o astfel de utilitate nu au fost încă descoperite în cimitirele celtice.

Găsite atât în morminte de înhumare, cât și în morminte de incinerare, bolurile cu buză inversată acopereau întregul Bazin Carpatic. Acest tip de bol are o prezență mai consistentă în fazele timpurii ale mormintelor celtice, apoi este în scădere. Aceeași evoluție este vizibilă și în lumea tracă din afara Arcului Carpatic (Pupeză 2010, 136-137). Analogii în afara Arcului Carpatic pentru perioada cuprinsă între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. pot fi menționate de la Bordușani (Trohani 2006, pl. 99/27); Bunești (Bazarciuc 1979, 35); Coțofenii din Dos (Zirra et al. 1993, 146-147); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 21/5); Davideni (Babeș 1993, Taf. 23/20); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 27/15); laz (Bona-Rogozea 1986, 439-441); Murighiol (Bujor 1957, 250) sau Zimnicea (Alexandrescu 1980, C17M31, fig. 34/6; C17M41,fig. 23/17, 22).

Boluri cu margine răsturnată

Bolurile cu margine răsturnată au fost realizate în mare parte manual și aveau o formă similară cu bolurile dacice pentru fructe din secolele II î.Hr. - I d.Hr. (Pl. 1/C); cele două tipuri pot fi ușor confundate mai ales atunci când părțile inferioare ale vaselor lipsesc (Teodor 1967, 37; Crișan 1969, 114-116; Moscalu 1983, 77-78, 122-123). Peretele a fost mai întâi răsturnat spre interior, ca în cazul tipului anterior de „umăr", iar apoi marginea este răsturnată spre exterior. Când „umărul" este ușor curbat sau nu este bine definit, bolul devine mai suplu, ca un bol cu perete trunchiat sau curbat, mai apropiat ca formă de unele boluri celtice.

Originea tipului se află în epoca timpurie a fierului locală, având rădăcini în epoca bronzului târzie locală sau pe un posibil model străin din epoca timpurie a fierului (Vulpe 1967, 41-44; Crișan 1969, 53-54, 116). La sfârșitul epocii timpurii a fierului, bolurile cu buză răsturnată erau numeroase în lumea tracică din afara Arcului Carpatic (Ferigile: PL 5/B.4; Isaccea: Pl. ?/B.2-3), dar rare în Transilvania scitică (Vasiliev 1980, 67) sau în cultura Vekerzug (Chotin: Pl. 5/Bl).

În Epoca Târzie a Fierului bolurile cu buza evertită au și o apariție rară (PL 5/A), în ambele așezări, ca Morești (Berecki 2008, pl. 21/1, 5-6; 41/1-2; 47/8), și necropole ca Arad—Gaz (Pl. 5/C.86), Ci5/C. Fântânele-Dealul Popii (Pl. 5/C.9), Pișcolt (Pl. 5/C.10-11) și Valea lui Mihai (PL 5/C. 12). În mormintele celtice, bolurile erau folosite pentru a oferi obiecte de sacrificiu sau ca acoperire pentru urna funerară, ultima situație fiind cea mai frecventă în mormintele tracice locale, în interiorul (Olteni: PL 5/D.16) sau în afara Arcului Carpatic (Canlia: Pl. 5/D.13-15; Zimnicea: Pl. 5/D.17-18).

Din cauza numărului mic de exemplare, nu există informații certe privind cronologia și distribuția în spațiu a bolurilor cu buză răsturnată. În afara Arcului Carpatic, bolurile cu buză răsturnată au fost utilizate mai ales în secolele al III-lea și al II-lea î.Hr., apoi numărul lor a scăzut (Pupeză 2010, 138-139). Analogii în afara Arcului Carpatic pentru secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. pot fi menționate de la Brad (Ursachi 1995, pl. 58/2-3); Bordușani (Trohani 2006, 97/15; 99/28); Ciurea (Teodor 1987, fig. 8/4; Babeș 1993, Taf. 30/29); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 33/9; Babeș 1993, Taf. 21/46, 55-56); Gropșani (Popilian-Nica 1998, pl. 38/1; 39/3; 44/2); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 18/5, 7); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M115, fig. 23/21; C18M31, fig. 34/2).

Boluri trunchiate

De obicei realizate manual, bolurile de acest tip au o formă trunchiată simplă, de unde și numele, și o margine rotunjită. Unele exemplare au un profil alungit în formă de S, cu curbe ușor de definit. Originea tipului este epoca timpurie a fierului locală; bolurile trunchiate din această perioadă aveau o formă aproape similară (Vulpe 1967, 39-40; Moscalu 1983, 73-74). Bolurile trunchiate erau bine răspândite în epoca timpurie a fierului, în special în fazele timpurii, dar astfel de boluri apar rareori în mormintele târzii, în cultura Vekerzug de la

Chotin (Pl. 6/B. 1) sau Sanislău (Pl. 6/B.2) sau în lumea tracă din afara Arcului Carpatic de la Ferigile (Pl. 6/B.3).

Bolurile trunchiate au fost găsite mai ales în așezări din epoca fierului târziu, la Ciumești (Zirra 1980, pl. XXXV/3, 10; XLII/4), Florești (Pupeză 2008, pl. XXIII/4) sau Zalău (Pop-Pupeză 2006, pl. Ill, fig. 2/1; 4/6) de exemplu, dar doar în câteva cimitire celtice: Apahida (Pl. 6/D.7-8), Arad-Gai (Pl. 6/D.9), Pișcolt (Nemeti 1988, fig. 8/M187), Pruniș (Pl. 6/D.10), Tărian (Pl. 6/D.11-12). Bolurile erau probabil folosite pentru sacrificii, atât în morminte de inhumare, cât și în morminte de incinerare (Pl. 6/A). În necropolele locale contemporane din afara Arcului Carpatic (Canlia: Pl. 6/C.4-5; Zimnicea: Pl. 6/C.6), bolurile trunchiate au fost folosite atât pentru obiecte de sacrificiu, cât și ca capace de urne funerare. Într-un caz de la Olteni, un bol trunchiat a fost folosit ca urnă funerară (Sîrbu et al. 2008, 194). Analogii în afara Arcului Carpatic între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. sunt cunoscute de la Botoșana (Teodor 1980, pl. 21/2); Brad (Ursachi 1995, pl. 57/1); Enisala (Simion 1977, pl. 9/c); Pleașov (Preda 1986, pl. 13/2) și Vlădicea (Trohani 1976, pl. 11/2).

Nu se pot trage concluzii certe privind cronologia și distribuția spațială a bolurilor trunchiate, din cauza numărului mic de exemplare găsite. În lumea tracică din afara Arcului Carpatic, bolurile trunchiate decorate par a fi numeroase în secolele IV-III î.Hr., iar apoi tipul va dispărea în secolul I î.Hr. (Pupeză 2010, 136).

Vase bitruncate

Vasele de acest tip au o formă bitruncată, o margine răsturnată sau verticală și un fund drept (Pl. 3/E). Unele exemplare au un gât cilindric alungit sau pereții ușor curbați, aproape deloc bitruncați. Majoritatea vaselor bitruncate au fost realizate manual și erau decorate cu nasturi rotunzi sau protuberanțe conice, de obicei în zona de curbură maximă.

Vasele bitruncate își au originea în epoca timpurie a fierului, când acest tip avea o frecvență remarcabilă în tot sud-vestul Europei, indiferent de caracteristicile teritoriilor etnice (Vulpe 1967, 51-52; Crișan 1969; Vasiliev 1980, 62-67; Moscalu 1983, 15). Descoperiri relevante din epoca timpurie a fierului au fost făcute în Transilvania scitică la Cipău (Pl. 7/B.5-6), în cultura Vekerzug la Chotin (Pl. 7/B.1-2) și Sanislău (Pl. 7/B.3-4), dar și în zona tracică din afara Munților Carpați, la Ferigile (Pl. 7/B.7-8).

În așezările din epoca fierului târziu, precum Ciumești (Crișan 1966, fig. 13/10; Zirra 1980, pl. XXXV/11), Morești (Berecki 2008, pl. 32/5; 40/5) sau Zalău (Pop-Pupeză 2006, pl. II, fig. 2/1, 6-7), vasele bitruncate erau folosite pentru depozitare, iar probabil cele mici pentru gătit. În mormintele celtice (Pl. 7/A), vase trunchiate au fost folosite mai mult pentru bunuri de sacrificiu și mai puțin ca urnă funerară: Apahida (Pl. 6/E.13), Cepari (Crișan 1966, fig. 25/4), Ciumești (Pl. 6/E.2; 7/D.12), Dezmir (Pl. 12), Dezmir (Pl. 12). Fântânele- DealulPopii (Pl. 6/E. 16-17; 7/D.15), Fântânele-La Gâța (Pl. 7/D.13-14), Orosfaia (Pl. 7/D.16-17), Pișcolt (Pl. 7/D.18-192), Pruni7/D.18-192), Pruni7/D. (Pl. 7/D.21-22), Tărian (Pl. 7/D.23), Zăuan (Pl. 7/D.24). În lumea tracă din afara Arcului Carpatic, situația pare a fi inversată: vasele bitruncate au fost folosite mai mult ca urnă funerară și mai puțin pentru bunuri de sacrificiu

la Canlia (Pl. 7/C.9) sau Zimnicea (Pl. 7/C.10-11). Analogii în afara Arcului Carpatic între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr. sunt cunoscute de la Brad (Ursachi 1995, pl. 51/6); Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 22/10), Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dîmbovița 1974, fig. 1/1-2); Ciurea (Teodor 1987, fig. 8/1); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 28/8); Gropșani (Popilian-Nica 1998, pl. 46/3); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 10/6); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M115, fig. 21/9; C10M55, fig. 20/5; C17M41, fig. 22/2).

Vasele bitruncate își păstrează aproape neschimbată forma în timpul epocii fierului târzii, astfel încât nu se pot face diferențe cronologice certe. Ca o tendință generală, se poate observa curbarea pereților și reducerea în dimensiuni (Pupeză 2010, 140-141).

Vase cu profil drept sau ușor rotunjit

De obicei realizat manual, vasul cu profil drept sau ușor rotunjit este considerat prototipul vasului-urz dacic din secolul I î.Hr. - I d.Hr. (Crișan 1969, 107; Moscalu 1983, 44-45).

Așa cum o arată și denumirea, vasele au un profil drept sau ușor rotunjit, o deschidere largă și o margine rotunjită (Pl. 1/F). Vasele de dimensiuni mari au fost denumite vase-clopot sau vase-sac datorită asemănărilor de formă cu un clopot sau un sac (Berciu 1957, 90; Teodor 1967, 27; Crișan 1969, 70-72; Moscalu 1983, 57-69). Ornamentația constă din brâuri alveolare, nasturi rotunzi sau protuberanțe conice, plasate în partea superioară a vasului, uneori aproape de margine. Originea vaselor se situează în epoca timpurie a fierului (Vulpe 1967, 52-53; Crișan 1969, 58-59, 107; Moscalu 1983, 44-45, 62-65), răspândirea lor fiind similară cu cea a vasului bitruncat: în Transilvania scitică la Ciumbrud (Pl. 8/B. 1), în cultura Vekerzug la Chotin (Pl. 8/B.2), Ghenci (Pl. 8/B.3), Sanislău (Pl. 8/B.5-6) și în zona tracică din afara Arcului Carpatic la Ferigile (Pl. 8/B.7-8) și Isaccea (Pl. 8/B.4).

În așezările din epoca fierului târziu de la Berea (Zirra 1980, pl. XLV/5), Ciumești (Zirra 1980, pl. XXX/4; XXXIV/12), Florești (Pupeză 2008, pl. V/4, 12; X/8; XXI/7, 8, 11), Morești (Berecki 2008, pl. 14/4; 42/3), Seușa (Ferencz-Ciută 2000, pl. XI/2) sau Zalău (Pop-Pupeză 2006, pl. II; fig. 1/5; 2/2; pl. Ill; fig. 2/4; 3/1; 5/4) vasele cu profil drept sau ușor rotunjit erau folosite în special pentru depozitare. În mormintele celtice (Pl. 8/A) asemenea vase erau folosite pentru mărfuri de jertfă și rare ca urnă funerară: Apahida (PL 8/D.15), Cepari (Crișan 1966, fig. 25/8), Fântânele-Deu/w/ Popii (PL 8/D.16-16-17), Galați fig. 7/2, 5; Crișan 1966, 66-67, fig. 27/2, 5) și Pișcolt (Pl. 8/D.18-24). Ca și în cazul vaselor bitruncate, în lumea tracică din afara Arcului Carpatic situația pare a fi inversată: vasele cu profil drept sau ușor rotunjit erau folosite mai mult ca urnă funerară și mai puțin pentru bunuri de sacrificiu la Canlia (Pl. 8/C.9-10) sau Zimnicea (PL 8/C.13-14). În necropola locală de la Olteni se poate observa aceeași situație (Pl. 8/C.11-12). Analogii în afara Arcului Carpatic, între secolul al IV-lea și începutul secolului I î.Hr., pot fi menționate la Borniș (Teodor 1984, pl. 8/1), Botoșana (Teodor 1980, pl. 17/6; 18/5; 21/1, 6), Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 7/1, 5; 8/9; 9/2; 10/2; 12/1, 3, 8; 17/6, 8, 12;-23/2, 5, 7), Ciurea (Teodor 1987, fig. 11/2); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 23/7); Enisala (Simion 1971, fig. 17a; 23a; 24c; 28c), Gropșani (Popilian-Nica 1998, pl. 38/2; 39/4), Pleașov (Preda 1986, pl. 7/1-4); Poiana

(Vulpe-Teodor 2003, fig. 152/1); Satu Nou (Irimia 1983, fig. 5/4; 6/1; 15/1), Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/8), Zimnicea (Alexandrescu 1980, 19/6, 10).

Vasele cu profil drept sau ușor rotunjit își păstrează aproape neschimbată forma în secolele III-II î.Hr. În zona tracică din afara Arcului Carpatic, după sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. aceste tipuri de vase au fost înlocuite treptat de vase-borcan (Crișan 1969, 109).

Observații statistice

Ceramica de tradiție locală din epoca fierului a fost găsită în toate cimitirele celtice majore din Bazinul Carpatic Oriental (Anexa 1), dar proporția acesteia este dificil de stabilit. Tipurile de ceramică locală au apărut la Ciumești în 10 din toate cele 35 de morminte, ceea ce înseamnă 30% din mormintele identificate, dar proporția reală din totalul ceramicii găsite în necropolă nu depășește 20%. La Pișcolt, ceramica locală a fost găsită în 69 din cele 185 de morminte investigate (37%), constând din aproximativ 90 de vase, adică 30% din toate cele 300 de vase găsite. Proporție similară a fost găsită la Curtuișeni, ceramica locală ajungând la aproximativ 22% din toate cele 40 de vase descoperite, iar la Tărian, ajungând la aproximativ 30%. Ceramica locală de la Sanislău depășește doar 10%, dar multe morminte au fost distruse de intervențiile moderne în acest sit.

Majoritatea tipurilor de tradiție locală din epoca fierului au fost fabricate manual, vasele bitruncate și vasele cu profil drept sau ușor rotunjit aproape exclusiv. Dintre toate tipurile locale, ceașca bitruncată a fost cea mai frecvent realizată la roată, urmată de cănile și bolurile simple. Datorită mai multor factori, o proporție reală de ceramică lucrată manual / aruncată la roată este greu de realizat. Evident, ceramica lucrată manual depășește ceramica aruncată la roată, reprezentând probabil în jur de 80% sau 90% din total.

Cupa bitruncată a fost de departe cel mai prezent tip de tradiție locală din epoca fierului în mormintele celtice. La Pișcolt, cupa bitruncată a fost găsită în 36 de morminte, ceea ce înseamnă aproape 10% din totalul ceramicii; alte tipuri locale au fost prezente într-o cantitate mai mică, nedepășind 3-4%. O situație identică a fost la Ciumești, în ciuda numărului mai mic de morminte: cupele bitruncate au reprezentat 10% din totalul ceramicii, iar alte tipuri au fost mai puțin reprezentate sau deloc. La Curtuișeni, cupele bitruncate au reprezentat 13% din totalul ceramicii găsite.

Absențele în mai multe cimitire ale unui tip sau altul de ceramică locală pot fi explicate într-o oarecare măsură printr-un stadiu incipient al cercetărilor arheologice, dar uneori datele sunt suficiente pentru a presupune și alte motive. În afară, poate, de cupa bitruncată, există numeroase tipuri cu utilități similare cu ceramica locală în repertoriul celtic, iar aceste tipuri par a fi preferate față de celelalte. Utilizarea unui tip sau altul ar putea fi legată de anumite obiceiuri funerare sau reguli rituale. Dacă da, situația cupei bitruncată - foarte

prezente în cimitire, dar aproape complet lipsitoare din așezări - pot fi mai bine înțelese. Cel mai evident caz este cel de la Ciumești, unde în necropolă au fost găsite 12 cești bitruncate, dar niciuna în cele 8 complexe investigate în așezare. Probabil că acest tip a compensat o

lipsă din repertoriul ceramic celtic; era potrivit pentru unele ritualuri funerare și juca un rol important în banchetul funerar.

Ceramica locală a fost găsită atât în morminte de incinerare, cât și în morminte de incinerare. Situația de la Tărian, unde ceramica locală a apărut doar în morminte de incinerare, a fost probabil o excepție. Nici în ceea ce privește tipurile de ceramică nu se poate observa o preferință specifică pentru un rit funerar. Lipsa sistematizării bunurilor funerare îngreunează și mai mult o astfel de atribuire. La Pișcolt, de la o fază la alta, s-a observat o încercare de astfel de sistematizare, prin repetarea a trei tipuri (oală mare, castron, vas de băut), dar a fost vorba mai degrabă de o repetiție utilitară decât de una morfologică (Nemeti 1992, 109).

Ceramica locală răspândită în epoca târzie a fierului în regiune a fost relativ uniformă. Diferențele dintre Transilvania și zonele Carpaților de Vest reflectă mai puțin un fapt istoric și mai mult o etapă a cercetării arheologice: mormintele descoperite până în prezent sunt mai numeroase în vest.

Din punct de vedere cronologic, ceramica locală a fost găsită în toate fazele necropolelor celtice. Cu toate acestea, numărul și evoluția tipologică a acesteia de-a lungul diferitelor faze cronologice sunt dificil de stabilit. Majoritatea cimitirelor celtice sunt datate relativ mari, fără faze sau subfaze clar identificate; datele interne despre evoluția unui tip de ceramică sau a altuia sunt aproape imposibil de obținut în astfel de circumstanțe.

Unul dintre puținele exemple care oferă informații atât de detaliate din interior este necropola de la Pișcolt. În prima fază, ceramica locală a fost găsită în 44% din totalul mormintelor, proporția efectivă a ceramicii locale din totalul ceramicii găsite fiind de aproximativ 43%. În a doua fază, proporția mormintelor cu ceramică locală a rămas aproape neschimbată, 41%, dar cantitatea de ceramică locală scade la 34%. În ultimele faze, mormintele cu ceramică locală s-au redus ușor, la 36%, în timp ce proporția de ceramică a fost de doar 22%. Evident, aceste proporții au fost influențate de datele relative ale studiului (vasele doar menționate și neconsolidate, tipurile incerte, complexele incomplete etc.). Cu toate acestea, se pot face câteva observații. Numărul mormintelor cu ceramică locală pare a fi constant, în jur de 35-40% din totalul mormintelor. În schimb, proporția de ceramică locală a fost cu siguranță mai mică de la o fază la alta. Singurul tip de ceramică cu o evoluție ascendentă a fost cupa bitruncată.

Pentru a încheia capitolul despre ceramica locală, se cuvine o observație: în afară de produsele ceramice, celelalte materiale locale lipsesc aproape în întregime din mormintele celtice. Fibulele tracice au avut o apariție rară atât în așezări, cât și în cimitire (Zirra 1998, 34-44), doar câteva monede de argint au fost descoperite în contexte funerare (Dietrich-Dietrich 2006, 32-35), iar bijuteriile tracice au fost găsite sporadic în cimitire (Rustoiu 2008, 25-44).

Autohtoni și alogeni

Principala întrebare ridicată de ceramica locală din epoca fierului din mormintele celtice este cine se află în spatele producției și utilizării unor astfel de vase. Cel mai simplu scenariu este să presupunem că în spatele acestor vase se află dacii sau daco-geții, populație locală găsită de celți la sosirea lor în Bazinul Carpatic Oriental, populație care ulterior va conviețui cu nou-veniții. Prin urmare, ceramica locală din mormintele celtice ar putea fi rezultatul direct al acestei conviețuiri (Crișan 1966).

Privit în detaliu, acest scenariu prezintă numeroase inconveniente. Ceramica locală dovedește, fără îndoială, că în regiune era prezentă o populație tracă atunci când celții au sosit în secolul al IV-lea î.Hr. Însă, înainte de a considera această populație ca dacă sau daco-getă, trebuie făcute câteva nuanțe istorice și terminologice. Utilizarea termenului „dac" pentru un teritoriu extins în sursele literare romane sau grecești antice a fost un fenomen de la sfârșitul secolului al I-lea î.Hr. (prima mențiune a dacilor a fost făcută în secolul al I-lea î.Hr. de către Caesar în De bello Gallico, V.25.2, iar cel mai vechi eveniment care i-a implicat pe daci a fost menționat de Frontinus în Stratagemata, II.4.3 pentru sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. sau începutul secolului al I-lea î.Hr.). Într-un fel, este un ecou în sursele literare antice al procesului de unificare care a avut loc la nord de Dunăre la începutul secolului I î.Hr. și s-a încheiat cu un puternic regat dac în secolul I d.Hr. În acest proces de generalizare târzie este foarte dificil de stabilit sensul real al termenului etnic dac, ce desemna în secolul al III-lea sau al II-lea î.Hr. și unde putea fi circumscris geografic. În multe privințe, același fenomen s-a întâmplat și în cazul termenului „celt" sau „gal", care inițial desemna un trib mic și apoi a fost generalizat de romani sau greci pentru un teritoriu mai mare, acoperind diferite triburi (Kruta 2000, 21).

Termenul „daco-get" este o creație a istoriografiei moderne; ar trebui folosit mai degrabă atunci când se fac referiri generale la teritorii trace întinse (Vulpe 1998, 2-12, cu bibliografie suplimentară).

decât atribuții etnice. În astfel de circumstanțe, utilizarea termenilor dac sau daco-get pentru Bazinul Carpatic din secolele III-II î.Hr. trebuie făcută cu precauție: primul termen este legat de un fenomen istoric ulterior, iar al doilea este o creație istoriografică mult mai târzie. Este de preferat să nu se folosească un nume personal pentru localnici, ci un termen neutru, precum „autohtoni", spre deosebire de „alogeni" pentru nou-veniți.

Prin autohton s-ar înțelege suma tuturor elementelor tradiției locale din epoca fierului, indiferent de caracteristicile regionale particulare. Vasele bitruncate, cupele sau bolurile cu buză inversată au fost găsite în Transilvania scitică de la sfârșitul primei epoci a fierului, în cultura Vekerzug și în lumea tracă din afara Arcului Carpatic. Când au ajuns în Bazinul Carpatic, celții au luat primul contact cu populația din spatele culturii Vekerzug, așa că inițial s-a presupus că majoritatea influențelor locale provin de aici (Zirra 1975; Nemeti 2010, 185-186). Cu toate acestea, în această etapă de cercetare, având în vedere răspândirea uniformă a tipurilor de ceramică locale la începutul epocii fierului târzii și originea tracă comună a acestora, este dificil de presupus care grup cultural a avut cele mai puternice influențe asupra celților.

Aceleași presupuneri moderate ar trebui făcute și pentru alte influențe locale asupra celților, cum ar fi obiceiurile ritualurilor funerare. Aproape 60% din toate mormintele celtice descoperite până în prezent în Bazinele Carpatice de Est sunt de incinerare în groapă (Dietrich-Dietrich 2006; Berecki 2006, 54-56). Incinerarea celtică a fost atribuită influențelor locale, în special culturii Vekerzug din grupul Sanislău-Nir. Privit în detaliu, acest scenariu prezintă și numeroase inconveniente. Ritul funerar al populației trace locale de la sfârșitul epocii timpurii a fierului era într-adevăr incinerarea, dar aproape exclusiv incinerarea în urne; la fel a fost și cazul grupului Sanislău-Nir, al Transilvaniei scitice târzii sau al grupurilor culturale din afara Arcului Carpatic. Mai mult, tracii vor continua să folosească acest rit în timpul epocii fierului târzii, în afara (Canlia, Enisala, Isaccea, Zimnicea) sau în interiorul (Olteni, Săvârșin) Arcului Carpatic. De fapt, peste 90% din toate mormintele tracice din secolele V-II de la nord de Dunăre erau de incinerare în urne (Sîrbu 1993, 41-42).

În cimitirele celtice din regiune, incinerarea cu urne a reprezentat aproximativ 5-10% din totalul mormintelor descoperite până în prezent (Berecki 2006, 54-56): 7% la Pişcolt, 20% la Ciumești, 3% la Fântânele-La Gâța și 6% la Sanislău. La Pişcolt, mormintele cu urne de incinerare au fost constante de la o fază la alta, așa că este dificil de identificat un moment în care a avut loc o influență locală; de asemenea, în doar 6 din toate cele 12 morminte cu urne de incinerare s-a găsit ceramică de tradiție locală. Cu toate acestea, diferența dintre proporția de incinerare a urnelor în lumea tracă și cea celtică a fost uriașă. Ritul incinerării în Europa celtică centrală și de vest este documentat încă din secolele V-IV î.Hr., când cele mai numeroase morminte erau de înhumare. Însă, în unele zone precum Boemia sau Moravia, incinerarea a predominat în această perioadă, probabil sub influența autohtonă. Astfel, celții cunoșteau incinerarea înainte de a ajunge în Bazinul Carpatic. Mai mult, din secolul al III-lea î.Hr., incinerarea devine ritul predominant în întreaga lume celtică (Kruta 2000, 679). Deși unele influențe nu pot fi excluse, incinerarea celtică și incinerarea tracă locală erau în esență diferite.

Dincolo de informațiile statistice, trebuie luat în considerare un alt element important. Cimitirele antice erau imagini ale societății vii, imagini adesea distorsionate față de realitate. Decedatul nu se îngropa singur, ci era pus în mormânt de către membrii comunității. Înmormântarea era un eveniment organizat de cei vii pentru cei vii și era mai puțin despre decedat și mai mult despre impactul morții sale asupra celor vii. Așadar, imaginea defunctului, așa cum apare în mormânt, nu reflectă viața sa reală, ci felul în care era văzut de comunitate (Parker Pearson 1999, 3-20; Hakenbeck 2004, 1-6; McCarthy 2004, 25-39). Cimitirele sunt o sumă a tuturor acestor imagini individuale ale defunctului, încadrate împreună în imaginile unei comunități despre sine. Rezultatul final a fost o imagine construită de ei înșiși, nu una reală.

Pentru a contura imaginea reală a societății celtice, este necesară o comparație între cimitire și așezările aferente. Din păcate, există doar câteva exemple în Bazinul Carpatic unde au fost descoperite atât necropola, cât și așezarea aferentă. Un astfel de caz este cel de la Ciumești. În ceea ce privește ceramica locală, o comparație între necropola și așezarea de

la Ciumești a relevat câteva diferențe importante. După cum am menționat anterior, proporția ceramicii locale în totalul ceramicii nu depășește 20%. În așezare, ceramica locală depășește 40% în total, iar în unele complexe chiar 50% (Zirra 1980). Ceramica locală din epoca fierului a avut o prezență semnificativă în așezările celtice, adesea în jur de 40-50% din totalul materialului ceramic. În cimitire, această proporție era la jumătate, doar în jur de 20-25%. Dacă din această ecuație se elimină cupele bitruncate găsite în cimitire, datorită situației lor speciale, disproporția dintre ceramica locală din cimitire și ceramica locală din complexele de habitat a fost și mai mare. Cu alte cuvinte, membrii comunității care folosesc olărit local sunt mai puțin vizibili în moarte decât în viața de zi cu zi.

Din mormintele celtice lipsea o ceramică funerară specifică care ar putea oferi o explicație evidentă acestor diferențe; trebuie căutate alte cauze. O posibilă cauză ar putea avea un caracter profund utilitar. Dacă inițial autohtonii se aflau în spatele producției și utilizării ceramicii locale, după sosirea celților acest monopol nu a continuat neapărat. Celții au preluat probabil ceramica autohtonă, în mare parte lucrată manual, pentru a-și completa repertoriul de ceramică preponderent aruncată la roată. Pentru gătit, vasele lucrate manual erau mai bune decât cele aruncate la roată, iar multe dintre ceramicile locale aveau această utilitate fundamentală. Este posibil ca celții să continue să fabrice aceste tipuri lucrate manual datorită eficienței lor evidente. De fapt, cu excepția situlelor, ceramica celtică din Bazinul Carpatic era rareori realizată manual, semn poate că ceramica locală răspundea bine nevoilor actuale. Numai atunci când un tip local nu avea corespondent în repertoriul ceramicii celtice, cum ar fi cupa bitruncată, era realizat la scară largă, la roată. Această perspectivă utilitară era vizibilă mai ales în așezări; Când celții care făceau și foloseau olărit local au fost înmormântați, s-a ales o metodă mai tradițională, care include și ceramică celtică specifică. Poate că celții din Bazinul Carpatic au fost pragmatici în viață, dar conservatori în moarte.

Un fenomen de aculturație ar putea oferi o explicație inversă a proporției diferite de ceramică locală în așezări și cimitire. Influențele dintre autohtoni și alogeni au fost reciproce (Zirra 1975), dar fără îndoială că celții au fost puterea dominantă în secolele III-II î.Hr. În aceste condiții, unii autohtoni au putut încerca să-și construiască o imagine celtică; preluarea imaginii dominante de către cei dominați este una dintre caracteristicile cheie ale unui fenomen de aculturație. Mormintele cu material mixt, celtic și local, ar putea fi un rezultat direct al construirii acestei imagini de către autohtoni. Mormintele din cimitirele celtice care au doar ceramică locală au fost doar puține, iar în majoritatea mormintelor s-a găsit și material celtic. O parte a acestui fenomen ar putea fi și faptul că în mormintele celtice timpurii ceramica locală era rareori asociată cu arme; apoi numărul lor este în creștere (Anexa 1). Ar putea fi un exemplu de interdicție transformată în acceptare.

Dacă fenomenul de aculturare ar fi fost real, teritoriile Bazinului Carpatic locuite inițial de autohtoni au urmat probabil două direcții distincte. În teritoriile conduse efectiv de celți (Crișana, nord-vestul și centrul Transilvaniei, nordul Banatului, valea Mureșului, Depresiunea Bistriței), autohtonii par a fi „celtizați” și își pierd treptat trăsăturile etnice specifice. Situația de la Pișcolt, unde ceramica locală scade constant de la o fază la alta, ar

putea dovedi o oarecare asimilare a autohtonilor în societatea celtică. În teritoriile în care influența celtică a fost mică, trăsăturile autohtone s-ar fi putut păstra. Însă aceste zone specifice Bazinului Carpatic de Est sunt dificil de identificat, dacă ar fi existat cu adevărat. Aceste zone (Maramureş, sudul Transilvaniei, sudul Banatului și unele Depresiuni Carpatice de Est) au fost presupuse în special pentru că lipsea materialul celtic și nu pentru că acesta abunda. Un argument indirect al caracterului autohton al acestor zone a fost dat de faptul că aici s-a dezvoltat unul dintre cele mai importante situri dacice din secolul I î.Hr. - secolul I d.Hr.

Totuși, un proces de aculturaţie care a avut loc în secolele III-II î.Hr. în Bazinul Carpatic este greu de conturat încă din cauza datelor insuficiente. Relațiile dintre celți și autohtoni au fost deosebit de complexe, așa cum reiese din inventarele mormintelor. Pentru a observa un fenomen de aculturaţie sau de asimilare, datele funerare trebuie coroborate cu datele așezărilor. O imagine funerară aproape exclusivă poate fi înșelătoare. Este probabil cazul legăturii directe făcute între dispariţiile cimitirelor din secolul al II-lea î.Hr. și disparițiile celților din Bazinul Carpatic Oriental. Pentru ca un astfel de fenomen să fie real, argumentul principal ar trebui să fie dispariția așezărilor și nu mormintele. Disparițiile necropolelor ar putea fi legate și de unele transformări radicale ale ritului funerar celtic și nu neapărat de dispariția unei întregi comunități. În sud-estul Europei târzii din epoca fierului, la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., se pare că a avut loc o astfel de transformare radicală: mormintele dispar din lumea tracă la nord de Dunăre (Sîrbu 1993, 40-44; Spânu 2002, 103) aproape în aceeași perioadă în care mormintele celtice dispar din Bazinul Carpatic. Așadar, având în vedere doar câteva așezări celtice care oferă informații detaliate, este dificil să se facă presupuneri generale privind aculturaţia, asimilarea sau alte fenomene de mare amploare.

Prin urmare, ceramica locală din epoca fierului, descoperită în mormintele celtice, dovedește prezența unei populații trace la sosirea celților în secolul al IV-lea î.Hr. Diferenţele evidente dintre proporţiile ceramicii locale din așezările și cimitirele celtice sau lipsa relativă a comunităților autohtone în secolele al III-lea - al II-lea î.Hr., ridică numeroase întrebări cu privire la consecvenţa acestei prezenţe. Datorită datelor limitate furnizate până în prezent de cercetările arheologice, fenomene precum asimilarea sau aculturaţia pot fi mai degrabă presupuse decât dovedite.

Anexa 1

Tabelul descoperirilor funerare celtice din Bazinul Carpatic cu ceramică cu tradiții locale

inv. bol cu margine = boluri cu marginea orientată spre interior (inversată); evr. bol cu margine = boluri cu o margine mică

'umăr' și marginea orientată spre exterior (răsucită); tru. bol = bol trunchiat; bit. oal = vas bitruncat; curb. oal cu perete = vas cu profil drept sau ușor rotunjit; oal pentru lichide = diferite tipuri de oale folosite pentru lichide; oal mare = diferite tipuri de oale de dimensiuni mari, de obicei bitruncate; weap. = diferite tipuri de arme; fib. = fibule; jew. = diferite tipuri de bijuterii; chr. = cronologie; M2, Gr7 = nume de mormânt

Ferencz-Ciută 2000 Ferencz, IV-Ciută, MM, Găsiri din Seușa (județul Alba) aparținând Latènei Mijlocii,

Parker Pearson 1999 Parker Pearson, M., Arheologia morții și înmormântării, Texas.

Petrescu-Dîmbovița Petrescu-Dîmbovița, M., Descoperirea de vase dacice de la Ciolăneștii din Deal (jud. Teleor-

Pop, H.-Pupeză, P., Dacians and Celts in the Northwestern Romania, IN: Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquim from Bistrița 18-20 May 2006, Cluj-Napoca, 183-212.

Popilian, G.-Nica, M., Gropșani. Monografie arheologică, București.

Preda, C., Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice. Așezarea de la Pleașov (jud. Teleorman), Thraco-Dacica, VII, 1-2, 74-98.

Pupeză, P., Descoperiri din a doua epocă a fierului (sec. III-II a. Chr.) de la Polus Center (com. Florești, jud. Cluj), RevBis, XXII, 27-72.

Pupeză, P,, Ceramica daco-getică din interiorul arcului Carpatic (sfârșitul sec. III a. Chr.-începutul sec. I a. Chr.), RevBis, XXIV, 129-162.

Roska, M., A Keltăk Erdelyben, Közlemenyek Kolozsvăr, IV, 1-2, 53-80.

Rustoiu, A., Celții din Transilvania și comunitățile indigene nord-balcanice. Schimburi culturale și mobilitate individuală, EphemNap, XVIII, 25-44.

Rustoiu, A.-Berecki, S., 'Thracian' Warriors in Transylvania at the Beginning of the Late Iron Age. The Grave with Chalcidian Helmet from Ocna Sibiului, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 7-9 October 2012, BMM, V, Târgu Mureș , 161-181.

Rusu, M.-Bandula, O., Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești, Baia Mare.

Simion, G., Cultura traco-getică în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala, Peuce, 2, 63-121.

Simion, G., Descoperiri noi pe teritoriul Noviodunens, Peuce, 6, 123-148.

Simion, G., O necropolă din sec. VI-V a. Chr. la Isaccea, Peuce S. N., I (XIV), 113-128.

Sîrbu, V, Credințe și practici funerare, religioase și magice in lumea geto-dacilor, Galați-Brăila.

Sîrbu, V, Dava getică de la Grădiștea (jud. Brăila), Brăila.

Sîrbu, V., Dacii și celții din Transilvania și vestul României, IN: Gaiu, C.-Găzdac, C. (eds.), Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase, Cluj-Napoca, 191-219.

Sîrbu, V.-Cavruc, V.-Buzea, D., A Dacian necropolis from 4,h—3rd Centuries BC, found in Olteni (South-Eastern Transylvania), IN: Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe, Cluj-Napoca, 191-228.

Spânu, D., Un mormânt de epocă târzie Latene de la Dubova, SCIVA, 52-53, 2001-2002, 83-132.

Stoia, A., Bemerkungen über das birituelle Gräberfeld in Chotin (CSSR), Dacia N. S., XIX, 87-104.

Teleagă, E„ Die La-Tene-zeitlichen Nekropole von Curtuiușeni / Erkörtvelyes (Bihor, Rumänien). Der Forschungsstand, Dacia N. S., LII, 85-165.

Teodor, S., Contribuții la cunoașterea ceramicii de sec. III-II î.e.n. din Moldova, SCIVA, 18, 1,25-45.

Teodor, S., Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani), ArhMold, VIII, 124-139.

Teodor, S., Așezarea de epocă Latene de la Botoșana, SCIVA, 31,2, 181-227.

Teodor, S., Descoperiri din epoca Latene în zona Neamțului, Thraco-Dacica, V, 122-137.

Teodor, S., Cercetările arheologice de la Ciurea, jud. Iași, ArhMold, XI, 65-102.

Trohani, G., Săpăturile din așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca, CA, 2, 87-134.

Trohani, G., Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani (com. Bordușani, jud. Ialomița), Târgoviște.

Ursachi, V, Zargidava. Cetatea dacică de la Brad, București.

Vaida, L., The Celtic Cemetery from Orosfaia (Bistrița-Năsăud County), IN: Gaiu, C.-Rustoiu, A. (eds.). Les celtes et les thraco-daces de Test du bassin des Carpates, Cluj-Napoca, 135-159.

Vaida, D. L., Preliminary Considerations Regarding the Celtic Cemetery from Fântânele (the Point - La Gâța), IN; Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe, Cluj-Napoca, 237-246.

Vasiliev, V, Problema ceramicii mormintelor scitice din Transilvania, Marisia, IX, 43-60.

Vasiliev, V, Sciții agatârșipe teritoriul României, Cluj-Napoca.

Vulpe, AL, Necropola hallstattiană de la Ferigile, București.

Vulpe, Al., Geto-dacii?, Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, 1-2, 2-12.

Vulpe, R.-Teodor, S., Piroboridava. Așezarea dacică de la Poiana, București.

Zirra, VI., Un cimitir celtic în nord-vestul României, Baia Mare.

List of figures

List of plates

Pl. 1. A-F. Types of autochthonous pottery. A. Bitruncated cup; B. Cup; C. Bowl with everted rim; D. Bowl with inverted rim; E. Bitruncated vessel; F. Vessels with straight or slightly rounded profile; I. Early Iron Age graves: 1,5. Chotin (Du§ek 1966, pl. XIII/5; XXXVII/10); 2,4. Ferigile (Vulpe 1967,51, type III, 1/6; 15/17); 3. Sanislău (Nemeti 1982, 121, Abb. 3/D2; 18/18); 6. Cipău (Vasiliev 1979, 58, pl. XXV/1; Vasiliev 1980, 70-71). II. Thracian graves: 7-8. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 15/10; 16/8); 9-13. Zimnicea (Alexandrescu 1980, 20-56, pl. 25/8; 26/3; 27/7; 38/2; 39/8). III. Celtic graves: 14. Aiud (Crișan 1974, 78; Ferencz 2007, 75-76, pl. XIII/4); 15-20. Apahida (Crișan 1971, 41, pl. 1/1; II/l; ZlRRA 1976, fig. 9/2; 10/3; 12/9; 14/4; 15/8; 17/3; 19/4); 21-22. Blandiana (Aldea-Ciugudean 1978; Ferencz 2007, 77-78, XXIII/1; XXIV/3); 23. Blaj (Crișan 1973b, 54; Ferencz 2007, 78, pl. XX/1); 24-27. Ciumești (Crișan 1966, 18-22, fig. 1/3; 2/1; 5/2-3; 6/2-3; 7/1-2; ZlRRA 1967, 13-52, fig. 9/IV; 10/XI; 16/VII; 17/VII; 21/V; 22/VIII; 26/III; 27/11; 45); 28. Cluj- Mănăștur (Crișan 1973a, pl. 2/1).

Pl. 2. Bitruncated cups from Celtic graves. 1-4. Curtuișeni (Nănăsi 1973, pl. III/3; Teleagă 2008, Abb. 4/2; 5/3; 7/1; 8/2; 10/1; 11/4; EF.4); 5. Derșida (Nemeti-Lako 1993, fig. 3/3; 4/3); 6. Fântânele-La Gafa (Vaida 2008, pl. V/9); 7-8. Pântânele-Dealul Popii (Crișan 1977, pl. XXXV/3-4); 9. Galații Bistriței (Dănilă 1955, fig. 7/4; Crișan 1966,66-67, fig. 27/4); 10. Mediaș (Nestor 1941, Abb. 6/2,4); 11. Papiu Ilarian (Crișan-Milea 1970, pl. 1/1; II/6); 12-16. Pișcolt (Nemeti 1988, fig. 2/M2 (13); 5/M125(2); 10/M191(9); M199(4-5); M202(9); Nemeti 1989, fig. 4/M22(2); M23(3); 7/M94(3-4); 10/M146(6); M151(6); 11/M152(9); 19/M188(4); Nemeti 1992, fig. l/M10(10); 2/M13(5); 3/M20(ll); 4/M45(5); 5/M50;

7/M55(3); M58(5); 8/M64(4); 9/M67(9); 10/ M68(5); 12/M79(4); 14/M93(6); 15/M101(12); 17/M108(13); 19/M109(6); 25/M148(l); 17. Pruniș (Crișan etal. 1995, fig. 2/3); 18-20. Sanislău (Crișan 1966, 72-73, fig. 29/2; Zirra 1972, fig. 8/5-7); 21. Șeica Mică (Crișan 1973a, pl. IV/4); 22. Tărian (Chidioșan-Ignat 1972, fig. 5/4); 23. Zăuan (Matei 1978, 29-37, pl. III/l). '

Pl. 3. A. Celtic graves with cups. B. Early Iron Age graves. 1. Ferigile (Vulpe 1967, 45-47, type II B, 2/8); 2. Cipău (Vasiliev 1979, 54-57, pl. XXIII/8; Vasiliev 1980, 68-69); 3. Sanislău (Nemeti 1982, 121, Abb. 3D/1, 3); 4-5. Chotin (Stoia 1975, 95-96, Abb. 8); 6. Ghenci (Crișan 1966, 67, fig. 28/8). C. Thracian graves. 7-8, 10. Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 23/31; 28/6,11); 9. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 7/7). D. Celtic graves. 11. Cepari (Crișan 1966, fig. 25/15); 12-14. Ciumești (Crișan 1966, fig. 1/3; 5/2, 3); 15. Curtuișeni (Nânăsi 1973, pl. III/2,4; Teleagă 2008, Abb. 7/3; 17/4); 16. Fântânele-La Gafa (Vaida 2008, pl. V/8); 17-18. Fântânele-De«M Popii (Dănilă 1978, fig. 4/1, 2); 19. Orosfaia (Vaida 2000, fig. 5/5); 20-23. Pișcolt (Nemeti 1988, fig. 5/M134(6); 6/M139(7); 9/M198(l); Nemeti 1989, fig. 6/M44(4); 24. Sanislău (Crișan 1966, 72-74, fig. 29/1; Zirra 1972, fig. 9/1).

PL 4. A. Morminte celtice cu boluri cu margine inversată. B. Morminte timpurii ale epocii fierului. 1. Chotin (Stoia 1975, Abb. 11, tip 4B); 2. Sanislau (Németi 1982, Abb. 3B/2); 3-4. Ciumbrud (Vasiliev 1979, 51-54, pl. XXIII/3; Vasiliev 1980, 65-67); 5-6. Ferigile (Vulpe 1967, 38-39, tip IA, 1/20; tip IB, 26/27). C. Morminte celtice. 7. Apahida (Crișan 1966, fig. 20/1; Crișan 1971, pl. III/3, IV/1; Zirra 1976, fig. 13/4); 8-9. Cepari (Crișan 1966, fig. 25/10-11); 10. Cristuru Secuiesc (Ferencz 1997, pl. II/l); 11. Curtea (Nanăsi 1973, pl. III/5; Teleagă 2008, Abb. 12/2); 12-14. Fàntànele-Dealul Popii (Dănilă 1978, fig. 5/3); 15-17. Pișcolt (Németi 1988, fig. 2/M9(ll); 9/ M198(2); Németi 1989, fig. 6/M44(5); 8/M124(4); 10/M146(5, 7); 14/M163(2); 15/M163(2); 15/M); 15/M); 15/M); 16/M174(12); 18-20 (Crișan etal. 1995, fig. 1/2, 5-6; 21. Tărian (Chidioșan-Ignat 1972, fig. 5/1, 3, 21-21, IX); XI/2). 30. Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 23/17, 22; 34/6); 25-26. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, 145-146, fig. 13/9; 15/3, 9); 27-29. Olteni (Sîrbu et al. 2008, fig. 5/1; 10/1, 7).

PI. 5. A. Celtic graves with everted rim bowls. B. Early Iron Age graves. 1. Chotin (Dusek 1966, pl. XL/11); 2-3. Isaccea (Simion 2003, fig. 7/1); 4. Ferigile (Vulpe 1967, 41-44, type ID, 14/24). C. Celtic graves. 5. Arad-Gai (Crișan 1966, 51-56, fig. 23/2); 6-8. Ciumești (Crișan 1966, 5-22, fig. 1/1; 3/1; 5/1; 6/1; Zirra 1967, fig. 26/ M5(III); M35(IV); 9. Fàntànele-Dealul Popii (Dănilă 1978, fig. 5/2); 10-11. Pișcolt (Németi 1988, fig. 10/ M199(3); ll/M203(4); Németi 1989, fig. 12/M161(4); 12. Valea lui Mihai (Crișan 1966, 74-75, fig. 30/2). D. Thracian graves. 13-15. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 13/8; 17/9; 23/4); 16. Olteni (Sîrbu et al. 2008, fig. 18/4); 17-18. Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 23/21; 34/2).

PL 6. A. Celtic graves with truncated bowls. B. Early Iron Age graves. 1. Chotin (Stoia 1975, Abb. 11, type 1, 4A); 2. Sanislău (Németi 1982, Abb. 3B/7); 3. Ferigile (Vulpe 1967, 40, type IB, 25/17). C. Thracian graves. 4-5. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 7/8; 13/1); 6. Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 23/30; 23/25). D. Celtic graves. 7-8. Apahida (Crișan 1971, pl. XI/4-5; Zirra 1976, fig. 19/5-6); 9. Arad-Gai (Crișan 1966, fig. 22/6; 23/1); 10.

Pruniș (Crișan étal. 1995, fig. 1/3; 9/1); 11-12. Tărian (Chidioșan-Ignat 1972, fig. 5/78). E. Bitruncated vessels from Celtic graves: 13. Apahida (Crișan 1966, fig. 20/3; 21/1; Crișan 1971, pl. IX/1; X/l; Zirra 1976, fig. 12/10); 14. Ciumești (Crișan 1966, fig. 1/2; 2/2; 3/2; 4/2; Zirra 1967, fig. 26/M5(II); M38(I); 15. Dezmir (Crișan 1966, 64-66, fig. 26/1-2); 16-17. Fàntànele-Dealul Popii (Dănilă 1978, fig. 4/1; 7/1).

PL 7. A. Celtic graves with bitruncated vessels. B. Early Iron Age graves. 1-2. Chotin (Stoia 1975, Abb. 15, type 1, 3); 3-4. Sanislău (Németi 1982, Abb. 3C/1, 3); 5-6. Cipău (Vasiliev 1979, 46-51, pl. XXI/1, 4); 7-8. Ferigile (Vulpe 1967, 51-52, type V, 1/31; 7/36). C. Thracian graves. 9. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 22/10); 10-11. Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 18/1; 22/2). D. Celtic graves. 12. Ciumești (Crișan 1966, fig. 1/2; 2/2; 3/2; 4/2; Zirra 1967, fig. 26/M5(II); M38(I); 13-14. Fântânele-La Gâța (Vaida 2008, pl. V/l, 2); 15. Fàntànele-DealulPopii (Dănilă 1978, fig. 4/1; 7/1); 16-17. Orosfaia (Vaida 2000, fig. 7/12; 8/6); 18-19. Pișcolt (Németi 1988, fig. 7/M140(23); 8/M166(7); M187(5-6); Németi 1989, fig. 3/M19(3); 4/M23(2); 5/M35(9); 6/ M46(l); 8/M124(7); 10/M146(4); 12/M160(8-9); Németi 1992, fig. 1/M8(7); 2O/M111(2); 22/M126(5); 20. Pruniș (Crișan étal. 1995, fig. 2/1); 21-22. Sanislău (Crișan 1966, 72-74, fig. 29/3; Zirra 1972, fig. 9/2); 23. Tărian (Chidioșan-Ignat 1972, fig. 3/1, 6); 24. Zăuan (Matei 1978, pl. II).

PI. 8. A. Celtic graves with straight or slightly rounded profile vessels. B. Early Iron Age graves. 1. Ciumbrud (Vasiliev 1979, 57, pl. XXIV/8); 2. Chotin (Stoia 1975, Abb. 13, type 3); 3. Ghenci (Crișan 1966, 67, fig. 28/6); 4. Isaccea (Simion 2003, fig. 9); 5-6. Sanislău (Németi 1982, Abb. 3A/2, 3); 7-8. Ferigile (Vulpe 1967, 5252, type VI, 17/51; 21/42). C. Thracian graves. 9-10. Canlia (Boroffka-Trohani 2003, fig. 15/1, 4); 11-12. Olteni (Cavruc-Buzea 2005, pl. VII/4; IX/2, 3; Sîrbu et al. 2008, fig. 5/2-3; 6/4; 9/2, 5, 8; 10/2, 5, 8); 13-14. Zimnicea (Alexandrescu 1980,19/1,6,10; 14/7). D. Celtic graves. 15. Apahida (Crișan 1966, fig. 20/4; 21/3; Crișan 1971, pl. 1/3; II/2; V/2; VI/8; Zirra 1976, fig. 10/8; 18/2); 16-17. Fàntànele-Dealul Popii (Dănilă 1978, fig. 2/1-2); 18-24. Pișcolt (Németi 1988, fig. 6/M139(6, 8); 7/M141(2); 8/M166(9-10); 10/M202(7-8); ll/M203(3); Németi 1989, fig. 4/M25; 10/M151(2-3); Németi 1992, fig. 3/M20(10); 12/M79(1).

Plate 1. A-E Types of autochthonous pottery; I. Early Iron Age graves: 1, 5. Chotin; 2, 4. Ferigile; 3. Sanislau; 6. Cipau. II. Thracian graves:

23

Plate 2. Bitruncated cups from Celtic graves. 1-4. Curtuișeni; 5. Derșida; 6. Fântânele-La Gâța; 7-8. Fântânele-Dealul Popii-, 9. Galații Bistriței; 10. Mediaş; 11. Papiu Ilarian;

Plate 3. A. Celtic graves with cups. B. Early Iron Age graves. 1. Ferigile; 2. Cipàu; 3. Sanislâu; 4-5. Chotin; 6. Ghenci. C. Thracian graves. 7-8, 10. Zimnicea; 9. Canlia.

Planșa 4. A. Morminte celtice cu boluri cu buză inversată. B. Morminte din epoca timpurie a fierului. 1. Chotin; 2. Sanislàu; 3-4. Ciumbrud; 5-6. Ferigile. C. Morminte celtice. 7. Apahida; 8-9. Cepari; 10. Cristuru

D.

Planșa 5. A. Morminte celtice cu boluri cu buză răsturnată. B. Morminte din epoca fierului timpuriu. 1. Chotin; 2-3. Isaccea; 4. Ferigile. C. Morminte celtice. 5. Arad-Gai; 6-8. Ciumești;

Planșa 6. A. Morminte celtice cu boluri trunchiate. B. Morminte din epoca fierului timpuriu. 1. Chotin; 2. Sanislàu; 3. Ferigile. C. Morminte tracice. 4-5. Canlia; 6. Zimnicea. D. Morminte celtice. 7-8.

Planșa 7. A. Morminte celtice cu vase bitruncate. B. Morminte din epoca fierului timpuriu. 1-2. Chotin; 3-4. Sanislâu; 5-6. Cipâu; 7-8. Ferigile. C. Morminte tracice. 9. Canlia; 10-11. Zimnicea.